

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI DÖNEMİNDE TİRAN
(XIX. YÜZYIL)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BEHAR KAÇELİ

BURSA 2019

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI DÖNEMİNDE TİRAN
(XIX. YÜZYIL)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BEHAR KAÇELİ

Danışman:

Prof. Dr. M. ASIM YEDİYILDIZ

BURSA 2019

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslâm Tarihi Bilim Dalı'nda 701522031 numaralı **Behar KAÇELİ**'in hazırladığı “Osmanlı Döneminde Tiran” konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı 09.09.2019 günü 13⁰⁰ - 14³⁰ saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının ...başarılı... (başarılı/başarısız) olduğuna ...oybirliği... (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav
Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Saadet MAYDAER
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer ATEŞ
Yozgat Bozok Üniversitesi

09.09/2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU
T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 05/08 /2019

Tez Başlığı / Konusu: **Osmanlı Döneminde Tiran**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 69 sayfalık kısmına ilişkin, 05/08/2019 tarihinde şahsım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı **% 6'dır**.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları dahil

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
05/08/2019

Adı Soyadı: Behar KAÇELİ
Öğrenci No: 701522031
Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları
Programı: Yüksek Lisans
Statüsü: ☒ Y.Lisans ☐ Doktora

Danışman

(Adı, Soyadı, Tarih)

Prof. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ

Tarih: 05/08/2019

* Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Osmanlı Döneminde Tiran (XIX. Yüzyıl)**” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza
05/08/2019

Adı Soyadı : Behar KAÇELİ

Öğrenci No : 701522031

Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları

Programı : İslam Tarihi

Statüsü : ☒ Y. Lisans ☐ Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı :	Behar KAÇELİ
Üniversite :	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü :	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı :	İslâm Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı :	İslam Tarihi
Tezin Niteliği :	Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı :	xiii+140
Mezuniyet Tarihi :	 / / 2019
Tez Danışman(lar)ı :	Prof. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ

OSMANLI DÖNEMİNDE TİRAN (XIX. Yüzyıl)

“Osmanlı Döneminde Tiran” adlı tez çalışmamız giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızda giriş kısmında araştırmanın amacı ve hedefi belirtilmiş, konu ile alakalı olarak arşiv belgelerin, basılmış eser ve kaynakların tanıtımı yapılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde fiziki ve beşeri durum, külliyeler, mabetler, kaleler gibi konular işlenmiştir. İkinci bölümde Osmanlı öncesi ve Osmanlı sonrası, başta Akçahisar sonra Tiran kazasının idari ve sosyal yapısı, yerleşim ve nüfusu, sosyo-etnik ve dini bağlamında ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, Tiran kazasının ekonomik yapısı, ticaret yolları, panayırlar, pazarlar, tarım, vergi ve kaynak gelirlerinden bahsedilmiştir. Dördüncü bölümde ise eğitim ve kültürel yapısı incelenmiştir.

Bugün ise Tiran, Arnavutluk’un başkenti ve en büyük şehri konumundadır. Tez, söz konusu döneme ait birincil kaynaklar kullanılarak hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Tiran, Osmanlı şehri, Osmanlı kazası, Arnavutluk.

ABSTRACT

Name and Surname : Behar KAÇELİ

University : Bursa Uludag University

Institution : Social Science Institution

Field : History of Islam and Islamic Arts

Branch : History of Islam

Degree Awarded : Master

Page Number : xiii+140

Degree Date : / / 2019

Supervisor (s) : Prof. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ

Tiran in Ottoman Period (XIX. Century)

Our thesis entitled “Tirana of the Ottoman Period” consists of an introduction and four chapters. The main aim of the study is stated in the introduction part of our research project. In the introduction part of the current research we have stated the main aim of the study enterprise, while we have introduced the topic related archival documents, printed works and other sources. In the first chapter of our research we have made efforts to depict the physical and human conditions, such as education complexes, temples and castles. Throughout second chapter we have examined the administrative and social structure of Kruja and Tirana districts, such as settlements and population, as well as changes in the socio-ethnic and religious realms. In the third chapter we have discussed the economic structure, trade routes, markets, fairgrounds, agriculture, taxes and revenue sources of the Tirana district. While in the fourth chapter we offer data and information on the educational and cultural structure.

As for today, Tirana is Albania’s capital and its most urbanized area. Our thesis is prepared using primary sources relating to the researched period.

Key Words:

Tiran, Ottoman City, Ottoman District, Albania.

ÖNSÖZ

Erzen ve İşim nehirlerinin arasında Dayti Dağının eteklerinde Süleyman Paşa Külliyesi etrafında kurulup gelişen Tiran, Osmanlılar döneminde süratle gelişerek önemli bir ticaret merkezi haline geldi. Ayrıca bu dönemde yaptırılan sosyal ve kültürel müesseseler Tiran'ın önemini daha da artırdı. Türkiye ve Arnavutluk tarihinde bu kadar büyük bir yere sahip olan bu şehir maalesef şimdiye kadar monografik bir çalışmaya konu olmamıştır. Bu sebeple biz, Osmanlı Arşiv kayıtlarını kullanarak Osmanlı dönemi Tiran'ını Yüksek Lisans çalışmamıza konu edindik.

Araştırmamızı, bir giriş ve dört ana bölüm üzerine kurguladık. Kaynakların kritik edildiği Giriş kısmından sonra Birinci Bölüm'de şehrin fizikî ve beşerî durumu, İkinci Bölüm 'de Osmanlılardan önce ve Osmanlılar döneminde Tiran Kazası'nın idari ve sosyal yapısı, nüfusu üzerinde durmaya çalıştık. Üçüncü Bölüm'de ekonomik yapı ve nihayet son bölümde kültürel yapı incelenmiştir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Tapu Tahrir ve Nüfus Defterleri ve bölge salnâmelerinden yararlanılarak incelememiz hazırlanmaya çalışıldı. Tiran Kazası'nın fiziki ve sosyal yapısı, sosyo-ekonomik durumları, eğitim ve kültürel faaliyetleri bu bölümlerde geniş olarak ele alındı. Bu dönemde Tiran'da yetişen veya görev yapan âlimler ve şairler tanıtılmaya gayret edildi.

Çalışmamızda kıymetli zamanını ayırıp sabırla ve büyük bir ilgiyle bana faydalı olabilmek için elinden geleni yapan kıymetli danışman hocam Prof. Dr. M. Asım Yediyıldız'a teşekkürü bir borç bilir ve şükranlarımı sunarım. Ayrıca beni maddi ve manevi olarak destekleyen kişi ve kurumlara teşekkür ederim. Son olarak benden hiçbir zaman desteğini esirgemeyen bu hayattaki en büyük şansım olan aileme sonsuz minnettarım.

Behar Kaçeli
Bursa, 2019

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLOLAR	xi
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1
A. KONUNUN ÖNEMİ	1
B. KAYNAKLAR	2
1. TIRAN'IN TARİHİ GELİŞİMİNE KISA BİR BAKIŞ.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

FİZİKİ YAPI

I. FİZİKİ DURUM	10
A. KALELER	13
B. KÜLLİYELER VE MABETLER.....	16
1. Külliyeleler	16
a. Süleyman Paşa Külliyesi	16
b. Ethem Bey Külliyesi.....	16
c. Tabak Esnafı Külliyesi	18
2. Mabetler	18
a. Camiler	18
b. Kiliseler	23
C. TEKKELER	24

İKİNCİ BÖLÜM

İDARİ VE SOSYAL YAPI

I. OSMANLILARA KADAR TIRAN	27
A. TIRAN İSMİNİN MENŞEİ VE YAZILIŞI.....	32
B. TIRAN BÖLGESİNİN OSMANLI HÂKİMİYETİNE GEÇİŞİ	34

C. TİRAN ŞEHRİNİN KURULUŞU	35
II. OSMANLI DÖNEMİNDE TİRAN.....	39
A. İDARİ VE SOSYAL YAPI	39
1. Barginîzâde Devri	39
2. Toptanizâdeler Yönetimi.....	42
3. Tanzimat Dönemi.....	43
B. ŞEHİR VE KIR NÜFUSU	47
1. Müslümanlar	47
a. İslamlaşma Süreci.....	51
b. Alimler.....	55
c. Şairler.....	60
2. Gayrimüslimler	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİK YAPI

I. YOLLAR VE PANAYIRLAR	66
A. TİCARET YOLLARI	66
B. TELGRAF.....	70
C. PANAYIRLAR.....	71
D. HAFTA PAZARLARI.....	73
E. ÇARŞI VE HANLAR	77
II. TOPRAK YÖNETİMİ VE KÖYLERİN GELİRLERİ	79
A. TOPRAK YÖNETİMİ.....	79
B. KÖY GELİRLERİ	82
C. ZİRAİ ÜRETİM.....	85
D. TAŞKÖMÜRÜ	86

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÜLTÜREL YAPI

I. TİRAN'DA EĞİTİM VE ÖĞRETİM.....	87
A. MÜSLÜMAN OKULLARI.....	87
1. Sıbyan Mektepleri	87
2. Rüştîye Okulları	90
3. İdadi Okulları	91
4. Medreseler.....	92
B. GAYRİMÜSLİM OKULLARI.....	93
SONUÇ.....	95
KAYNAKLAR	97

A. ARŞİV BELGELERİ.....	97
B. MATBU ESERLER.....	101
C. DİĞER KAYNAKLAR	112
EKLER.....	113
Ek. 1: TABLOLAR	113
Ek. 2: HARİTALAR.....	136

TABLÖLAR

Tablo 1: Barkinîzâde ailesinin soy ağacı	41
Tablo 2: Toptanîzâde ailesinin soy ağacı	42
Tablo 3: Tapu Tahrir Defterlerine Göre Tiran Bölgesinin Müslim ve Gayr-i Müslim Nüfusu.....	53
Tablo 4: Tiran ve Akçahisar Kazasında Karışık Nüfus Defteri (1849).....	53
Tablo 5: Katolik Roparlarına Göre Tiran Kasabasının Nüfusu.....	54
Tablo 6: Akçahisar ve Tiran Kazaları Nüfusu ve Cinsiyete Göre Dağılımı (1881-1883).....	64
Tablo 7: Tiran Kazasında Mekatib-i Sibyan (1299/1881)	89
Tablo 8: Vilayeti Akçahisar, Tımarlı Sipahileri, Köyleri ve Nüfusu (871/1467)	113
Tablo 9: Benda Vilayeti, Tımarlı Sipahiler, Köyleri ve Nüfusu (871/1467)	113
Tablo 10: Nahiye-i Tamadya, Tımarlı Sipahiler, Köyleri ve Nüfusu (871/1467)	114
Tablo 11: Akçahisar Nahiyesi Tımarlı Sipahiler , Köyleri ve Nüfus (1519).....	114
Tablo 12: Bende Nahiyesi Tımarlı Sipahiler, Köyleri ve Nüfusu (1519).....	114
Tablo 13: Petri Gönime Nahiyesi Tımarlı Sipahileri, Köyleri ve Nüfusu (1519).....	115
Tablo 14: Kurbin Nahiyesi, Tımar Sipahileri, Köyleri ve Nüfusu (1519).....	115
Tablo 15: Karlı Nahiyesi Tımar Sipahiler, Köyleri ve Nüfus (1519)	116
Tablo 16: Nefs Akçahisar Nüfusu (1530)	117
Tablo 17: Kazâ-i Akçahisar, Hâssa-i Mir-livâ(1530)	117
Tablo 18: Yekûn Hâssa-i Mirlivâ (1530).....	117
Tablo 19: Tımâr-ı Zuamâ ve Erbâb-ı Tımâr (1530).....	117
Tablo 20: Yekûn Tımar-ı Zuama ve Erbab-ı Tımar	118
Tablo 21: Tımar-ı Merdüm-ı Kal'a-i Akçahisar (1530).....	118
Tablo 22: Yekûn Tımar-ı Merdüm-ı Kal'a-i Akçahisar.....	119
Tablo 23: Nefs-i Akçahisar ve Varoş-i Akçahisar Nüfusu (1613).....	119
Tablo 24: Bende Nahiyesi, Köyleri ve Nüfusu (1613)	119
Tablo 25: Tamadya Nahiyesi, Köyleri ve Nüfusu (1613).....	120
Tablo 26: Malişye Nahiyesi, Köyleri ve Nüfusu (1613).....	120
Tablo 27: Rindişte Nahiyesi, Köyleri ve Nüfusu (1613)	120
Tablo 28: Petro Gönime Nahiyesi, Köyleri ve Nüfusu (1613)	121
Tablo 29: Kurbin Nahiyesi, Köyleri ve Nüfusu (1613)	121
Tablo 30: TD 717 Karlı Nahiyesi Köyleri ve Nüfusu (1613)	122
Tablo 31: Petril Nahiyesi, Köyleri ve Nüfusu (1613).....	122
Tablo 32: 1065/1654 Tarihli Tımarlar ve Tımar Sahipleri Yoklama Defteri	123
Tablo 33: Tiran Bölgesinde Zeamet ve Tımarlır, Havi Mufassal Tahrir Defteri (Tarihsiz).....	124
Tablo 34: Tiran Kasabası, Mahalleler ve Nüfusu. 1180/1767	125
Tablo 35: Benda Nahiyesi, Köy Sayısı ve Nüfus Yapısı (1767).....	125

Tablo 36: Karlı-İli Nahiyesi, Köy Sayısı ve Nüfus Yapısı (1767).....	126
Tablo 37: Kurbin Nahiyesi, Köy Sayısı ve Nüfus Yapısı (1767).	126
Tablo 38: Rendesiyeye Nahiyesi, Köy Sayısı ve Nüfus Yapısı (1767).	126
Tablo 39: Kraba Mea Petril Nahiyesi, Köy Sayısı ve Nüfus Yapısı (1767).	126
Tablo 40: Moş mea Şiyak Nahiyesi, Köy Sayısı ve Nüfus Yapısı (1767).....	126
Tablo 41: Tiran Kasabasının Mahalleler, Hane, Erkek Sayısı ve Tahmini Nüfus (1840)	126
Tablo 42: Tiran Nahiyesi Köyleri ve Nüfusu (1840).....	126
Tablo 43: Petril Nahiyesi, Köyleri ve Nüfusu (1840).....	127
Tablo 44: Malisya (Malisiya) Nahiyesi, Köyleri ve Nüfusu (1840)	127
Tablo 45: Preze Nahiyesi Köyleri ve Nüfusu (1840).....	127
Tablo 46: Kasaba Akçahisar Tabi'i Tiran, Nüfusu (1840)	127
Tablo 47: Rendesiyeye Nahiyesi, Köyleri ve Nüfusu (1840).....	127
Tablo 48 Tiran Kazası Köylerindeki Müslim ve Gayrimüslim Yoklama Defteri (1849).....	127
Tablo 49: Tiran Kazasının Reaya Latin Nüfusu (1849).....	131
Tablo 50: Tiran ve Akçahisar Kazasında Karışık Nüfus Defteri (1849)	131
Tablo 51: Tiran Kazasında Nüfus ve Hane Müslümanlar Kıptileri (1849)	131
Tablo 52: Tiran Kazasında Yerli Reayanın Zükur, Nüfus Defteri(1846)	131
Tablo 53: Tiran Kazasında Ticaret Yapan Yabancı Reaya (1846)	131
Tablo 54: Tiran Kuralarında Sakin ve Mütevettin Latin (Katolik) Reayanın Defteri(1847).....	131
Tablo 55 : Tiran Çarşısında Çalışan Yabancı Rum Milleti (1847)	131
Tablo 56: Tiran Köylerinde Yabancı Rum Milleti Nüfusu (1847)	132
Tablo 57: Tiran Kasaba Çarşısında Bulunan Yabancı Katolik Reaya Nüfusu (1847)..	132
Tablo 58: Tiran Köylerinde Yabancı Katolik Nüfusu (1847).....	132
Tablo 59: Tiran ve Akçahisar Kazası Reaya Nüfusu (1849)	132
Tablo 60: Tiran ve Akçahisar Kazası Reaya Latin Nüfusu(1849).....	132
Tablo 61: Tiran Ve Akçahisar Hane Sayısı ve Nüfusu (1849)	132
Tablo 62: Tiran Kasabası ve Kazasında Yerli Ehl-i Zimme, Cizye Defteri(1846).....	133
Tablo 63: Tiran ve Akçahisar Kasabasında Milleti Rum Cizye Defteridir (1849).....	133
Tablo 64: İškodra Salnamesi Göre Tiran Kazasında Emâkin-i Umûmiye ve Sâire.....	133
Tablo 65: Emâkin Mîriye	133
Tablo 66: Meabid, Mekatip ve Saire.....	133
Tablo 67: Tiran Kazasında Mekatib-i Sibyan (1299/1881)	133
Tablo 68: Tiran Kasabasının Camileri (1912 Tarihine Kadar)	134
Tablo 69: Tiran Kazasına Bağlı, Şengerek Nahiyesi Köyleri ve Nüfusu (1908).....	134
Tablo 70: Tiran Kazasında Müslüman Kıptileri (1847).....	135

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
bkz.	: bakınız
ev.	: Çeviren
D.İ.A	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
D.S.	: Devlet Salnamesi
ed.	: Editör
geb.	: gebran
haz.	: hazırlayan
İ. M. K.	: İstituti i Monumente ve te Kultures
İ. S.	: İlmiye Salnamesi
İ. V. S.	: İşkodra Vilayet Salnamesi
M. V. S.	: Manastır Vilayet Salnamesi
müs.	: Müslüman
s.	: sayfa
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
v.	: veled
vd.	: ve diğlerleri
Yay.	: yayınları

GİRİŞ

A. KONUNUN ÖNEMİ

Osmanlı Devleti, Arnavutluk topraklarını fethettikten sonra burada kalıcı olarak imar ve iskân politikasıyla hâkimiyetini tesis etmiş, yerel halkın özgürce yaşamaları için her türlü imkânı tanımış ve inançlarına saygı göstermiştir. Osmanlı idari sisteminde birçok Arnavut asıllı devlet adamının olması bunun en açık kanıtıdır. Nitekim Tiran'ın hakiki kurucusu olan ve Ohri Sancakbeyliği, Diyarbakır ve Bağdat valiliği yapan Süleyman Paşa onlardan biridir.

Tiran, 1614 yılında Süleyman Paşa (Barkînizâde) tarafından kuruldu. Şehirde ilk olarak cami ve külliye inşâ edildi. Tiran, Balkanlar'dan geçen ticaret yollarıyla bağlantılı olduğu için kısa zamanda bir ticaret merkezi haline geldi. Ekonomik gücü arttıkça, devlet adamları ve zenginler tarafından yaptırılan vakıflarla şehir büyüdü ve nüfusu arttı. Tiran önce Akçahisar Kazası'nın nahiyesi olarak Ohri Sancağı'na bağlı iken daha sonra kaza merkezi statüsü kazandı. Tanzimat'a kadar Tiran kazası Ohri Sancağı'nın kaza merkeziydi.

Fransız devrimiyle birlikte Balkan halkları arasında milliyetçilik hareketi patladı ve bölgede sosyal ve ekonomik sorunlar yaşanmaya başlandı. Osmanlı Devleti bu sorunlar halledebilmek amacıyla idari sistemde bazı değişikliklere gitti. Yeni vilayetler, sancaklar ve kazalar kuruldu. Tanzimat'tan sonra İşkodra Vilayeti, İşkodra ve Dıraç olmak üzere iki sancak haline getirildi ve her sancak ayrıca birkaç kazaya bölündü. Tiran da kaza olarak Dıraç'a bağlandı. Osmanlılardan ayrılışından (1912) kısa bir müddet sonra bağımsızlığına kavuşan Arnavutluk'un başkenti oldu (1920).

Tarihi bakımından bu kadar önemli yer işgal eden Tiran'ın her yönüyle incelenmesi Arnavutluk ve Balkan tarihinin daha iyi aydınlatılabilmesini sağlayacaktır. Ancak şu ana kadar Osmanlı arşivleri kullanılarak ciddi bir monografik çalışmaya konu olmamıştır.

B. KAYNAKLAR

Araştırmamızın konusunu teşkil eden Tiran üzerinde ciddi bir ikincil çalışmanın olmadığına yukarıda değinmiştik. Konuyla ilgili ne bir Yüksek lisans ne de bir doktora çalışması söz konusudur. Şehrin tarihiyle ilgili ilk kez 1937 yılında “*Qyteti i Tiranes*” adlı bir eser yazılmıştır. Osman Muderrizi tarafından yazılan bu eseri Gazmend Bakiu yeniden yayına hazırlandı (1998). Komünist dönemde tarihçi Kristo Frasheri 1964’te, Tiran ile ilgili “*Ylli*” dergisinde bir makale yazdıktan sonra ardından bir kaç makaleye konu etti. 2004 yılında Botimet Toena Yayınlarında “*Historia e Tiranes*” adıyla bir eser çıktı. Ancak bu eserlerde Tiran ile ilgili bilgiler tenkidi şekilde ele alınmamış ve arşiv kaynakları kullanılmamıştır.

Çalışmamda kullandığım kaynakların bir bölümü birincil kaynaklar olup bunların önemli bir kısmı da Osmanlı arşiv belgeleridir. Bazısı ise yerli ve yabancı tarihçiler tarafından yayınlanmış arşiv kayıtlarıdır. II. Murat dönemine ait Halil İnalcık tarafından yayına hazırlanan *Hicri 835/1432 Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid* bunlardan birisidir. Önemli ölçüde yararlandığım bir diğer arşiv kayıtları ise Mühimme defterleridir. Fatih Sultan Mehmet dönemine ait *MAD. d. 508*, I. Selim dönemine ait *TT. d. 81*, Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait *TT. d. 367* ve I. Ahmet *TT. d. 717* nolu Mühimme ve tapu tahrir defterleri bunların başında gelmektedir. Öte yandan XVIII-XIX. yüzyıllara ait Bibliyografyada künye ve numaralarını gösterdiğim defterler yanında Nüfus Defterleri de kullanılmıştır. II. Abdülhamit döneminde tutulmuş bölge (İşkodra 1882, 1892, 1894, 1897, 1898 ve Manastır 1875, 1876,) vilayet salnamelerinden de önemli ölçüde yararlanılmıştır. Cizye Defterleri, Maliye Varidat Muhasebesi Defterleri, Plan-Proje, Evrakı Ticaret ve Nafia Nezareti Maruzatı gibi arşiv kayıtları tezimin kaynakları arasında yer almaktadır. Bibliyografyada yer alan bu kaynakların verdiği bilgilerin bir kısmı sayısal veriler halinde tablolara işlenmiştir. Buraya kadar zikrettiğim arşiv kayıtlarından elde edilen bilgiler oldukça mühimdir ve Tiran’ın incelediğim dönem tarihini birçok yönüyle aydınlatacak mahiyettedir.

1661-1662 yıllarında bölgeyi gezen Evliya Çelebi de Seyahatnamesi’nde Tiran’la ilgili bize önemli bilgiler sunmaktadır. A. Degrand’ın “*Souvenirs de la Haute Albanie*” adlı eseri ile 19 yüzyılda da Yanya Vilayeti’nde Avusturya konsolosluğu yapan

Johan Georg fon Han'ın "*Albanische Studien (Studime shqiptare)*, Vjenë 1854," adlı eserleri konumuz hakkında bizlere önemli bilgiler sağlamaktadır. Ancak bu eserlerdeki bilgilerin bir bölümü önyargı içermektedir. Sadık Albayrak'ın "*Son Devir Osmanlı Uleması*" adlı eseri ile Mehmet Süreyüzyıldaa'nın "*Sicill-i Osmanî*" adlı eserlerinden Tiran'ın kültürel yönüyle ilgili önemli bilgiler edinilmiştir.

Dijitalleşme projesi nedeniyle Arnavutluk Devlet Merkez Arşivi'nde Tiran'la ilgili Osmanlı belgelerine ulaşamadık.

1. TİRAN'IN TARİHİ GELİŞİMİNE KISA BİR BAKIŞ

Osmanlı topraklarının idari bölümlenmesinde¹ Rumeli Eyaleti, devletin ilk beylerbeyliğidir. 1490-1491 yıllarında bu beylerbeylik 26 sancaktan oluşmaktaydı. XVI. yüzyılda sancak sayısı önce 33'e,² daha sonra 46'ya çıktı.³ Sofyalı Ali Çavuş'un 1654'te kaleme aldığı bir risaleye göre Rumeli eyaleti 24 sancaktan oluşuyordu. Aynı Ali Efendi de aynı sayıyı vermektedir.

Söz konusu eyaletin sancaklarından birisi Ohri Sancağı idi.⁴ Liva-i Ohri, Hass-ı mirлива olup geliri iki yüz yirmi dokuz bin akçaydı. Altmış zeameti ve üç yüz kırk iki tımarı vardır.⁵ Kısaca klasik dönemde Ohri sancağının kaza merkezi önce Akçahisar iken daha sonra Tiran oldu.⁶

Arnavutluk'un Türklerle teması ilk defa 1383 yılında başladı. Türk akıncıları tarafından sıkıştırılan Avlonya prensliği Venedik Cumhuriyeti'nin himayesine girdi. Daha sonra Şarl Topia II. Balşa'yla yaptığı savaşta Ohri'de bulunan Hayreddin Paşa'dan yardım istedi. Hayreddin Paşa, 1385 yılında Arnavutluk'u bu davete uyarak Osmanlı hâkimiyetine soktu. Karli-İli hareketi ve Viyosa⁷ savaşından sonra Osmanlılar,

¹ Nejat Göyünç, "Osmanlı Devletinde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a kadar)", *Osmanlı*, C. VI, ed: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara: 1999, s. 77-88.

² Tayüzyıldaib Gökbilgin, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti Livaları, Şehir ve Kasabaları", *Belleken*, C. XX, Sayı: 78, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1956, s.251.

³ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, Osmanlı Araştırma Vakfı, C. 6, s. 311.

⁴ Hazerfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânini Âli Osman*, haz. Sevim İlgürel, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara: 1998, s. 117.

⁵ Aynı Efendi, *Risâle-i Kavânin-i Âl-i Osman 1018*, Tıpkıbasım, T.B.M.M. Kütüphanesi Eserler, El Yazması, KZ-334, v. 27.

⁶ BOA. KK. Dosya no: 2876, s. 225.

⁷ İsmail H. Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1990, s. 203.

Narda Körfezi'ne kadar ilerlediler, Akçahisar ve İskenderiye (İşkodra)'yi kısa bir süreliğine hâkimiyetleri altına aldılar (1389). Fakat Osmanlı hükümdarı bu iki kaleyi Venedik Cumhuriyeti'ne vermeyi uygun gördü.⁸

II. Murad döneminde Osmanlı uç beylikleri oluşturuldu. Bunlardan birinin merkezi Tırhala⁹, diğerininki önce Serez, sonra Ergiri (Argirikasr) oldu. Ergiri Evrenosoğlularından Ali, İsa ve Barak'a aitti. Ali ve İsa beyler sırasıyla Arnavut-ili uç beyi olmuşlardı.¹⁰ Osmanlı idaresindeki Arnavutluk'la ilgili en eski kayıtlar I. Bayezid devrine aitti. Bu kayıtlar 1394-1397 Arnavutluk seferlerinde yapılan tahrirlerden ibarettir. Osmanlılar Güney Arnavutluk'u fethettikten sonra burayı Arvanid İli, yani *Sancak-ı Arvanid* haline getirdiler (1415). Viyosa savaşı (1385) sonucu kurulan bu sancak, 1466 yılında Elbasan kalesinin inşasıyla birlikte farklı sancaklara bölündü.¹¹ Burada genellikle Osmanlılara bağlı feodal aileler yaşamaktaydı ve yerleşim yerleri daha ziyade bu ailelerin isimleriyle anılmaktaydı: Yuvan ili, Balşa ili, Pavlo Kurtik ili, Kondo Miho ili, Zenebiş vb.

Arvanid Sancağı'nın merkezi Ergirikasr idi. İlk yazılan Arvanid Sancağı tahrir defterine göre, sancağı Ali Bey tasarruf etmekteydi. Bu dönemde Arvanid Sancağı şu idari birimlerden oluşmakta ve belirtilen şahıslar tarafından tasarruf edilmekteydi.

1. Argirikasrı Vilayeti (Sancakbeyi Ali bey tasarrufunda)
2. Sopot Nahiyesi (Sopot Subaşı Hızır Bey timarı)
3. Klisura Vilayeti (Klisura subaşı Seydi timarı)
4. Kanina Vilayeti (Kanina subaşı I. Mehmed Bey hassı)
5. Belgrad Vilayeti (Belgrad subaşı Adlu Bey hassı)
6. Tomorince Vilayeti (kaydı yoktur)
7. İskrapar Vilayeti (İskrapar subaşı Yusuf timarı)
8. Pavlo Kurtik Vilayeti (Pavlo Kurtik subaşı Pavlo oğlu İsa Bey timarı)¹²
9. Çartalos Vilayeti (Çartalos subaşı İlyas Bey olup timarı)

⁸ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. I, a.g.e., s. 205.

⁹ Halil İnalcık, "Murad II", *D.İ.A.*, 2006, C. 31, s. 171.

¹⁰ Halil İnalcık, *Hicri 835 Süret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1987, s. 171.

¹¹ Mustafa Bilge, "Arnavutluk", *D.İ.A.*, 1991, C. 3, s. 386.

¹² Halil İnalcık, "Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei", *Fatih ve İstanbul*, C. 1, Sayı: 2, İstanbul: 1953, s.159.

10. Akçahisar Vilayeti (Akçahisar subaşı Hızır Bey tımarı)

Tiran bölgesi Osmanlı Devleti hâkimiyetine girdikten sonra tahriri yapıldı. Bu tahrir yukarıda belirtildiği üzere Halil İnalıcık'ın yayına hazırladığı *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid* defteridir. Bu defterden hareketle o dönemdeki bütün Tiran köyleri tespit edilebilmektedir. Bazı köyler defterde bugünkü adlarıyla yer almaktadır.

Tiran bölgesi, defterin yazıldığı tarihte, Akçahisar ve Pavlo Kurtik vilayetleri arasındaydı. Ona ait bütün köyler Benda, Kraplar ve Jillema nahiyelerine bağlıydı. 1431-32'de Akçahisar kalesini muhafaza etmeleri sebebiyle bölge halkından olan 125 Hristiyan hane vergiden muaf tutulmuştu. Akçahisar vilayetini bir kadı yönetmekteydi. *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid'e göre* Akçahisar vilayetinde köyler 59 tımar olarak belirlenmişti. Bunlara bağlı 184 mezraa vardı.¹³

II. Murad ve Fatih Sultan Mehmet devirlerinde, Osmanlıların Balkanlar'a tam olarak yerleşip imparatorluk haline gelmesinin engellerinden biri, İskender Bey'in Arnavutluk'ta uzun süren isyanıydı, yaklaşık 25 yıl.¹⁴ Bir taraftan Napoli kralı Arnavut beylerine boyun eğdirmek isterken diğer taraftan Macaristan Balkan harekâtında Arnavutlardan bir müttefik olarak faydalanmak istiyordu. Aynı zamanda Papalık ve Hristiyan âlemi, İskender Bey'e her türlü desteği vererek Osmanlıların bölgedeki gücünü zayıflatmaya çalıştı. Fakat devrin iki güçlü sultanı II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed buna Avrupa'nın kapısı durumundaki Arnavutluk'a birbirini izleyen seferlerle karşılık verdiler. (1448-1478).

Arnavutluk topraklarında Osmanlı hâkimiyeti, 1385 yılında Viyosa savaşıyla başladı ve kısa zamanda Topiya, Dukagin, Zakaria, Muzaka, Zenebişti, Ariyaniti, Kastriota gibi mahalli feodal prens ve beyler Osmanlı metbuluğunu tanıdılar. Ancak bu durum uzun sürmedi, 1402 yılında Ankara yenilgisi feodal beylere müstakil hareket etme imkânı verdi.¹⁵ Sultan I. Mehmet zamanında Osmanlılar Arnavutluk'a seferleri yeniden başlatarak kaybettiği Berat, Avlonya, Kanina ve Ergirikasr gibi önemli şehirleri

¹³ İnalıcık, *Hicri 835 Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, a.g.e. s. 102.

¹⁴ İnalıcık, "Arnavutlukta Osmanlı Hâkimiyetinin ...", a.g.e., s. 153.

¹⁵ Bilgehan Pamuk, "Güney Arnavutlukta Osmanlı Hâkimiyeti", *Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı-I*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Mart-Haziran 2015, Sayı: 66 / 2015, s. 647.

fethetti ve timarlar haline getirip feodal beylerin yönetimine bıraktılar. Yani (Gjon) Kastrioti, oğullarını Osmanlı sarayına rehin olarak gönderdi.¹⁶

Sultan II. Murad döneminde Osmanlılar Arnavutluk'taki güçlerini artırdılar ve bölgede Aryaniti, Zenebişti ve Topiya gibi büyük feodal beylerin isyanlarına rağmen kontrolü önemli ölçüde sağladılar. Fakat Arnavutluk Osmanlı için sorun olmaya devam etti. Aryaniti'nin başlattığı isyanlar, 1443 yılında Osmanlı ordusunun İzladi savaşını kaybetmesinden istifade eden İskender Bey tarafından sürdürüldü. O önce Kocacık Kalesini, ardından da Akçahisar'ı ele geçirdi. Bu arada Venedik'in himayesi altına da girmişti. 2 Mart 1444 yılında İskender Bey bütün Arnavut yerel beylerini bir araya getirerek "Leş Birliği'ni" kurdu. Kendisi birliğin reisi oldu ve 15.000 askerden oluşan bir kuvvetle¹⁷ 1468 yılına kadar isyanı devam ettirdi. 25 yıl boyunca Kuzey Arnavutluk topraklarını, ki burası ilk fethhte "Yuvan-İli" adıyla bilinmekteydi, hâkimiyeti altına tutmayı başardı.

İskender Bey'in isyanından sonra Sultan II. Murad Hamza Bey'in teşvikiyle 1447 yılında isyanı bastırmak amacıyla sefere çıktı ve Akçahisar kalesini kuşattı. Fakat muhasara esnasında Yan Huniyadin hareketini haber alınca kumandayı Mustafa Paşa'ya bırakıp Sofya'ya döndü. Arnavutluk tarihçiliğine göre Akçahisar kuşatması esnasında Osmanlı ordusu Tiran nehrinin (Reglata nehri) kenarına yerleşmişti.¹⁸ II. Kosova savaşından sonra Sultan II. Murad Arnavutluk'a bizzat iki sefer daha yaptı. Önce Kocacık Kalesini geri aldı, ardından Akçahisar Kalesini kuşattı, fakat kaleyi alamadan geri döndü. 1450 yazında tekrar Arnavutluk'a gelen II. Murad Akçahisar'ı yeniden kuşattı, kaleyi topraklarla dövmeye başladı ve beş ay sonra geri çekilmek zorunda kaldı.¹⁹

1465 ilkbaharında Sultan II. Mehmed büyük bir orduyla Arnavutluk'a girip İskender Bey'in merkezi olan Akçahisar'ı kuşattı. Fakat Akçahisar kalesi çok sarp bir yerde yapıldığı için uzun süre muhasaraya dayanacağını düşünerek yerine Balaban Paşa'yı bırakarak çekildi. Arnavutluk asilerini baskı altına tutmak ve hudutları

¹⁶ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. I, a.g.e., s. 444.

¹⁷ Skender Anamali vd., *Historia e Popullit Shqiptar I-IV*, C. I, Academia e Shkencave e Shqiperise, Botimet Toena, Tirane: 2002, s. 349.

¹⁸ Marin Barleti, *Historia e jetës dhe e veprave të Skënderbeut: burime dhe materiale për Historinë e Shqipërisë, instituti i Historise*, Tirane: 1964, s. 462

¹⁹ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. II, a.g.e., s.63.

koruyabilmek için Elbasan Kalesini inşa etti.²⁰ 1467 yılında güneyden Yakup Bey çıktı ve ordusunu önce Tiran nehrinin yanına, daha sonra Kaşar Köyü tepesine yerleştirdi.²¹ Bir sene sonra 1467 yılında II. Mehmed tekrar Arnavutluk seferine çıktı, Elbasan yakınında garnizonlar kurarak Dıraç'a doğruya ilerledi ve Dıraç'a yakınında İskender Bey'in inşa ettirdiği Çorlu²² Kalesini yıktırıp Akçahisar Kalesini muhasara etti. Fakat sarp kale bu defa da alınamadı. Bununla birlikte elde edilen diğer kalelere asker ve mühimmat konularak İskender Bey'in alanı daraltıldı.

İskender Bey'in ölümünden sonra Sultan II. Mehmed 1467 baharında tekrar üçüncü Arnavutluk seferine çıktı ve İskender Bey'in merkezi olan Akçahisar'ı muhasara etti. Akçahisar Kalesini aldıktan sonra Venediklerle uzun mücadeleye son vermek için İşkodra üzerine hareket edildi ve burası fethedildi (1479). Arnavutluk'ta önce fethedilip sonradan elden çıkan kale ve şehirler II. Beyazid zamanında tamamen geri alınmış oldu. Son olarak 1501 yılında Dıraç ve Tepedelen ele geçirildi.

İskender Bey'in isyanı boyunca Tiran bölgesi ağır kayıplar verdi. Bu isyanın bastırılmasından bir yıl sonra yazılmış olan 871/ 1466 tarihli Debre tahrir defterindeki veriler de bunu teyit etmektedir. Nitekim Tiran ve Akçahisar'da 28 köy tamamen boşalmıştı.²³

Ohri 1385 yılında fethedildi ve ancak Fatih Sultan Mehmed zamanında sancak oldu. Ohri sancağına bağlı Tiran'la ilgili ilk kayıtlar II. Murad dönemine rastlamaktadır. İskender Bey isyanı çıktıktan sonra, Tiran, Akçahisar kazasıyla birlikte Osmanlı hâkimiyetinden çıktı. Fatih döneminde kati olarak Osmanlı hâkimiyeti altına tekrar girdi. Fatih ve II. Bayezid devrinde yeni fetihler neticesinde, Elbasan, İşkodra gibi, yeni sancaklar oluşturuldu. Tapu Tahrir Defterlerine göre, Fatih döneminde Ohri bir liva, Akçahisar ise bir kaza idi. *Hicri 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid* defterinde buralardan vilayet olarak bahsedilmektedir.²⁴

²⁰ Uzunçarşılı, C. II, *a.g.e.*, s. 64.

²¹ Barleti, *a.g.e.*, s. 462.

²² Uzunçarşılı, C. II, *a.g.e.*, s. 64.

²³ BOA. MAD. d. 508 ,s. 23-24; 167-171.

²⁴ İnalçık, *Hicri 835 Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, *a.g.e.* s. 102

Dikkate şayandır ki, ilk zamanlarda Rumeli için ‘eyalet’ denilmediği halde küçük kaleler ve mıntikalar vilayet olarak zikredilmiştir. Dimetoka vilayeti, İpsala vilayeti, Hayratbolu vilayeti, Çorlu vilayeti gibi. Halbuki bu dönemde liva veya sancak tabirlerine rastlamamaktadır.²⁵ Ohri Liva’sına bağlı idari birimler Vilayet-i Yukarı-Debri, Vilayet-i Aşağı-Debri, Vilayet-i Dilgo Bırda, Vilayet-i Çirmeniçe, Vilayet-i Mat, Vilayet-i Uraka, Vilayet-i Dimitri Gönime, Vilayet-i Kurbine, Vilayet-i Akçahisar, Vilayet-i Bende ve Vilayet-i Rika şeklinde isimlendirilmiştir. Diğer bir idari birim de Nahiye-i Tamadya da olduğu üzere nahiye statüsündeydi.

Fatih dönemine ait 871/1466 tarihli deftere²⁶ göre Vilayet-i Akçahisar, Vilayet-i Bende ve Nahiye-i Tamadya gösterilmiştir. Bu taksimata göre Akçahisar Vilayeti, Bende Vilayeti ve Tamadya Nahiyesi Tiran bölgesinde yer almaktaydı. Akçahisar vilayeti, Akçahisar Kalesi etrafındaki dağlık bölgedeki köylerden oluşmaktaydı. 1466 yılına ait (MAD. 508 nolu) Maliye Defterine göre, Vilayet-i Akçahisar 48 köy olup sancak beyi ve sipahilere has ve timar olarak verilmişti.

Vilayet-i Akçahisar’da yedi tımar sahibi, tahrir defterine “müslim nev” yani yeni Müslüman olarak kaydedilmiştir. Çoğu köyde nüfus yoktu. Öyle anlaşıyor ki, Osmanlıların bölgeye akınları köylülerin Dıraç’a kaçmalarına sebep olmuştu. Akçahisar ve Tiran’ın yeniden gelişmesi için I. Selim dönemini beklemek gerekecektir.²⁷

Tahrir defterlerine dayanarak bölgenin o tarihteki nüfusunu kati surette tespit etmek mümkün değildir. Zira bir hanede kaç kişinin yaşadığı ve isimleri ayrı ayrı belirtilmemiştir; ancak gerçek nüfusu bulmak için bazı metotlar uygulanmakta ve hane sayısı belirli bir katsayısı ile çarpılmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak Ömer Lütfi Barkan, bir haneyi 5 kişi olarak kabul etmektedir. Ancak bu rakam bölgeden bölgeye değişebilir.²⁸ Barkan’ın uyguladığı yöntemde bir hane 5 kişi olarak kabul edilmiştir ve bu genellikle nüfus hesaplarında kabul edilmiştir.

²⁵ Gökbilgin, “Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti Livaları ...”, *a.g.e.*, s. 247.

²⁶ BOA. MAD. d. 508, s. 508, s. 23-24.

²⁷ Mehmet Öz, “Tahrir”, *D.İ.A.*, 2010, C. 39, s. 425.

²⁸ Ömer Lütfi Barkan, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Türkiyat Mecmuası*, C. 10 (1953), s. 9.

1519 yılına ait (TD No: 81) tapu tahrirlerine göre Ohri Livası, Ohri, Debre, Mat ve Akçahisar kazalarından oluşmaktaydı. Akçahisar kazası merkez, Akçahisar Nahiyesi, Petri-Gönime Nahiyesi, Kurbin Nahiyesi, Bende Nahiyesi ve Karli-ili Nahiyelerinden müteşekkildi. Kanuni döneminde (TD 367 no) 1530 yılında Akçahisar kazasının Moş ve İskurya adıyla iki yeni nahiyesi daha olmuştur. Bir asır sonra 1623’de (TD 717 no) Ohri livası, altı kaza ve on altı nahiyeden ibaretti. Kurbin Nahiyesi, Petro Gönime Nahiyesi, Tamadya Nahiyesi, Malişye Nahiyesi, Bende Nahiyesi, Rindiste Nahiyesi, Karli İli Nahiyesi, Petril Nahiyesi, İskurya Nahiyesi ve Meş (Moş) nahiyeleri bunlardan bazılarıdır. Akçahisar kazası (bkz. Ek Tablo: 19-34) XVII. yüzyılda ikiye bölünmüş, İşim kazası adıyla yeni bir idari birim oluşturulmuştu. Bu tarihte Akçahisar Kazasının merkezi (1137/1724) Tiran’dı.²⁹

²⁹ BOA. KK. Dosya no: 2876, s. 225-229.

BİRİNCİ BÖLÜM

FİZİKİ YAPI

I. FİZİKÎ DURUM

Geniş bir ovada kurulmuş olan Tiran, Avusturya konsolosu Johan von Han'a göre gayet güzel, yolları geniş, temiz ve düzenli bir şehirdi.³⁰ Tiran'ın fizikî yapısıyla ilgili Şemseddin Sami, *Kâmusu'l-A'lâm* adlı eserinde şu bilgileri veriyor; "Tiran ve daha doğrusu Tirana (Tiyrana), Arnavutluk'ta İşkodra Vilâyeti'nin Dıraç Sancağı'na bağlı, sancak merkezinin 30 km. doğusunda ve İşkodra'nın 88 km. güney doğusunda bulunan bir kazadır ve nüfusu 17.000 civarındadır. İşkodra Caddesi'nden kasabaya girilirken yolun iki tarafında güzel cami ve mescitler, iki medrese bulunmaktadır. Zikredilen camilerden biri, Tiran beylerinin büyük ataları ve kasabanın banisi olan Süleyman Bey tarafından inşa ettirilmiştir. Türbesi cami şerifin avlusundadır. Tiran Kasaba'sı yaklaşık 280 sene önce kurulan Dıraç Sancağı'nı oluşturan dört kazanın en büyüğüdür. Güney doğusunda Manastır Vilayeti'nin Elbasan Sancağı, güney batısında Kavaya, batısında Nefs-i Dıraç, kuzey batısında ise Şiyak kazaları vardır. Doğudan Debra Sancağı'nın Mat Kazası'yla çevrilidir ve 101 köyden meydana gelmektedir".³¹

Tiran'ın esasını Barkinizâde Süleyman Paşa (Bargjini)'nin imareti oluşturmuyordu (1614). Daha sonra imaretin yanına bir çarşı ilave edilmesiyle köyden kasabaya dönüşmeye başladı. Tiran ovasında çok erken dönemlerde bir yerleşim yeri olduğunu gösteren çok fazla bilgiye maalesef sahip değiliz. Ancak 1972 yılında konut inşaatı için temeller kazılırken bir mozaik ve antik bir yapının kalıntılarına rastlandı ve incelemeler sonunda bu kalıntıların M. S. III. yüzyılda.'a ait bir Paleohristiyan Kilisesi (Paleochristian)'ne ait olduğu anlaşıldı.³² Dolayısıyla bu tarihlerde burada bir yerleşim yeri olduğu kanaatine varıldı.

³⁰ J. G. Von Han, *Albanesische Studien*, Jena: 1954, s. 86. Bkz. Dr. Jur. Johan Georg von Han, *Studime Shqiptare*, İnstituti i Dialogut & Komunikimit, Tirane 2007: s. 123-125.

³¹ Şemseddin Sami'nin sunduğu bilgi özet ve sadeleştirilerek verilmiştir. Bkz. Şemseddin Sami, *"Kâmusu'l-'Alâm - Dictionnaire Universel d'Histoire et de Geographie"*, C. III, Mihran Matbaası, İstanbul: 1898, s. 1717.

³² Sotir Kosta, "Restaurimi i Mozaikeve te Tiranes", *Revista Monumentet, İnstituti i Monumenteve te Kulture*, (bundan sonra İ. M. K. şeklinde gösterilmektedir) Nr. 11, Tirane: 1976, s. 87-94.

Tiran ismine ilk kez Osmanlı Arşivleri'nde muhafaza edilen bir tahrir defterinde (bkz. TD., No: 81) rastlanmaktadır. 1519 tarihli bu defterde Tiran Karlı İli Nahiyesi dahilinde Tiran köyü ve Mulet mezraası Kaya veled-i Mehmet timarı olarak kaydedilmiştir.³³ Kanûni Sultan Süleyman döneminde tutulan 1530 tarihli 367 numaralı Tahrir Defteri'nde ise Tiran, 1.000 akçe hasılatı olan Tîmar-ı Merdâmı Kal'a-i Petril dahilinde bir köy olarak gösterilmiştir.³⁴ Tiran Kasabası kurulmadan önce yazılmış TD 717 nolu tahrirde (1613) Tiran Karyesi, İşim Kazası Petril Nahiyesi'ne bağlı olarak kaydedilmiştir. Bu defterde Tiran 33 nefer ve Küçük Tiran ise 13 nefer olarak yazılmıştır.³⁵

Tiran kasabaya dönüştüğü XVII. asır başlarında meşhur Pegimli Selman Bey'in timarı idi.³⁶ J. G. Von Hahn'a göre Tiran'ın kurucusu Süleyman Bey'dir.³⁷ Kendisi Ohri mutasarrıfı iken Lana Nehri'nin kenarında ormanlık bir alanda küçük bir köy yerinde 1614 yılında bir imaret yaptırmaya karar vermişti. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Mühimme defterlerine göre kendisine 1608 yılında, önceleri Tamaşvar (Tamuşuvar) beylerbeyliği yapmış Ohri sancağı mutasarrıfı Süleyman Paşa'ya sancağına geri dönüp, ilkbaharda Halep'teki orduya katılması için ferman buyurulmuştu.³⁸ Öyle anlaşıyor ki, Süleyman Paşa imaretin inşasını bu olaydan sonra gerçekleştirmiştir.

1654 tarihli tımar yoklama defterlerinde Tiran, "*Nahiye-i Tiran der Liva-i Ohri*" şeklinde kaydedilmiştir. Buna göre Tiran bir idari birim olan nahiye statüsündeydi. Daha önce bahs edildiği üzere kasabanın temelini 1614 yılında yaptırılan Süleyman Paşa vakfı teşkil ediyordu ve külliye bünyesinde bir cami, bir han, bir hamam ve bir fırın vardı. Ardından bu manzumenin yanında Tiran Çarşısı ve hafta pazarları kurulmuştu. Böylece Tiran kasabası bir nahiye haline gelerek şehrin merkezini oluşturdu.

Bilindiği gibi tımar sistemi, Osmanlı askeri ve mali sisteminin temelini teşkil ediyordu ve fethedilen bölge bu sistem gereği tahrire tabi tutuluyordu. Tiran bölgesi

³³ BOA. TT. d. 81, s. 102.

³⁴ BOA. TT. d. 367, s. 414.

³⁵ BOA. TT. d. 717, s. 672.

³⁶ Hasan Kaleşi, "Tiran", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul: 1979, C. XII, s. 376.

³⁷ J. G. Von Hahn, *Albanesische Studien*, a.g.e., s. 86.

³⁸ BOA. A. DVNSMHM, Dosya No: 76, s. 104.

Osmanlı Devleti tarafından feth edildiğinde bu sistemin gereği olarak tahrir edildi ve oluşturulan timarlar sipahilere verildi. Fetihten sonra Tiran bölgesi Akçahisar Vilayeti'ne bağlanıp tahrir defterine 59 timar, 184 köy ve mezraa olarak kaydedildi.

1654 tarihli Tımar Yoklama Defteri'nde sözkonusu timarların sayısı şöyleydi: Buradaki bilgilere göre üç türlü timar vardı ve bu taksim usulüne göre belirlenmişti: Beratlı, tezkireli ve tahvilli. Bunlardan 17'si berat, 23'ü tezkere ve 5'i de tahvil ile verildiğinden “mea berat”“, “mea tezkere” ve “mea tahvil” şeklinde kaydedilmişlerdi..³⁹ Netice olarak sözkonusu tarihte Tiran Nahiyesi 46 timardan oluşmakta ve toplam 284.501 akçe geliri bulunmaktaydı. (bkz. Ek. Tablo: 35)

Evliya Çelebi 1661-1662 yıllarında gezdiği Tiran'ı şöyle tasvir ediyordu: “Tiran, Ohri sancağına bağlı bir voyvodalık olup burada bir kadı görev yapıyor ve günlük 150 akçe ücret alıyor. Geniş bir ovada kurulan Tiran'ın camileri, han ve hamamları, çarşı pazarı, sayısız bağ ve bahçeleri var.”⁴⁰

Görüldüğü üzere Tiran kısa bir zamanda önemli gelişmeler kaydetmişti. 1797 yılında (İbrahim Paşazâde) Şehzuvar Paşa, Dıraç ve Tiran voyvodası iken mir miran oldu.⁴¹ O sırada etrafındaki dağlık bölgelerden köylüler Tiran'a inerek yerleştiler.

İşkodra, Draç, Elbasan ve Ohri'den geçen kervan yolları Tiran'da kavuşmaktaydı. Bu sebeple olmalıdır ki, XVIII. yüzyılda. sonlarına doğru Petrela ve Akçahisar önemini kaybederken Tiran tersine gelişiyor ve 1724 yılında Akçahisar kazasının merkezi haline geliyordu. Bu tarihte Tiran'ın diğer bir ismi Akçahisar idi.⁴²

XIX. asırda İşkodra Salnâmesi Tiran Kazası hakkında şu bilgileri veriyor: “Emâkin-i umûmiye vesaire 6.601 hane, 638 dükkan, 31 han, 2 hamam, 149 dakik (buğday) değirmeni, 407 zeytin değirmeni, 25 fırın, 1 saat kulesi, 12 kiremithâne, 285 kulube, 1 eczahane, 20 meyhane, 17 kahvehane, 1 zeytin makinası, 1 gazhane”si vardır.⁴³ Emâkin-i miriye ise 1 hükümet konağı, 1 kışla, 1 depo, 1 cepthane, 1

³⁹ BOA. TT. d. 786, s. 60-61.

⁴⁰ İfadeler özetle ve sadeleştirilerek alınmıştır. Haz. Seyyit Ali Kahraman, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2001, 6 kitap-1 cilt, s. 119.

⁴¹ Mehmet Süreyüzyılda, *Sicill-i Osmani*, Sebil Yayinevi, İstanbul 1996. C III, s. 202.

⁴² BOA. KK. Dosya No: 2876, s. 225-229.

⁴³ İşkodra Vilayet Salnamesi (bundan sonra *İ.V.S.* şeklinde gösterilecektir), 3.defa, 1312/1894, s. 124.

telgrafhane, 1 talimhaneden ibaretti.⁴⁴ 1895 yılında Tiranlıların yardımıyla kasabada yeni hükümet konağını inşa eden padişaha dua edilerek açılış töreni yapılmıştır.⁴⁵ XIX. yüzyılın sonlarında hükümet konağı, mektepler, rüştiyeler, kışlalar vb. yapılar genellikle halkın veya esnafın yardımlarıyla inşa edilmiştir.

Kasabadaki Telgrafhane Konağı, 1867 yılında inşa edilmiş ve buraya haberleşmeyi sağlayacak bir görevli tayin edilmiştir.⁴⁶ Hamidiye Kışlası adıyla tanınan Tiran Kışlası'nın yapımı 1890 yılında gerçekleştirilerek mîr-i mîrân rütbesi taşıyan Esat Bey buraya komutan olarak atanmıştı.⁴⁷

1767 yılında Tiran, 457 hanenin meskun olduğu ve 12 mahalleden⁴⁸ meydana geliyordu. XIX. yüzyılın başlarında ise 691 hanenin bulunduğu ve 6 büyük mahalleden oluşmaktaydı.⁴⁹ İşkodra Vilâyeti Salnâmesine göre (1894/5) Tiran Kazası'nda 2 cami, 62 mescid, 15 tekke ve 32 zaviye, 1 medrese, 1 rüştiye ve 25 iptidaiye mektebi, 1 Rum mektepi, 1 Katolik mektepi, 1 Rum kilisesi ve 1 Katolik kilisesi bulunmaktaydı.⁵⁰ Dolayısıyla Tiran Kasabası aynı zamanda bölgenin bir kültür merkeziydi. Nitekim bu dönemde bütün kamu yapıları, mabetler ve mektepler genellikle Tiran Kasabası'nda yer alıyordu.

A. KALELER

Eldeki bilgilere göre, Tiran bölgesinde dört önemli kale vardı: Şimdi bu kaleleri kısaca tanıtmak istiyoruz.

1. Tiran Kalesi. Bölgedeki önemli kalelerden biridir. Bugün Murat Toptanî Caddesinde olup diğerlerine göre daha yenidir. Barkinîzâdeler tarafından inşa edilen kale muhtemelen 1300 yıllarında yapılmıştır. Kale, doğu-batı ve kuzey-güney ticaret yollarının kesiştiği yerde yapılmış olup burası eski Tiran'ın merkezi konumundaydı.

⁴⁴ İ. V. S. 3. defa, a.g.e., s. 123.

⁴⁵ BOA. Y. A. HUS. Dosya No: 327, Gömlek No: 77, s. 2.

⁴⁶ BOA. A. MKT. MHM., Dosya No: 380, Gömlek No: 43, s. 1.

⁴⁷ BOA. Y. PRK. UM., Dosya No: 20, Gömlek No: 30, s. 1.

⁴⁸ BOA. NFS. d. 5422, s.7.

⁴⁹ BOA. NFS. d. 5417, s. 1- 125.

⁵⁰ İ. V. S. 3. defa, a.g.e., s. 123.

Bugün kaleden geriye sadece Barkinizâdeler tarafından inşa edilen surlar kalmıştır. Süleyman Paşa Tiran Şehri'ni kurduktan sonra Lana Nehri'nin batı kısmında sarayını inşa ettirdi. Halefi İbrahim Paşa ise sarayı büyük surlarla çevirterek kale haline getirdi.⁵¹ Toptanizâdeler döneminde İşkodra'da Buşatlılarla onlar arasında uzun süren savaşlarda Tiran Kalesi büyük zarar gördü.

2. Petrela Kalesi. Tiran şehrine 15 km. mesafelik uzaklıkla 400 m. yüksekliğe sahip bir tepede yer alan Petrela Kalesi'nin I. İustinianos döneminde geç antik çağda M.S. IV yüzyılda inşa edildiği ve kasaba haline geldiği düşünülmektedir.⁵² Ana Komnena, eserlerinde XII yüzyılda buraya Petrula Kalesi ismini vermiştir. İslamî kaynaklarda ilk olarak 1153.h'de El-Idrisî eserinde burayı Betrulne adıyla zikretmiştir.⁵³ Petrela Kalesi Osmanlılardan önce Topia ailesi'nin ikâmetgâhı olarak kullanılmıştır.⁵⁴

Osmanlı fethinden sonra, *Hicri 835 Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid Defteri*'nde Timar-i Ekmekcidoğan, Vilayet-i Akçahisar dahilinde, üç hane olarak kaydedilmiştir.⁵⁵ Petrela Kalesi'ne yakın bir yerde, yaklaşık 1.500 m. mesafede Antik bir kentin büyük sur kalıntıları vardır. Bu surları İliroya Antik Persqop Kenti'ne aittir.⁵⁶ Petrela Kalesi, Persqopi Kenti'nin devamı olarak düşünülmektedir.

3. Ndroq (Andronikler) Kalesi. Erzen Nehri'nin vadisinde tepelik bir bölgede adını aldığı Ndroq köyünde yer almaktadır. Ne zaman ve kim tarafından inşa edildiğine dair kesin bir bilgi olmamakla birlikte arkeolojik kalıntılar kalenin varlığının M.S. IV-VI. yüzyılda olabileceğini düşündürmektedir.⁵⁷ Bu kalenin işlevi coğrafi konumuyla bağlantılıdır. Dıraç ve iç bölgelere doğru uzanan kervan ve ticaret yollarının kontrolü buradan sağlandığından kale ekonomik ve askeri açısında çok önemliydi. Osmanlı

⁵¹ Sulejman Dashi, "Kalaja Berthama Historike e Kryeqytetit", *Almanaku i Tiranes*, Nr. 1. Tirane: 2003, s. 26.

⁵² Apollon Baçe, Gjergji Karaiskaj "Keshtjella e Petrles", *Revista Monumentet*, İnstituti i Monumenteve te Kultures (bundan sonra İ. M. K. şeklinde gösterilecektir) Yay., Nr. 5-6, Tirane: 1973, s. 139.

⁵³ Baçe, Karaiskaj, *a.g.e.*, s. 151.

⁵⁴ Apollon Baçe, Gjergji Karaiskaj "Keshtjella e Petrles", *Revista Monumentet*, *a.g.e.*, s. 140.

⁵⁵ Halil İnalçık, *Hicri 835 Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1987, s. 79.

⁵⁶ Fatmira Miraj, "Muret e Persqopit", *Revista Monumentet*, İ. M. K. Yay, Nr.2. Tirane: 1971, s. 153-155.

⁵⁷ Gjergj Frasheri, "Kalaja e Ndroqit", *Revista Monumentet*, İ. M. K. Yay, Nr.4. Tirane: 1972, s. 185-190.

fethinden sonra (1431-1432) kale “Vilâyet-i Akçahisar, subaşı Akçahisar Hızır Beg timarında Karye-i Andronikler 23 hane” olarak tahrir defterine kaydedilmiştir.⁵⁸

XVII-XVIII. yüzyılların arasında Andronikler, bu yerleşim yerini kasaba haline getirdi ve Elbasan Sancağı’na bağladı. Bu sebeple Osmanlı Arşiv belgelerinde kale İlbasan Sancağı’nda Kavaye ve Tiran kasabaları aralarındaki Andronik Kasabası ismiyle kaydolundu.⁵⁹ Osmanlı döneminde bu kale yeniden önem kazandı. Çünkü Dıraç Limanı şehre oldukça yakındı. Osmanlılar tarafından Draç’ın 1501’de fethedilmesine kadar şehirdeki ticarî ve siyasi faaliyetler bu kaleden Venediklerce takip edilmişti.

4. Preza Kalesi. Tiran’dan 25 km. uzaklıkta ve 280 m. yükseklikte, eski Parthin Kalesi’nin temelleri üzerinde Topia ailesi tarafından XV yüzyılda, yeniden inşa edilmiştir. Ortaçağda Arnavutluk’un en önemli iki şehri Akçahisar ve Dıraç arasında stratejik bir konumda olan kale, aynı ismi taşıyan Preze Köyü’nde yer almaktadır. *Hicri 835 Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid* adlı eserde Prizde Karyesi Timar-i Peskopoz ve Tirmar-i Yahşi arasında ayrılan, 26 hanelik bir karye olarak gösterilmiştir.⁶⁰ Preze ve Akçahisar şehirlerine yakın deniz kenarında İşim Kalesi yükseliyor. Preza Kalesi’nde bir cami ve saat kulesi vardır.

Dıraç ve İşkodra kaleleri fethedildikten sonra önemini kaybedince bölgede Elbasan, Tiran, Peklin ve Kavaye gibi yeni şehirler oluştu. Zikredilen bütün bu kaleler, Akçahisar ve Tiran ovasında yer alıyor ve denizden dağlara kadar, daire şeklinde bütün bu bölgeyi kuşatıyordu. Bir kısmı Antik çağda, bir kısmı da Geç antik çağda yapılmış, ancak Ortaçağda ya Bizans ya Avrupa hanedanlarına tabi olan yerli feodal aileleri tarafından yeniden inşa edilmiştir.

1501’de Osmanlılar tarafından fethedilinceye kadar, bütün bu kaleler restore edildiği gibi yeni konaklar yanında hamamlar, camiler, hükûmet konakları, saat kuleleri vs. yapılar da ilave edilmiştir. Akçahisar Kalesinde hamam, cami ve saat kulesi halâ ayakta durmaktadır. Andronikler Kalesi’nde bugüne kadar yaşam devam ederken bir varoş mahallesi de meydana gelmiştir.

⁵⁸ İnalçık, *Hicri 835 Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, a.g.e., s. 103.

⁵⁹ BOA. C. DH. Dosya No: 272, Gömlek No: 13563, s. 2.

⁶⁰ Halil İnalçık, *Hicri 835 Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, a.g.e., s. 110.

B. KÜLLİYELER VE MABETLER

1. Külliye

a. Süleyman Paşa Külliyesi

Tiran'ın çekirdeğini oluşturan bu külliyenin kurucusu adından anlaşılacağı üzere, Süleyman Paşa olup 1614 yılında inşa ettirmiştir. O ayrıca külliye ile birlikte mahalleye de adını vermiştir. Külliye, cami, fırın, han ve hamamdan müteşekkil bir kompleks olup varlığını II. dünya harbine kadar sürdürmüştür. Süleyman Paşa'nın türbesi külliyenin içindedir. Şimdi külliye birimleri hakkında kısa bilgi verilecektir.

Süleyman Paşa'nın Külliyesi'nin en önemli birimi, şüphesiz Atik Camii'dir. *İşkodra Salnâmesi*'ne göre, caminin banisi Süleyman Paşa 1024/1613 İran savaşında şehit oldu. 1758 yılında Akçahisar Kazası kadısının talebi üzerine, İbrahim Bey, babasının vefatından sonra Süleyman Paşa Vakfı'nın mütevelliliğine getirildi.⁶¹ Caminin yanında Şeyh Süleyman Efendi bin Ali'nin türbesi bulunmaktadır ve 1728 yılında Berat-ı şerif alarak Mustafa Efendi buranın türbedarlığına tayin edildi.⁶²

Ekrem Hakkı Ayverdi bir sicil kaydına dayanarak Kaplan Paşa'nın camiye gayrimenkul ve nakit para olmak üzere akarlar bıraktığını yazmaktadır.⁶³ 1885 yılında Evkâf-ı Hümayun Nezâreti ve Mahalli Meclis İdaresi tarafından ve vakfın mütevellisi marifetiyle Süleyman Paşa Camii büyük onarım görmüştür.⁶⁴ Bugün Süleyman Paşa Camii'nden bir iz kalmamıştır ve yerinde komünist yönetim döneminde yaptırılan Meçhul Asker anıtı bulunmaktadır.

b. Ethem Bey Külliyesi

Ethem Bey Külliyesi, cami, saat kulesi, mezarlık, medrese ve kütüphaneden oluşmaktadır. Camiin hemen yanında bugün Kültür Merkezi işlevi gören bir medrese ilave edildi (1834). Daha sonra Abdurrahman Bey Toptanzâde medreseyi yenileyerek

⁶¹ BOA. C. EV, Dosya No: 399, Gömlek No:20238, s. 1.

⁶² BOA. C. EV, Dosya No: 654, Gömlek No: 32977, s. 1.

⁶³ (Ev. K.K def. 757) sicilden naklen bkz. Ekrem H. Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, C. IV. İstanbul Fetih Cemiyeti. İstanbul 1982, s. 387.

⁶⁴ BOA. İ. ŞD., Dosya No: 80, s. 1-2.

yanında bir kütüphane yaptırdı. Günümüzde külliyyeden geriye sadece Ethem Bey Camii ve Saat kulesi ayaktaadır. Medrese ise komünist dönemde yıkılmıştı.

Osmanlı döneminde, Tiran’da 1789 yılında Molla Bey tarafından inşasına başlanan 1821 yılında Molla Beyin oğlu Ethem Bey (Hacı Ethem Bey)’in tamamladığı Ethem Bey Camii, İskender Bey Meydanı’nı süsleyen güzel bir camidir. Cami iç ve dış duvarlarının tezyiniyle meşhur olup saat kulesinin yanında bulunmaktadır. Ethem Bey Camii, günümüzde Osmanlı döneminden kalan tek eserdir.⁶⁵ Kitabesindeki tarih 1793-94 olup cami tek kubbenin örttüğü kare bir mekândan ibarettir. Revakları 1822-23’de iki dış cepheye bitişik şekilde yapılmıştır. Kitabesinde yapının banisi olarak Molla Bey gösterilmektedir: “Cenâb-ı mîr-i a’zam sâhibü’l-hayrât Molla Bey / Edip tarh-ı esasıyla ibâdetgâh-ı can-bahşâ / ...Şeref-yâb oldu itmamıyla işbu kubbenin lâkin / Muvaffak olmadı itmâmına minârenin ammâ”.⁶⁶

Ekrem Hakkı Ayverdi bir vakıf kaydına dayanarak camiin çarşıda bulunduğı ve banisinin baba adının Şaban olduğı bilgisini vermiştir.⁶⁷ Molla Bey 1808’de ölmüş, oğlu Hacı Ethem Bey, camiyi 1822-23’te tamamlamıştır. Tiran’ın meydanında bulunan cami tek kubbeli ve kare planlıdır. Giriş kısmının sağ ve sol tarafında revakların iç ve dış duvarları kalem işi nakışlarla süslüdür. 1870 yılında Tiran esnafı ve 1985 yılında da Kültür Anıtları Enstitüsü tarafından restore edilmiştir.⁶⁸ Cami 1967’de komünist yönetim tarafından ibadete kapatılarak müze haline getirilmiştir. 1991 yılında sonra tekrar ibadete açılmıştır.

Hacı Ethem Bey Camii’nin yanında saat kulesi yer almaktadır. Ethem Bey tarafından 1822 yılında yaptırılan kule 90 basamaklı bir merdivene sahip olup 35 metre yüksekliğindedir. Osmanlı mimari üslubuna sahip olan kuleyi, 1928 yılında Tiran Belediyesi Venedik tarzıyla restore ettirmiştir.⁶⁹

⁶⁵ Machiel Kiel, *Arkitektura Osmane ne Shqiperi 1385-1912*, Milleniumi i Ri, Tirane: 2012, s. 318.

⁶⁶ Samevi Eyice, “Edhem Bey Camii”, *D.İ.A.*, 1994. C. 10, s. 415-416.

⁶⁷ Ev. K.K. def. 181 ve def. 757’tan naklen bkz. Ekrem H. Ayverdi, *a.g.e.*, s. 387.

⁶⁸ Kiel, *Arkitektura Osmane*, *a.g.e.*, s. 322.

⁶⁹ Ramiz Xhani, “Sahati i Tiranes, Historia dhe vlerat e tij kulturore”, *Gazeta Dajti*, Tirane: 4 Nentor 1995, s. 6.

c. Tabak Esnafı Külliyesi

Külliye, zengin Tabak Esnafı tarafından köprü, cami ve imaret olarak inşa edilmiştir. Bu yüzden semtin adı Tabak mahallesi olmuştur. Tabak Külliyesi Lana Nehri'nin iki kenarında yer almaktadır. Tabakhane, cami ve köprüden oluşmaktadır. Külliye'den günümüze yalnız camii ve köprü ulaşmıştır. Ekrem H. Ayverdi, Tabaklar Mahallesi'nde 1838 yılında ait, Mısırî Murad Efendi Camii (Ev. K.K. def. 181 ve 757) adıyla bir camiden daha söz etmektedir.⁷⁰ Günümüzde Tabaklar Mahallesi'nde sadece Tabaklar Camii mevcuttur.

Tabak Camii Lana Nehri'nin güney kısmında Ali Demi Mahallesi'nde bulunmaktadır. Tabak Esnafı tarafından 18 yüzyılında inşa edilen camii, 1967'de itibaren ibadete kapatılarak bir süre üflemleri bant orkestrası salonu olarak kullanılmıştır. Komünist sistemin çöküşünden (1991) sonra tekrar cami olarak açılmıştır.⁷¹

2. Mabetler

a. Camiler

Külliye'den dışında Tiran'da müstakil camiler de yapılmıştır. Tiran camileri Osmanlı döneminde oldukça meşhurdur. Bu, taşıdıkları mimari üsluptan kaynaklanmaktadır. Hem dış hem iç duvarları çiçek motifleriyle süslüdür. Ali Emiri 1896 yılında İşkodra Vilâyeti müfettişliği sırasında Tiran camilerine hayran olmuş ve şöyle tasvir etmiştir: *“Camileri latif ve Arnavutluk’a mahsus tarz-ı mimariyi haizdirler. Denilebilir ki meşhûr-ı dünya olan Osmanlı tarz-ı mimarisi alınarak Arnavutluk’a mahsus olan üslûb-i mimari birleştirilmiş ve her ikisinden güzel bir tarz-ı mahsus zuhura getirilmiştir. Bu tarz-ı mimarinin en güzel numuneleri Tiran şehrinde vaki Molla Bey ve Süleyman Paşa cami-i şerifleridir”*.⁷²

İşkodra Vilâyeti salnamelerine göre (1892) Tiran Kazası'nda 6 cami, 59 mescid, 15 tekke, 32 zaviye, 1 medrese, 2 Rum kilisesi ve 1 Katolik kilisesi bulunmaktaydı.⁷³

⁷⁰ Ayverdi, a.g.e., s. 388.

⁷¹ Gazmend Bakiu, “Xhamite e Tiranes”, *Revista Klan*, Nr. 555, Tirane: 28 Mars 2008, s. 58.

⁷² Hakan T. Karateke, *İşkodra Şairleri ve Ali Emirinin Diğer Eserleri*, Enderun Kitapevi 1995, s. 130.

⁷³ *İ. V. S.*, 2 defa, 1310/1892 tarihli, s. 119.

Arnavutluk'ta özellikle Tiran şehrinde bulunan Osmanlı camileri, ikinci dünya savaşından sonra ya tahrip edilmiş veya tamamen yıkılmıştır. Komünist dönemde 1967 yılında dini uygulamalar, daha doğrusu din yasaklanınca camiler ortadan kladırıldı. Bunlardan sadece Ethem Bey, Kokonoz ve Tabaklar camileri bırakıldı ve günümüze kadar işlevlerini sürdürmektedir. Ethem Bey Camii'nden yukarıda bahsedilmişti. Şimdi geriye kalan diğer iki camiden söz edelim.

Kokonoz (Yeni Çarşı) Camii

Kokonoz camii, Mahmut Ağa Kokonozi Camii veya Yeni Çarşı Camii adıyla da bilinmektedir. Tiran Şehri'nin Avni Rustemi Caddesi'ndeki Yeni Çarşı içinde bulunmaktadır. 1750 yılında Mahmut Ağa Kokonozi'nin inşa ettirdiği camii, kitabesine göre, 1853 yılında büyük bir onarım görmüştür. 1933 yılında Mustafa Kokonozi Mahallesi sakinleri tarafından cami yeniden inşa edilmiştir.⁷⁴ İşkodra Vilayeti Salnamelerine göre Kokonoz Camii, bir dönem kızlar için mekteb-i ibtidai olarak kullanılmış ve burada Ali Efendi adında birisi muallimlik yapmıştır.⁷⁵ Komünist dönemde kapatılan camii, kısa sürede tahrip olmuş, minareyi yıkılmış ve ambar olarak kullanılmıştır. 18 Şubat 1991 yılında camii yeniden ibadete açılmıştır.

Met Fire Camii

Met Fire Camii 1707 yılında Mehmet Nalband Fire tarafından inşa edilmiştir. 1859 yılında Hacı Selman Beşirî tarafından büyük onarım görmüş ve ondan sonra Beşirî Mescidi olarak isimlendirilmiştir.⁷⁶ Met Fire Camii, mekteb-i ibtidai olarak vazife görmüştür. Burada Hacı Hafız Bekir muallimlik yapmıştır.⁷⁷ E. H. Ayverdi'ye göre Nalband Mehmet Çeçe Camii, Tiran'ın Yeni Mahallesi'ndedir. Ayverdi eserinde Seyüzyıldaid Mehmet Çeçe Camii ismiyle farklı bir cami daha göstermiş ve bunun Kubat Mahallesi'nde olduğunu belirtmiştir.⁷⁸ Bani isimleri aynı olmakla birlikte camiler farklıdır. Cami 1960 yılında yıkılarak yerine Sami Fraşeri (Şemseddin Sami) Lisesi inşa edilmiştir.

Zaymi Camii

Zaymi (Zajmi) Camii, kitabesine göre 1776 yılında Mehmet Bey Zajmi tarafından inşa edilmiştir. Mehmet Bey vefat ettikten sonra yaptırdığı camiin yanında

⁷⁴ Roald Hysa, *Xhamite e Tiranes*, Botuar-Xhamia e Kokonozit, Tirane: 2008, s. 61.

⁷⁵ *İ.V.S.*, 2 defa, *a.g.e.*, s. 121.

⁷⁶ Hysa, *a.g.e.*, s. 99.

⁷⁷ *İ.V.S.*, 3 defa, *a.g.e.*, s. 121.

⁷⁸ (Ev. K.K. def 757)'den naklen bkz. Ayverdi, *a.g.e.*, s. 388.

defnedildi. II. Dünya Savaşı esnasında camii büyük zarar görmüş ve savaştan sonra Qesya ailesi tarafından yeniden inşa edilmiştir. Komünizm döneminde camii yıkıldıktan sonra yerine önce bir anaokulu, sonra da 5 katlı bir apartman inşa edilmiştir.⁷⁹

Muyo Camii

Eldeki bilgilere göre, bu camii, Tiran Kasabası'nın Muyo Mahallesi'nde bulunmaktaydı. Lana Nehri'nin güneyinde 500 m. uzaklıkta bugün Elbasan Caddesi'nin sol tarafında olduğu tahmin edilen cami, adını bulunduğu mahalleden almıştır. Mescit şeklinde inşa edilen Muyo Mescidi'nin inşa tarihi bilinmemektedir. Ancak bazı rivayetlere göre, Üsküp'ten gelen Hacı Hasan Qose (Köse) tarafından Süleyman Paşa Külliyesi'nden daha önce inşa ettirilmiştir.⁸⁰ Osmanlı belgelerine göre, 1767 yılında Muyo Mahallesi'nde 1 imam, 5 müezzin, 3 hatib, 1 müteveli, 2 erbab-ı timar görev yapıyor ve mahalle 60 haneden oluşuyordu.⁸¹ Muyo Mescidinin 1970 yılında komünist yönetimi kentsel değişimden dolayı yıktırıştır.

Reçi Camii

Muyo Camii gibi Reçi Camii de Süleyman Paşa Külliyesi'nden daha önce Muyo mahallesinde inşa edilmişti. Camii, 1970 yılında kentsel dönüşüm nedeniyle yıkıldı.⁸² 1767 yılında Muyo Mahallesi'nde, 1 imam, 5 müezzin, 3 hatib ve 1 müteveli görev yapıyordu.⁸³ Mahallede birden fazla mescit bulunmaktaydı.

Stermasi Camii.

Bu cami, 1840 yılında Mahmud Muhsin Stermasi tarafından çarşıda inşa edilmiştir. Süslemeleri çok meşhur idi. Camiin, II. Dünya Savaşın'dan sonra Abdullah Kaimi tarafından restorasyonu yapıldı.⁸⁴ Ayverdi'ye göre Stermas Camii'ne Süleyman Bey İstermaszâde Camii de deniliyordu.⁸⁵ Stermasi Camii ve Ali Pazarî Tekkesi 1960 yılında yıkıldı ve günümüzde park olarak kullanılmaktadır.

Karapici Camii (Esnaf Camii)

Kultura İslame Dergisi'nde (1943) yayımlanmış bir makaleye göre XVIII yüzyılda. başlarında terzi esnafı'nın yaptırdığı caminin kitabesinde inşa tarihi 1842

⁷⁹ Hysa, *a.g.e.*, s. 100.

⁸⁰ Ali Başa, *İnstitucionet İslame te Tiranes*, bkz. <http://www.zeriislam.com/artikulli.php?id=657>, (30,05,2019)

⁸¹ BOA. NFS. d. 5422, s. 7.

⁸² Ali Başa, *a.g.e.*, <http://www.zeriislam.com/artikulli.php?id=657>, (30,05,2019).

⁸³ BOA. NFS. d. 5422, s. 7.

⁸⁴ Hysa, *a.g.e.*, s. 101.

⁸⁵ Ayverdi, *a.g.e.*, s. 388.

olarak gösterilmektedir.⁸⁶ Önce Esnaf Camii olarak tanınan bu camii, XIX. yüzyıl ortalarında Karapici ailesi tarafından restore edilmiş, artık Karapici Camii olarak isimlendirilmiştir. 1930 yılında Tiran Belediyesi tarafından kentleşme çalışmaları gerekçesiyle yıkılmış ve yerine Tiran Büyük Belediye binası inşa edilmiştir. 1970 yılında belediye binası da yıkılarak Ulusal Müze haline getirilmiştir.⁸⁷

Hasan Tetova Camii

İnşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. İsmine bakıldığında Hasan Tetova tarafından yaptırılmış olduğu söylenebilir. 1841 tarihli bir berata göre, Tiran Kasabası'nda Hasan Tetova Mahallesi'ndeki Hasan Tetova Camii müezzini İslam Halife'nin ölümüyle boşalan yerine İbrahim Halife tayin edilmiştir.⁸⁸ Günümüzde caminin yerinde “Kushtrimi i Lirise” okulu bulunmaktadır.⁸⁹

Bali Camii

Bali Camii en eski camilerden biri olup ne zaman ve kim tarafından inşa edildiği bilinmemektedir.⁹⁰ Ekrem H. Ayverdi'nin, Debbaghane Mahallesi'nde Mısri Murad Efendi adıyla bahsettiği camii (Ev. K.K. 181), Bali Camii olmalıdır. Çünkü Bali Camii Debbaglar (Tabaklar) Mahallesi'ndeydi. Günümüzde ise yerinde büyük apartmanlar vardır.

Vasi (Vathi) Camii

Komunizm döneminde cami yıkılan ve kitabeleri kaybolan bu camiin de inşa tarihi ve banisi bilinmemektedir. Mahalle mescidi olarak inşa edildiği anlaşılan bu küçük camiinin yanında Vathi Tekkesi bulunuyordu. Vathi Mescidi'nde 1925 yılında Arnavutluk İslam Birliği kongresi düzenlenmiştir. Günümüzde cami ve tekkenin yerinde “Kongresi i Lushnjes” okulu bulunmaktadır.⁹¹

Bami Camii

Bami Camii ya da Bami Mescidi, Tiran'ın önemli camilerinden biriydi. Caminin yeri, bugüne kadar Varri Bami Semti ismiyle bilinmekteydi. Araştırmalar sonunda mescidin yanında bir mezarlık ve tekke olduğu anlaşıldı. Komünist dönemde cami ve

⁸⁶ Shaban Putra, “Dituria Islame”, *Organ i Komunitetit Musliman Shqiptar*, Viti 5, Nr. 1, Shtator 1943, s.14.

⁸⁷ Hysa, *a.g.e.*, s. 103.

⁸⁸ BOA. C.EV., Dosya No: 285, Gömlek No: 14544, s. 1.

⁸⁹ Ayverdi, *a.g.e.*, s. 388.

⁹⁰ Hysa, *a.g.e.*, s. 104.

⁹¹ Hysa, *a.g.e.*, s. 104.

tekke yıkılmış, mezarlıklar da aileleri tarafından çıkarılıp taşınmıştır. Mesicidin yerinde günümüzde bir apartman bulunmaktadır.⁹²

Berxolli Camii

Berxolli Mescidi günümüzdeki Ali Paşe Guçia Caddesi'nde bulunmaktaydı. Ne zaman ve kim tarafından inşa edildiğini bilinmeyen cami, 1967 yılında diğer camileri gibi komünist hükümeti tarafından yıktırılarak yerine apartmanlar yapılmıştır.⁹³

Hacı Yasa Camii

1930 yılında kentsel dönüşüm sırasında yıktırılan ve yerine “Mbretresha Geraldine” doğumevi inşa edilen bu caminin de ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Caminin etrafında yaklaşık beş dönüm boş bir arazi bulunmuştur..⁹⁴

İslam Alla Camii

Günümüzdeki Fortuzi Caddesi'nde yeri bulunan İslam Alla Camii'nin, mahalle mescidi olarak kullanıldığı ve minaresiz olduğu bilinmektedir. 1967 yılında yıkılıp yerine “J. De Rada” okulu inşa edilmiştir.⁹⁵

Şeh Zela Camii

Küçük bir mahalle mescidi olan bu cami, günümüzdeki Shyqyri Berxolli caddesinde idi. Salnamelere göre XIX. yüzyılda Şeh Zela Camii inas (kız) mektebi olarak kullanılmış ve burada Meryem Hanım muallimlik yapmıştır.⁹⁶ 1967 yılında yıkıldıktan sonra yerine K. Kristoforidhi okulu inşa edilmiştir. Ekrem H. Ayverdi Seyüzyıldaid Mehmet Çeçe (dede) Camii'ni Kubat (Kubat) Mahallesi'nde göstermiştir. Aynı yerde Kubat Tekkesi ve Şeh Zela ya da Seyüzyıldaid Mehmet Dede Camii de bulunmuştur. Hicri 13. R. 1257 tarihli bir Osmanlı arşiv belgesine göre Kubat Mahallesi'ndeki Semerci Mehmet Dede Camii'nde Yusuf Halife hizmet etmek üzere tayin olunmuştur.⁹⁷ Bu tarihte tekkenin türbedarı Hacı Osman Efendi idi.

Tenekeli ve Şeyh Vogli Camii

Günümüzde Hoca Tahsin Caddesi'ndeki çevre yolu kavşağının yakınında Tenekeli Camii bulunmaktaydı. Tenekeli Camiinden bugün bir iz rastlanılmamıştır.

⁹² Hysa, *a.g.e.*, 104.

⁹³ a. yer.

⁹⁴ Hysa, *a.g.e.*, s. 105.

⁹⁵ Bakiu, *a.g.e.*, s. 59.

⁹⁶ *I.V.S.* 2 defa, *a.g.e.*, s. 121.

⁹⁷ BOA. C. EV. 120. 5958. s. 1-2.

1967 yılında kapatılan camiın yerine apartman blokları inşa edilmiştir.⁹⁸ Vllazen Huta Caddesi'nde mahalle mescidi olarak kullanılan Şeyh Vogli Camii bir ara mektep vazifesi görmüş ve burada Mehmet Efendi muallimlik yapmıştır.⁹⁹ Artık camiın yerinde apartmanlar yükselmektedir.

b. Kiliseler

Osmanlı döneminde Tiran kasabasında üç kilise vardır. Bunlardan ikisi Rum kilisesi olup isimleri Shen Prokopi (Aziz Prokop) ve Evangelism (İncil Yayma Kilisesi)'dir. Üçüncüsü ise Latin kilisesi'dir.

Aziz Prokop Kilisesi ya da Eski kilise, günümüzde Cumhurbaşkanlığı'nın bahçesinin olduğu yerde 1795 yılında kuruldu. Bu kilise Aziz Prokopos anısına (onuruna) inşa edilmiş ve onun için her yıl 8 Temmuz'da tüm ortodoks topluluğunca bayram yapılmakta ve büyük bir fuar düzenlenmektedir. Kilisenin yapıldığı alanın büyüklüğü yaklaşık 22 x 13 m.'dir. Kilisenin içi mutevazi olup duvarları kireç, tavanı tahtayla, zemini ise taşla döşenmişti. İçinde bazı ikonlar bulunmaktadır.¹⁰⁰

Mimar Koço Miho'ya göre, kilise 1720 yılında kurulmuştur.¹⁰¹ Ortodoks ilahiyatçı Dhimiter Beduli kilisenin, ikonostasisinde İsa Mesih ve Aziz Meryem ikonasında bulunan iki büyük simgenin yazıtına dayanarak, (Etoç 1797, Μαίον 15) 1797 yılında inşa edildiğini düşünmektedir.¹⁰² Aziz Prokop kilisesi 1938 yılında kentsel dönüşüm nedeniyle yıkılarak yeri 80 bin altın frankıyla (para birimi) kamulaştırılmıştır. 1940 yılında İtalyan hükümeti tarafından büyük bulvarın sonunda yeni Aziz Prokop Kilisesi inşa edilmiştir.

İkinci Rum kilisesi ise Ungjillezimit (Evanjelizm-İncil Yayma kilisesi) kilisesidir. Osmanlı arşiv belgelerinde bu kilise Panaiya Kilisesi adıyla geçmektedir. 1872 yılında Tiran Kasabası'nda bulunan Rum milletin ayinleri için Rum kilisesi inşa

⁹⁸ Hysa, *a.g.e.*, s. 106.

⁹⁹ *İ.V.S.* 2 defa, *a.g.e.*, s. 121.

¹⁰⁰ Dhimitër Beduli, *Kishë dhe Kulturë*, Instituti i Dialogut dhe Komunikimit , Tiranë 2006, s. 183-184.

¹⁰¹ Koço Miho, *Trajtatë profilist urbanistik të qytetit të Tiranës*, Shtepia Botuese 8 Nentori, Tiranë: 1987, s. 83.

¹⁰² Dhimitër Beduli, *Kodiku i Kishës së Shën Prokopit (1818-1922)*, Tiranë, 1997, s. 23.

etmek gerekmiştir.¹⁰³ 1899 yılında kasaba halkı arasında Rum Kilisesine çan asma ve çalma hususunda ihtilaflar çıktı. Sonunda İşkodra'daki yetkililer Rum kilisesine çan asma ve çalmaya izin verdi.¹⁰⁴ Panaiya Kilisesi çarşının kuzeyinde günümüzde Tirana Hoteli'nin bulunduğu yerde 1874 yılında inşa edilmiştir. 1960'lı yıllarda komünist hükümeti tarafından yıkılmıştır.

Osmanlılardan önce Tiran bölgesinde birkaç tane Latin kilisesi vardı. Benda Nahiyesi, Katolik idari yapısında en önemli bölgeydi. Benda, Tamadya ve diğer nahiyelerde farklı dönemlere ait kiliseler bulunmaktadır. Tiran bölgesinde topografik açıdan bazı köy ve yerler Katolik azizlerin isimlerini günümüze kadar taşımıştır. Ancak Tiran Kasabası'nda Latin kilisesi XIX yüzyılda. ortasında kuruldu. Tiran'da ilk olarak Aya Meryem Kilisesi 1856 yılında inşa edildi ve 1967'ye kadar işlevini yerine getirdi.¹⁰⁵ Osmanlı yönetimi Tiran'da bir Katolik Kilisesi inşa edilmesine 1854 yılında ruhsat verdi.¹⁰⁶

1889 yılında Şengin Mahallesi'nde Katolik cemaâti için mezarlık yapılması için Tenkih Mahallesi'ndeki bir arazi ile değiştirilmesine belediye tarafından izin verildi.¹⁰⁷ Aynı cemaât 1900 yılında belediyeden katolikler için mezarlık yapmak üzere 600 kuruş bedelle 1,5 dönümlük arazi satın almışlardır.¹⁰⁸ Bu mezarlığı gösteren bir harita arşivde mevcuttur.

C. TEKKELER

Arnavutluk'ta tekkelerin yayılması XIV. yüzyılında başladı. Önce Akçahisar'da Sarı Saltık Tekkesi yapıldı, daha sonra Korçe ve Berat gibi yerlerde bu gelenek devam ettirilerek tekkeler ve tarikatlar yayıldı.¹⁰⁹ 1310/1892 tarihli İşkodra Vilayeti Salnâmesi'ne göre Tiran Kazası'nda XIX. yüzyılın sonlarında 47 tekke ve zaviye bulunuyordu. Osmanlı döneminde Tiran'da Halvetiyüzyılda, Sa'diyüzyılda,

¹⁰³ BOA. C. ADL., Dosya No: 40, Gömlek No: 2445, s. 1-2.

¹⁰⁴ BOA. DH. ŞFR., Dosya No: 274, Gömlek No: 2, s. 1.

¹⁰⁵ Dushi, *a.g.e.*, s. 143.

¹⁰⁶ BOA. A. AMD, Dosya No: 54, Gömlek No: 77, s. 1.

¹⁰⁷ BOA. ŞD., Dosya No: 2548, Gömlek No: 20, s. 1-4.

¹⁰⁸ BOA. İ. AZN., Dosya No: 41, Gömlek No: 22, s. 1-4.

¹⁰⁹ Sulejman Dashi, "Teqete e Shqiperise, aspekte te historisedhe te arkitektures", *Revista Perla*, Nr. 1, Tirane: 1999, s. 96.

Rifaiyüzyılda, Kadiriüzyılda ve Bektaşiyüzyılda olmak üzere beş tarikatın tekkesi vardı. Üç tekkesi olan Halvetilik Tiran'da daha yaygındı. Birer tekkesi olan diğer tarikatlar içinde Bektaşilik Tiran'da oldukça geç bir dönemde tekkeye sahip olmuştu.¹¹⁰

1920'li yıllarda Tiran Kasabası'nda bulunan tekkeleri şöyle sıralayabiliriz; Zenel Luga Tekkesi, Baba Ahmet Tekkesi, Şeyh Sulejman Tekkesi, Şeyh İslam Horasani Tekkesi, Şeyh Ali Tekkesi, Şeyh Ömer Tekkesi, Şeyh Gjuzi Tekkesi, Hacı Metani Tekkesi, Dem İdrizi Tekkesi, Bubullim Dheut Tekkesi, Zelaj Tekkesi, Herri Tekkesi, Sheh Kasemi Tekkesi ve Kubat Tekkesi.¹¹¹ Zikrettiğimiz bütün bu zaviye ve tekkelerin çoğu komünist döneminde yıkıldı. Böylece tekkelerle birlikte içindeki kitap ve tarihi eserler de yok oldu. Gümümüzde ayakta olan tekkeler de vardır.

Şeyh İslam Horasânî (Şeyh Dürri) Tekkesi

Şeyh İslam Tekkesi, bir Kadirî tekkesidir. Şeyh İslam Horasani tarafından 1521 yılında kurulmuştur. Şeyh İslam ve iki kardeşi, İran'dan gelmişlerdir.¹¹² XVIII. yüzyılda yeniden inşa edilen bu tekke halâ ayaktadır. Şeyh İslam Horasânî'den sonra posta oğlu Şeyh Hüseyin geçmiştir. Şeyh Hüseyin'den sonra da onun oğlu Şeyh Mehmet posta oturmuştur. Postnişin silsilesi tam olarak bilinmemektedir, ancak silsile, evladlarla devam etmektedir. Şeyh Abdurrahman (Şeyh Dürri) Osmanlı döneminin sonunda posta oturmuş. Tekke Şeyh Dürri Tekkesi olarak anılmaktadır. Bu tekke şehrin İskender Bey meydanının kuzeydoğusunda Barrikada Caddesi'nde yer almaktadır. 1967 yılında, ilk Ateist devleti ilan edildikten sonra tekke kapatılmıştır.

Şeyh Ali Pazârî Tekkesi

Arnavutluk'un Tiran şehrinde kurulmuş olan bu halvetî tekkesinin kurucusu Şeyh Ali Pazârî Efendi'dir. Şeyh Ali Pazarî 1581 yılında İşkodra'da dünyaya gelmiştir. Manevi eğitimini almak üzere Serez'e gitmiş, burada Şeyh Hüseyin Serezî'ye intisap etmiştir. Serez'den geldikten sonra Tiran şehrinde faaliyet göstermeye başlayan Şeyh Ali Pazârî 1615'te vefat etmiştir.¹¹³

¹¹⁰ Reşat Öngören, "Arnavutluk'taki Tasavvuf Faaliyetlerinin Karakteri", Balkanlarda İslâm Medeniyeti, II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, (Tiran-Arnavutluk, 4-7 Aralık 2003), s. 345.

¹¹¹ Dom Mark Dushi, *Tirana dhe Rrethinat e Saj*, Botimet Toena, Tirane 2005, s. 142.

¹¹² Tuğçe Tuna, *Balkanlardaki Miras, Tekkeler*, H Yayınları. İstanbul 2013, s. 312.

¹¹³ Tuna, *a.g.e.*, s. 273.

Ali Pazârî Tekkesi'nin inşa tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte XVII. yüzyılın başlarında yapıldığı düşünülmektedir. Süleyman Paşa Külliyesi'nin kuzeyinde yer alan Ali Pazârî Tekkesi komünizm zamanında yerle bir edilmiş ve tekkede bulunan tarihi eserlere devlet el koymuştur.

Tekke'de şeyhlik yapanların isimleri şöyledir:

- Şeyh Ali Pazârî (1581- 1615)
- Şeyh Hasan Pazârî (1607- 1719)
- Şeyh Ali Pazârî (1660- 1745)
- Şeyh Ahmet Pazârî (1678- 1779)
- Şeyh Mahmud Pazârî (1716- 1803)
- Şeyh Hasan Pazârî Efendi (1787- 1874) *Şeyh Hasan, Şeyh Ahmedin oğlu Şeyhzade Hüseyin'in oğludur.*
- Şeyh Ali Pazârî Efendi (1815- 1876)
- Şeyh Ahmet Pazârî Efendi (1860- 1931)

İKİNCİ BÖLÜM

İDARİ VE SOSYAL YAPI

I. OSMANLILARA KADAR TİRAN

Tiran ve orijinal adıyla Tirana (Tiyrana),¹¹⁴ Arnavutça’da Dajti, Türkçe telaffuzuyla Dayti dağının eteklerinde, Erzen ve İşim nehirlerinin arasında verimli bir ovada yer almaktadır. Osmanlılar devrinde Tiran; Dıraç, İşkodra ve Berat gibi tam anlamıyla bir Osmanlı şehriydi. Ancak onun şehir haline gelmesi için XVII. yüzyılda.’ı beklemek gerekecektir.

Şehir halkının kökeni Hint-Avrupa asıllı olan İliryalılara dayanmaktadır ve günümüzde bu halk Arnavutlar olarak bilinmektedir. Şemseddin Sami, Arnavutları (Ariyan) Asya ve Avrupa milletlerinin en eskilerinden biri olarak belirtir.¹¹⁵ Gerçekten de son yüzyıllarda Saranda, Tiran, Fier, Korça, Mat, İşkodra vb. yerlerde yapılan kazı çalışmaları ve arkeolojik buluntular, bu bölgede beşeri hayatın Paleolitik devre (M.Ö. 40 000-30 000 yıllar) kadar uzandığını göstermektedir. Tiran bölgesinde Paleolitik devre ait en eski yerleşim yeri Pullumbas Mağarası’dır. Avrupa’daki diğer mağaraların aksine burada bazı kalıntılar çıkmıştır ve ait oldukları dönem Paleolitik Çağdan İlk Ortaçağa kadar uzanmaktadır. Milattan yaklaşık 30 bin yıl önce bu mağarada insanların yaşadığı tahmin edilmektedir.¹¹⁶

Antik çağdan itibaren İliryalılar adı verilen boylar, Balkan Yarımadası’nın batısında, Adriyatik Denizi’nin genel olarak Yanya’dan Triyeste’ye kadar uzanan Dalmaçya Kıyılarında yerleşmiş ve bir tür konfederasyon denilebilecek yönetim biçimleri oluşturmuşlardır. İşte bu dönemde Tiran Ovası Taulant Federasyonu’nun hâkimiyeti altındaydı ve federasyonu oluşturan boylar arasında Taulantlılar ve Parthin boyları bulunmaktaydı.

¹¹⁴ Şemseddin Sami, “*Kâmusu’l-A’lâm*”, a.g.e., C. 3, s. 1717.

¹¹⁵ Şemseddin Sami, “*Kâmusu’l-A’lâm*”, a.g.e., C. 1, s. 144.

¹¹⁶ İlia Gjipali vd., “Shpella e Pëllumbasit (Tiranë)”, *Iliria Reviste Arkeologjike*, Nr. 37, Tirane: 2013, s. 275.

İliryalıların bilinen ilk hükümdarı Bardulis¹¹⁷, (Bardhyl) M.Ö. IV. yüzyılda Güney İliryalılar boylarını birleştirip kendi adıyla anılan ve İliryalıların ilk hanedanlığı olan Bardulis Hanedanlığını kurdu. En önemli şehirleri Epidamus (Dıraç), Lissus (Lezhe) ve İşkodra idi. Bardulius M.Ö. IV. yüzyılda hüküm sürmüştür. Onun ölümünden sonra dağılan İlirya kabilelerini Büyük İskender, yeniden birleştirip İkinci Krallığı, yani Glaukia Hanedanlığı (335-231)'nı tesis etmiştir.¹¹⁸ Arkeolojik araştırmalar dışında bölgedeki yer adları da en azından 3.000 yıldır Arnavutların burada yaşadığını teyit etmektedir.¹¹⁹ Tiran'da İliryalılardan kalma eski bir kale kalıntısı vardır ve aynı zamanda bir şehir olan Dorzi Kalesi adıyla anılmaktadır.

Dorzi Kalesi Tiran'ın güney batısında, Kraba tepe silsilesinde 500 m. yükseklikte M.Ö IX.-VI. yüzyılda. inşa edilmiştir.¹²⁰ İlirya antik kenti Dimali'nin burada bulunduğu tahmin edilmektedir. Dorzi Kalesi üç aşamada yapılmıştır; İlk etapta işlenmemiş büyük taş blokları kullanılmıştır. İkinci etapta Helenistik üslupla işlenmiş bloklar ilave edilmiş veya onarılmıştır (Helenistik çağ). Üçüncü etapta ise Antik geç dönemde IV.-VI. yüzyılda. harç ile tutturulmuş taş duvarlar eklenmiştir.¹²¹ Bizans döneminden sonra bu kale, askerî ve ticarî önemini kaybetmiştir.

Tiran'ın güney doğusuna düşen Vila Dağı üzerinde Petrela Kalesine yakın, yaklaşık 1500 m. yükseklikte antik bir kentin dev surlarının kalıntıları mevcuttur. Bu surlar İlirya antik Persqop kentine aittir.¹²² Petrela Kalesi, Persqopi kentinin devamı niteliğindedir. Petrela Kalesi I. İyustinianos döneminde Geç Antik Çağ'da (M.S. IV yüzyılda) inşa edilmiş ve kısa sürede bir kasaba haline gelmiştir.¹²³

Bugünkü Prez köyünde yine İliryalılar'dan kalma Parthin Kalesi vardır. Jul Sezar *İç Savaş* eserinde buradan bahsetmektedir.¹²⁴ M. Kiel'e göre Prez Kalesi II. Murad ya da II. Mehmet döneminde patlayan İskender Bey isyanı sırasında inşa

¹¹⁷ Skender Anamali vd., *Historia e Popullit Shqiptar I-IV*, C. I, Academia e Shkencave e Shqiperise, Botimet Toena, Tirane: 2002, s. 47.

¹¹⁸ Anamali vd., *Historia e Popullit Shqiptar, a.g.e.*, s. 53.

¹¹⁹ Anamali vd., *Historia e Popullit Shqiptar, a.g.e.*, s. 22.

¹²⁰ Kristo Frasheri, *Historia e Tiranës*, Botimet Toena, V. I, Tirane: 2004, s. 18.

¹²¹ Koço Zhegu "Kalaja e Dorsit", *Mjeshterit dhe Arkitektura Popullore*, Tirane: 1976, ss. 14-18.

¹²² Fatmira Miraj, "Muret e Presqopit", *Revista Monumentet*, İ. M. K. Yay, Nr. 2, Tirane: 1971, s. 153.

¹²³ Apollon Baçe, Gj. Karaiskaj "Keshtjella e Petrles", *Revista Monumentet*, İ. M. K. Yay, Nr. 5-6, Tirane: 1973, s. 139.

¹²⁴ J. Caesar. *Bellum Civile*. Klotz. Lipsiae, 1926, III, s. 42. (M. Barleti, Prez kalesi *Oppidum Parthinorum* devamı olduğunu söylüyor).

edilmiştir.¹²⁵ M. Şuflay, Osmanlıların bölgede tutunabilmek için Preza ve Elbasan kalelerini inşa ettirdiklerini söyleyerek M. Kiel'in kanaatini paylaşmaktadır.¹²⁶ Bu dönemde Preza ve Akçahisar kalelerine yakın, deniz kenarında İşim Kalesi yapılmıştır. Preza Kalesi yüksek ve ovaya hakim bir tepede bulunduğu için İşkodra, Leş ve Dıraç'tan geçen bütün kervan yollarını kontrol edebilmekteydi.

Erzen Nehri'nin geçtiği vadide bir tepede inşa edilmiş olan Ndroq (Andronikler) Kalesi de adını Ndroq Köyünden almıştır. Kalenin kim tarafından ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Fakat arkeolojik kalıntılar M.S IV.-VI. yüzyılda olduğunu düşündürmektedir.¹²⁷ Bu kale çok önemli bir stratejik mevkiye sahipti. Nitekim Dıraç ve iç bölgelerden geçen bütün kervan ve ticaret yolları buradan gözlenebilmekteydi.

Akçahisar Kalesi ise günümüzde Tiran'ın 20 km. kuzeyinde olup Kruja adıyla bilinmektedir. Antik çağda Albanopolis şehrinin devamı ve Ortaçağda Arbanium Eyaleti'nin merkezi idi.¹²⁸ Osmanlı döneminde ise Ohri Sancağına bağlı bir kaza merkezi oldu.

Dayti Dağı'nın batı yamacında yaklaşık 1200 m. deniz seviyesinden yükseklikte Dajti Kalesi yer almaktadır. Sahile kadar bütün ova görülmektedir. Kalenin ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte bazı tahminler yapılmıştır. Prokopius kroniği (Procopios of Cezarea) İmparator İustinian'ın, VI. yüzyılda da Yeni Epir Slavlarının saldırılarından korunmak için Yeni-Epir'de (Epirus Nova) 32 kaleyi tamir ettirdiğini yazarken başkaları 26 kalenin yeniden inşa edildiğini belirtmektedir.¹²⁹ Dajti Kalesinde Tiberios Kostandinos II (578-582) döneminden kalma eski paralar bulunmuştur.¹³⁰ Onun yanında Dayti Dağı'nın diğer Kuzey yamacında Tujani (Tuyani) Kalesi yer almaktadır bu kalenin aynı dönemde inşa edildiği düşünülmektedir.¹³¹

¹²⁵ Michael Kiel, *Arkitektura Osmane*, a.g.e., s. 280-286.

¹²⁶ Milan Shjuflaj, *Qytetet dhe Keshitjellat e Shqiperise*, Onufri, Tirane: 2009, s. 71.

¹²⁷ Gjergj Frasheri, "Kalaja e Ndroqit", *Revista Monumentet*, İ. M. K. Yay., Nr. 4, Tirane: 1972, s. 185-190

¹²⁸ Selim İslami, "Qytet İilir ne Zgerdhesh", *İliria Reviste Arkeologjike*, Nr. 2, Tirane: 1972, s. 196-213.

¹²⁹ Skender Anamali "Epoka e Justinianit ne Shqiperi, (Ne driten e te dhenave arkeologjike)", *İliria*, Nr. 1-2, Tirane 1997, s. 1-16. (Procopiuscaesarensis. De aedificis. IV, 4)

¹³⁰ Hena Spahiu, "Monedha Bizantine te shek. V-VIII te zbuluara ne territorin e Shqiperise", *İliria*, Nr. 9-10, Tirane: 1979-1980, s. 4.

¹³¹ Muzafer Korkuti, "Archaeological Evidence in Tirana District", *Tirana the Challenge of Urban Development*, Tirane: 2003, s. 129.

Yukarıda anlatılan kaleler ve eski kalıntılar Tiran bölgesinde kadim bir medeniyetin olduğunu ortaya koymaktadır.

M.Ö. 250 yılında Kral Agron yönetimindeki İilir Devleti, neredeyse tüm Balkan Batı şeridi deniz kıyılarını hâkimiyeti altına almıştı. Agron ölünce idare başına geçen karısı kraliçe Teuta da (M.Ö. 231) Agron kralının kurduğu devleti yönetmeye devam etti. Ancak M.Ö. 229-168 yılları arasında, bu hızlı gelişmeler karşısında dönemin büyük güçlerinden olan Roma İmparatorluğu, Batı İilirya'yı işgal etmiş ve böylece İilirya Devletine ait sadece bugünkü iç Arnavutluk bölgeleri geriye kalmıştı.¹³² Daha çok Dubrovnik ile Lisus (bugünkü Lezha bölgesi) arasındaki bölgeler işgalden kurtulabilmişti. Aynı zamanda bu dönemde Dyrrachion (Dyrrahium, Dıraç) ile Konstantinapol'ü bağlayan *Via Egnatia* da denilen meşhur yol inşa edilmişti. M.Ö. 167 yılında Roma İmparatoru, Gent (Genthius) kralını yenerek bütün İiliryayı ele geçirmiş, VI. yüzyılda. kadar hâkimiyetini sürdürerek bölgenin Klasik Roma kültürünün etkisine girmesine sebep olmuştur.

Roma İmparatorluğu, bölgeyi ele geçirdikten sonra yeniden teşkilandırarak kendi idari düzenini kurdu. Sırasıyla İilicium Eyaleti, Diocletian reformlarından sonra Mat Nehri'nin güney tarafında kalan topraklar, Yeni Epir (Epirus Nova) Eyaleti, Dıraç şehri ile merkez olarak teşkilatlandırıldı.¹³³ Böylece Tiran, Dıraç şehrine bağlandı.

Roma hakimiyetinden sonra Tiran önemli bir ticaret bölgesi haline geldi. Bunun nedeni Dıraç limanına oldukça yakın olması ve çok verimli bir ovaya sahip olmasıydı. Aynı zamanda Egnatia Yolu'nun kollarından birisi de Tiran ovasından geçiyor ve bölgeye önemli katkı sağlıyordu. Roma dönemine ait Vila kalıntıları, mozaikler, su kanalları, çeşmeler, anıt kabirler, hazineler, antik heykeller bunu teyit etmektedir. Nitekim Balduşk Köyü'nde bir çiftçi tarafından iki antik heykel bulundu. Bazı arkeologlara göre, bu heykeller M.S. I.-II. yüzyıla aittir.¹³⁴ Yine bu bölgede 1972

¹³² Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1998, C. I, s 280-281.

¹³³ John Haldon, *Bizans Tarihi Atlası*, Çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul: 2007, s. 63-84.

¹³⁴ Neritan Ceka, Damian Komata, "Dy skulptura antike nga zona e Baldushkut", *İilria Reviste Arkeologjike*, Nr. I, Tirane: 1987, s. 241-243.

yılında Tiran mozaïği ve Roma dönemine ait Protokristian Kilisesi'nin temelleri keşfolundu.¹³⁵

M.S. IV. yy. sonundan (395) itibaren, iç savaşların ardından, bütün Balkanlar gibi, Yeni Epir (Epirus Nova) Eyaleti Doğu Roma İmparatorluğu hakimiyetine girdi. Ancak çok geçmeden Balkanların kuzeyinde barbar istilası başladı ve sınırlar aşılınca ardından Hunlar, Germenler ve Slavların istilaları geldi.¹³⁶ Bu saldırılar Doğu Roma İmparatorluğu için oldukça yıkıcıydı. M.S. VI. yüzyılda başlayan büyük Slav istilası bölgede hızla yayılarak Roma yönetimine son verdi. M. S. VI. yüzyılda ile IX. yüzyılda Slav akınları, bölgenin hayatında derin siyasal, ekonomik, kültürel ve etnik değişimlere yol açtı.¹³⁷

Daha sonraki dönemlerde Arnavut toprakları Slavların nüfuzu ve işgali altına girmeye başladı ve VII. yüzyılda tamamıyla onların hakimiyetine dahil oldu. Burada yeni devletler ve hanedanlıklar kuruldu. Mesela Çar Samuel, önce Prespa ve daha sonra Ohri (Okhrida) merkezinde kudretli bir çarlık oluşturdu ve Tuna ile Tesalya (Tesalia) ve Dıraç (Dyrrahakhion) arasındaki Makedonya topraklarını hakimiyeti altında birleştirdi.¹³⁸ II. Asen (1218-41) ikinci Bulgar çarlığının en zirve döneminde hüküm sürdü ve Edirne'den Dıraç'a kadar bütün bölgeleri zapt ederek Arnavutluk'un bir kısmını ele geçirdi.¹³⁹ IX.-X. yüzyılda Bulgar İmparatorluğu Arnavutluk'un güneyini işgal etti. Daha sonra XII. yüzyılda Sırp'lar ise kuzeyini aldı.

VI. yüzyıldan sonra Slav istilaları İliıryalı nüfusunun etnik yapısını büyük ölçüde değiştirdi. Bu tarihten itibaren XII yüzyılda.'a kadar Arnavutlar bir daha ortaya çıkamadı.¹⁴⁰ XI. yüzyıldan sonra feodal Avrupa'nın Bizans İmparatorluğu'na karşı yaptığı hücumlar, İtalya'ya gelen Normanlar, Konstantinopolis ve Roma arasında kiliselerin ayrılması sonucunda Bizans Otranto ve Dalmaçya'yı kaybetti. Balkanlar'da nüfuzu zayıfladı. Bu sırada Arnavutluk'taki mahalli feodal beyler, kuzeyde Balşalar,

¹³⁵ Sotir Kosta, "Restaurimi i Mozaïkeve te Tiranes", *Revista Monumentet*, İ. M. K. Yay, Nr. 11, Tirane: 1970, s. 87-94.

¹³⁶ Haldon, *a.g.e.*, s. 37-41.

¹³⁷ Nuray Bozbora, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavutluk Ulusçuluğunun Gelişimi*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, İstanbul 1997, s. 16.

¹³⁸ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1995, s.279-281.

¹³⁹ Ostrogorsky, *a.g.e.*, s, 401-403.

¹⁴⁰ Bozbora, (Doktora Tezi), *a.g.e.*, s. 17.

merkezde Topiyalılar ve Muzakalar, güneyde ise Arvanitler ortaya çıktı. Dıraç limanı ve Tiran ovası Topiyalılar ailesinin nüfuzu altındaydı. Avlonya, Berat ve Kanina’da hakimiyetlerini kuran Balşalar, Dıraç’taki derebeyi Karlo Topiya’yi tehdit ettiler. Karlo Topiya’nın Osmanlılardan yardım istemesi üzerine Viyosa Nehri üzerindeki Savra’da vuku bulunan savaşta II. Balşa’nın kuvvetlerini yendi ve kendisi bu savaşta öldü (18 Eylül 1885).

Topiya ailesine mensup Arnavut beylerinin bu sefer sonunda Osmanlı hakimiyetini kabul etmesinden endişeye düşen Venedik, Karlo Topiya’yı himaye etmek maksadıyla Daniel Cornaro’yu I. Murad’a elçi olarak gönderdi (1387).¹⁴¹ Böylece Arnavutluk üzerinde uzun süre devam eden Osmanlı-Venedik rekabeti başlamış oldu.

Savra “Viyosa” muharebesinden sonra pek çok Arnavut ve Slav feodalleri ve beyleri Osmanlı hakimiyetini tanıdı. Bu savaş öncesinde (875-1383) Timurtaş Bey ve İsa Bey Arnavut iline akınlar gerçekleştirdi. Kısa zamanda Makedonya’nın tümü, Ergiri, Yanya bölgeleri Osmanlı kontrolüne girdi. Daha sonra I. Mehmet zamanında bazı Arnavut beyleri İslâm dinini kabul etti.¹⁴² Müslüman olarak ilk bilinen bey Premedi Beyi Teodor Muzaka’nın oğlu Yakup Bey’dir. Osmanlı idaresindeki Arnavutluk’la ilgili en eski kayıtlar I. Bayezid devrine kadar gider. Bu kayıtlar 1394-1397 arasında Arnavutluk seferlerinde tutulan tahrir defterleridir.¹⁴³

A. TİRAN İSMİNİN MENŞEİ VE YAZILIŞI

Tiran isminin nereden türediği ve ne anlama geldiği tartışmalıdır. Bu konuda bir çok varsayım mevcuttur, ama bunlardan hiçbirisi ikna edici değildir. Tiran ismiyle ilgili üç görüş bulunmaktadır; İlkine göre Tiran ismi eski Yunanca ve Latince Theranda sözcüğünden gelmiştir.¹⁴⁴ Ova akarsuların getirdiği kum ve alüvyon malzemelerden oluştuğu için bölgeye Arnavutça, daha doğrusu Tirana lehçesinde “kum-la ya da kum-da” anlamına gelen “Terana” adı verilmiştir. İkinci hipoteze göre sözcük “Tirkan’dan” türemiştir. Tirkan, Dayti dağının eteklerinde M.Ö I. yüzyılda kurulmuş bir kaledir.

¹⁴¹ Mustafa L. Bilge “Arnavutluk”, *D. İ. A., a.g.e.*, s. 386.

¹⁴² Halil İnalçık ve Mevlut Oğuz, “Gazavat-ı Sultan Murad b. Mehmet Han” *Anonim Gazavatname*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1989, s 93.

¹⁴³ İnalçık, *Hicri 835 Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, *a.g.e.*, s. XV

¹⁴⁴ Historia e Tiranës, Tri hipotezat për prejardhjen e emrit të Tiranës. www.tirana.gov.al (30.05.2019)

Bizans tarihçisi Prokopius Tirkan Kalesi'nin bu kale olduğu görüşündedir.¹⁴⁵ Üçüncü görüşe göre, Tiran, eski Yunanca türos kelimesinden gelmekte ve mandıra, tere yağı, süt ürünleri çarşısı anlamındadır.¹⁴⁶ Hakikaten bir dönem bölgede çok fazla mandıra olduğu ve süt ürünlerinin pazarlandığı düşünülmektedir.

Osmanlılar, topraklarındaki pek çok yere Tiran ismi vermişlerdir; Bunlardan biri, İşkodra Vilayeti'ne bağlı Tiran Kazası'dır.¹⁴⁷ Şhrezur civarında bir kasaba Tiranşah adıyla bilinir.¹⁴⁸ Kızıldeniz'in stratejik noktalarından biri olan Akabe körfezinde Tiran Adası ismiyle bir ada bulunmaktadır.¹⁴⁹ Bir rivayete göre, Barkinizâde Süleyman Paşa burayı fethederek küçük bir yerleşim yeri olan bu bölgeyi bir şehir haline getirmiştir. İranlılara karşı mücadele eden Süleyman Paşa zaferden sonra burada şehir kurarak Tahran ismini vermiş, daha sonra Arnavutçaya Tirana, Türkçeye ise Tiran adıyla geçmiştir.¹⁵⁰ Fakat bu kesinlikle doğru değildir.

Tiran 1614 yılından itibaren tam anlamıyla bir Osmanlı şehridir. Bununla birlikte eski yerleşim yerleri devam etmiştir. Nitekim yer adlarının da ortaya koyduğu gibi, 3 bin yıldır Tiran'da Arnavutların yaşadığı kesindir. Öte yandan ilk defa Marin Barleti küçük bir kasaba şeklinde Tiran'dan bahsetmiştir. Bunu 1418 tarihli Venedik belgesine dayandırır. Bazıları da Tiran isminin Osmanlılarla İskender Bey arasında vuku bulan savaşlarla bağlantılı olduğunu ileri sürer. Nitekim Biemmi¹⁵¹, bu şehirden Küçük Tirana ve Büyük Tirana isimleriyle bahseder.¹⁵² Tiran isminin yazılışı, okunuşu ve telaffuzu konusunda tek bir örnek vardır. Tiran, Genelde Osmanlı Türkçesine Arap harfleriyle (تيران)¹⁵³ şeklinde yazılmaktadır.

¹⁴⁵ Historia e Tiranës, Tri hipotezat për prejardhjen e emrit të Tiranës, a.g.e., (30.05.2019)

¹⁴⁶ Historia e Tiranës, Tri hipotezat për prejardhjen e emrit të Tiranës, a.g.e., (30.05.2019)

¹⁴⁷ Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları* (Alfabetik Sırayla), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay, Nu: 21, Haz: Murat Şener, Salih Dutoğlu, Nevzat Karataş, Ankara: 2006, s. 490.

¹⁴⁸ Şemseddin Sami, “*Kâmusu'l-A'lâm*”, a.g.e., C. III, s, 1717

¹⁴⁹ Mustafa L. Bilge, “Kızıldeniz”, *D.İ.A.*, C. 25, 2002, s. 557-559. (Bkz. *Dakort*, “Kızıldeniz”, *İslam Ansiklopedisi. C VI. İstanbul: 1988*, s. 796.)

¹⁵⁰ *İ. V. S.*, 3 defa 1312/1894 tarihli, s. 122.

¹⁵¹ Giammaria Biemmi, “*Istoriadi Giorgio CastriotaScanderbeg-Began*” isimli bir kitap, *İskenderbey üzerine yazılmış, İtalyan bir rahipti. Çalışmaları 1742'de İtalya'nın Brescia şehrinde yayınlanmıştı.*

¹⁵² Frasheri, *Historia e Tiranës*, a.g.e., s. 61.

¹⁵³ Nuri Akbayer, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul: 2001, s.160

B. TİRAN'IN OSMANLI HÂKİMİYETİNE GEÇİŞİ

Osmanlıların Avrupa'ya geçmesinden önce, 1337 yılında ilk kez Güney Arnavutluk¹⁵⁴ Bizans İmparatoru III. Andronikos'un müttefiki olarak Aydın Oğlu Umur Bey, Epir Despotluğu' nu imparatorluğa dahil etmek üzere iki bin kişilik bir kuvvetle bölgeye gönderdi. Umur Bey'in yardımı ile Bizans bölgede hâkimiyetini temin etti.¹⁵⁵

Rumeli'ye ilk olarak Bizans'a yardım etmek amacıyla geçen Osmanlılar, Arnavutluk'ta da benzer bir durumla karşılaşmışlardır. Orta Arnavutluk'ta hâkim bulunan Karl Topiya, Kuzey Arnavutluk'a hakim olan II. Balşa ile mücadelesinde Makedonya'da bulunan Osmanlı güçlerini davet etmiştir. Aslında II. Balşa Osmanlı hâkimiyetini daha önce kabul etmiş olup I. Murat'a haraç ödemekteydi. Neşri 'ye göre Tekfur-i kala-i İskenderiye hünkâra muti idi ve haraç verirdi.¹⁵⁶ Hem Venediklin teşvikiyle hem de kendi toprakları genişletmek amacıyla Osmanlılara isyan etti ve Bosna topraklarına saldırdı.

Sultan I. Murad bir Osmanlı kuvvetini Arnavutluk'a Topiya'ya yardım için göndermişti. 1385'te Viyosa (Sava) nehri üzerinde vuku bulunan savaşta II. Balşa mağlup olmuştu.¹⁵⁷ Nitekim bu savaştan sonra kısa bir süre içinde Arnavutluk'taki feodal beyler ekseriyetle Osmanlı üstünlüğü ve hakimiyetini tanımışlardır.¹⁵⁸ 1386'da Osmanlı kuvvetleri Venedik elindeki Kroya (Akçahisar) ve İşkodra'yı fethetti, fakat Sultan I. Murad Han her iki şehri de tekrar Venediklilere bıraktı. Çünkü Fransa tarafından haçlı seferi hazırlanması için Avrupa'da vaazlar edilirken, Akdeniz'de kuvvetli bir donanmaya sahip olan Venediklilerle anlaşmazlık çıkarmak istemiyordu.¹⁵⁹

Arnavut topraklarına Kara Timur-Paşa daha önce akınlar başlatmıştı. Zaten 1382 yılından beri Osmanlılar Arnavutluk'un işlerine müdahale ediyor, mesela Yanya

¹⁵⁴ Bilge, "Arnavutluk", *D.İ.A., a.g.e.*, s. 383-390

¹⁵⁵ Mehmet İnbaşı, "Balkanlar'da Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti", *Türkler, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi*, C. IX, Ankara: 2002, s. 156.

¹⁵⁶ Mehmet Neşri, *Kitâb-ı Cihannüma*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1949. C. I, s. 237.

¹⁵⁷ Bilgehan Pamuk, "Güney Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyeti", *Rumeli Balkanlar Özel Sayısı*, C. I, Yeni Türkiye Yayınları, Sayı: 66, (Mart-Haziran 2015), s. 647.

¹⁵⁸ Halil İnalcık, "Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei", *Fatih ve İstanbul*, C. 1, Sayı: 2, İstanbul: 1953, s. 154.

¹⁵⁹ Kolektif, *Osman Gazi'den Sultan Vahdeddin Han'a OSMANLI TARİHİ*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul: 2008, C. I, s 216.

Despotu Thomas'a yardım için asker gönderiyordu. Bir müddet sonra Thomasın'ın öldürülmesi için Osmanlı müdahaleleri fazlalaşmış ve hatta Arnavutlarla beraber Yanya Kalesi muhasara edilmişti.¹⁶⁰ 1385 yılında Veziriazam Çandarlı Hayreddin Paşa Ohri'yi fethetti.¹⁶¹ Bu fetihten itibaren Osmanlılar Arnavutluk topraklarına artık kati surette yerleşmişti. 1389'da I. Kosova muharebesi ve Yıldırım Bayezid'in cülusundan sonra Anadolu beylikleriyle mücadelesini, Arnavutluk'a akınına (1394) kadar geciktirecektir. Fakat 1394-1396 arasında padişahın gönderdiği bir Osmanlı ordusu Adriyatik kıyılarına inmeyi başardı¹⁶² ve Arnavutluk'u tamamen Osmanlı hâkimiyetine soktu.

İskender Bey isyanıyla birlikte Tiran ovası Osmanlının elinden çıktı. 1443'den İskender Bey'in ölümüne kadar Tiran ovası çatışma ve ordugâh yeri oldu. İskender Bey'in ölümünden sonra Akçahisar ve Kastriot prensliğinin yerleri Venedikliler himayesine girdi. İskender Bey ölümünden evvel oğlunu ve memleketini Venedik Cumhuriyeti'ne vasiyet etmişti.¹⁶³ İskender Bey'in, Yani (Gjon) adında bir oğlu vardı. Kendisinin ölümünden sonra elindeki yerler Osmanlılar ve Venedikliler arasında on seneden fazla münazaalı bir halde kaldı. Fatih Sultan Mehmet üçüncü Arnavutluk seferini yaptığı sırada bütün Arnavutluk sorunlarını halletti. Sefer esnasında yollar açtı, köprüler tamir etti. İşkodra Kalesi'ne girmeden önce Akçahisar'ı almak istedi. 1478 yılında Haziran ayının ortasında teslim oldu. Böylece Akçahisar Kalesi ve Tiran Ovası ikinci kez Osmanlı hâkimiyetine girdi ve Osmanlı düzeni bölgede tesis edildi.

C. TİRAN ŞEHRİNİN KURULUŞU

Bugün Arnavutluk'un başkenti olan Tiran ülkenin en mühim siyasi, ekonomik ve kültür merkezidir. Dayti Dağı'nın eteklerindeki tepelik, geniş ve verimli bir ovada kurulmuştur. Kuruluşuyla ilgili birçok efsane mevcuttur: Yanya'da Avusturya konsolosluğu yapan ve ünlü bir albanolog olan G. Von Han, Tiran'ın XVII. asrın başında Süleyman Paşa tarafından kurulduğunu (1614) ve 15 hanelik bir köy olduğunu kaydeder.¹⁶⁴ Daha önce de arzedildiği üzere Şemseddin Sami bu görüşü teyit

¹⁶⁰ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul: 1972, C. I, s. 67.

¹⁶¹ Danişmend, C. I, a.g.e., s. 68.

¹⁶² Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul: 1996, s. 110.

¹⁶³ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. II, a.g.e., s. 70.

¹⁶⁴ Kaleşi, "Tiran", C. XII, a.g.e., s. 376.

etmektedir. Ona göre Tiran Süleyman Bey tarafından kurulmuştur.¹⁶⁵ Elimizdeki bilgiler, Tiran'ın 1614 yılında Süleyman Paşa (Barkinizâde) tarafından bir külliye inşa edilerek oluşturulduğunu göstermektedir.¹⁶⁶ İran savaşında hayatını kaybeden Süleyman Paşa¹⁶⁷ bu külliyedeki türbesie defnedilmiştir. XVII. yüzyıl ortasında Evliya Çelebi'nin gözlemlerine göre de Tiran, Ohri Sancağı'na bağlı güzel camileri, pazar ve çarşısı olan mütevazi bir kasabadır.¹⁶⁸ Tiran asıl önemini XVII. yüzyılda. sonuna doğru, Akçahisar, Petrela ve Prez Kalelerinin önemini kaybetmesinden sonra kazanmıştır.

Tiran'ın kurucusu Süleyman Paşa hakkında fazla bir bilgi yoktur. Arnavutluk tarihçiliğinde Süleyman Paşa hakkında doğru olmayan bilgiler verilmektedir. Bu görüşler genellikle Fransa'nın İşkodra konsolusu A. Degrand'ın rivayetinden kaynaklanmaktadır ki kesinlikle doğru değildir. Ona göre, Tiran, XVII. yüzyılda. ortalarında Muletli Berkinzâde Süleyman Paşa tarafından kurulmuş ve buraya Tahran adı verilmiştir. Zamanla Tahran Arnavutça'ya Tiran şeklinde geçmiştir.¹⁶⁹

Diğer bir görüşe göre XVI yüzyılda Tiran yöresi, Selman Bey'in timarıdır. Daha sonra Muletli Süleyman Bey bölgeyi güç kullanarak almış ve sultanın beratıyla İran savaşında gösterdiği başarıdan dolayı "Paşa" unvanı verilerek bölge kendisine verilmiştir. Bağdat seferinde şehit düşen Süleyman Paşa burada bir cami yaptırmış, vefatından sonra da buradaki türbeye gömülmüştür.¹⁷⁰

Yukarıda zikredilen rivayetler Süleyman Paşa'nın Mulet köyünden olduğunu göstermektedir. *Sureti Defteri Sancaki Arvanid'e* göre Mulet karyesi Tanuşkira timarının içinde ve on iki haneden oluşmaktadır.¹⁷¹ Mulet köyü ise günümüzde Tiran merkezinden 11 km. uzaklıkta, halen adını koruyan bir yerdir.

Süleyman Paşa'nın Mulet'li olması doğru değildir. "Barkinizâde, Süleyman Paşa'nın" Barkinî karyesi ile bir alakası olduğu anlaşılmaktadır. Bu karye *Suret-i*

¹⁶⁵ Şemsedin Sami, "Kâmusu'l-A'lâm", C. III, a.g.e., s. 1717.

¹⁶⁶ Ludi Cami-Serica, *Kultura Islame*, Organ i Komunitetit Musliman Shqiptare, Shtator-Tetor 1942, Nr. 11, Botues: Shoqata Alternativa e se Ardhmes- ALSAR, Tirane: 2012, s. 186-187.

¹⁶⁷ *J. V. S.*, 3 defa 1312/1894. s. 123.

¹⁶⁸ Haz. Seyüzyıldait Ali Kahraman, a.g.e., s. 119.

¹⁶⁹ Kaleşi, "Tiran", C. XII, a.g.e., s. 376.

¹⁷⁰ Hasan Eren, (Yazı kurulu başkanı), "Tiran", *Türk Asiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, C. XXXI, s. 237.

¹⁷¹ İnalçık, *Hicri 835 tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arnvanid*, a.g.e., s. 119.

Defter-i Sancak-i Arvanid'de Karye-i Barkin ismiyle yazılıdır. Karye-i Barkin on beş hane ve üç timardan müteşekkildir; Köy, Timar-i Yunus¹⁷² (karye-i Barkin 4 hane) Timar-i İsa (karye-i Barkin 4 hane) Timar-i Osman (karye-i Barkin 7 hane) arasında paylaşılmıştır.¹⁷³

İmaretin yakınlığı sebebiyle Süleyman Paşa'nın kurduğu tahmin edilen Barkin köyü günümüzde bulunmamaktadır. Köyün yeri günümüzde Medrese Mahallesi denilen yerideydi ve Mark Skura raporlarına göre Barkin karyesi "Barchinos" adıyla tamamı İslamlaştırılmıştır.¹⁷⁴

Süleyman Paşa'dan ilk defa söz eden, Osmanlı tarihinin kaynaklarından *Tarih-i Naima*'dır. Ona göre 1032/1622 yılında Serdar Hafız Ahmet Paşa ve Bağdat beylerbeyi Bekir Subaşı arasındaki savaşta Süleyman Paşa Diyarbakır beylerbeyi idi.¹⁷⁵ 1625 yılında Diyarbakır Eyaleti'nden ayrılıp Rumeli eyaleti beylerbeyi olarak tayin oldu ve¹⁷⁶ bir sene sonra Rumeli Valisi olarak Erzurum seferine katıldı.¹⁷⁷ 1636'da Süleyman Paşa Bosna Eyaleti'nden ayrılıp yerine Salih Ağa getirildi.¹⁷⁸ Serdar Ahmet Paşa ile Bağdat şehri kuşatmasına katılan Süleyman Paşa burada yaralanıp bir kaç gün sonra vefat etti.¹⁷⁹

Defterdar Sarı Mehmet Paşa ise, *Zübde-i Vekâyat* adlı eserinde ondan Arnavutluk İskenderiye Valisi Süleyman Paşa olarak bahsetmiştir (1685).¹⁸⁰ Aynı eserde Avlonya ve havalisini Venedik işgalinden Rumeli beylerbeyi Cafer Paşa, İskenderiye Valisi Süleyman Paşa ve Prizren mutasarrıfı Mahmut Paşaların kurtardığı¹⁸¹

¹⁷² İncalcık, *a.g.e.*, s.116.

¹⁷³ İncalcık, *a.g.e.*, s. 119.

¹⁷⁴ İnjac Zamputi, *Relacione mbi Gjendjen e Shqiperise Veriore dhe te Mesme ne Shek. XVII*, Instituti i Historise dhe Gjuhesise, Tirane: 1965, s. 231.

¹⁷⁵ Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarihi Naima*, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarihi Kurumu, Ankara: 2007, C. II, s. 519.

¹⁷⁶ Naîmâ Mustafa Efendi, *a.g.e.*, C. II s. 601.

¹⁷⁷ Naîmâ Mustafa Efendi, *a.g.e.*, C.II s. 611.

¹⁷⁸ Naîmâ Mustafa Efendi, *a.g.e.*, C.II, s. 828.

¹⁷⁹ Naîmâ Mustafa Efendi, *a.g.e.*, C.II, s. 522.

¹⁸⁰ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat*, haz. Abdulkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1995, s. 194.

¹⁸¹ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *a.g.e.*, s. 377.

ve Süleyman Paşa'nın 1691'de Humus sancağı mutasarrıflığından ayrılıp Bosna eyaleti ile ihtiram olunduğu anlatılmaktadır. (1083/1672).¹⁸²

Uşşâkizâde 1106/1695 yılında “İskenderiye muhafızı Arnavud Süleyman Paşa ki, beni nev'i beyninde “Süle Paşa” demekle ma'ruf olmuştur” demektedir.¹⁸³ Arnavutça dilinde Süle, Süleyman isminin kısaltmasıdır. Aynı eserde daha sonra Arnavut Süle (Süleyman) Paşa Elbasan Sancağı'nın mutasarrıfı olarak zikretmektedir (1107/1696).¹⁸⁴ Aynı tarihte Lugoş Kalesi feth edildikten sonra Rumeli sancağı Süle Süleyman Paşa'ya inayet olunmuştur.¹⁸⁵

Yukarıda zikrettiğimiz bey ve paşalar XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin taşradaki devlet adamlarıdır. Onlardan hangisinin Tiran'ın banisi olduğunu tespit etmek mümkündür, çünkü önemli ipuçları vardır. Bunlardan birisi Süleyman Paşa'nın vefat tarihidir. Kaynaklarda anlatıldığı göre onun 1625 yılında İran seferindeyken vefat ettiği anlaşıyor. V. G. Han'a göre de Tiran'ın banisi Ohri sancakbeyi Süleyman Paşa'dır.¹⁸⁶ Bütün bu bilgiler değerlendirildiğinde Tiran'ın banisinin Bağdat seferinde vefat eden Süleyman Paşa olduğu söylenebilir.

Süleyman Paşa (Barkini-Zâde) Hayatı ve Kişiliği

Süleyman Paşa “Barkinizâde” büyük ihtimalle Tiran'a bağlı Barkin köyünde ya da İşkodra Vilayeti Salnamelerine göre Mulet köyünde doğmuştur. Enderun'da yetişerek imrahor-i evvel oldu.¹⁸⁷ 76. nolu Mühimme Defterine göre 1608 yılında eski Tameşvar beylerbeyi halen Ohri sancakbeyi kendisine geri dönüp ilkbaharda Halep'teki orduya katılması için emir gönderdi.¹⁸⁸ 1619 yılında vezaretle Şam valisi oldu. 1621 yılında azledildi ve ¹⁸⁹ 1622-1624 tarihleri arasında Diyarbakır beylerbeyi,¹⁹⁰ 1624'te

¹⁸² Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *a.g.e.*, s. 35.

¹⁸³ Uşşâkizâde es-Seyyid İbrâhim Hasib Efendi, *Uşşâkizâde Tarihi*, haz. Raşid Gündoğdu, Çamlıca Yayınevi, İstanbul: 2005, C.I, s. 192.

¹⁸⁴ Uşşâkizâde es-Seyyid İbrâhim Hasib Efendi, *a.g.e.*, s. 218.

¹⁸⁵ Uşşâkizâde es-Seyyid İbrâhim Hasib Efendi, *a.g.e.*, s. 221.

¹⁸⁶ J. G. Von Han, *a.g.e.*, s. 123-125.

¹⁸⁷ Mehmet Süreyya, *Sicilli Osmani*, Sebil Yayınevi, İstanbul: 1996. C III, s. 72.

¹⁸⁸ BOA. A. DVNSMHM. d. 76, s. 104.

¹⁸⁹ Süreyya, *a.g.e.*, s. 72.

¹⁹⁰ İbrahim Yılmazçelik, “Osmanlı Hâkimiyeti Süresince Diyarbakır Eyaleti Valileri (1516-1838)”, *F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ: 2000, s. 245.

Bağdat valisi oldu ve 1625’de öldü. Mutedil, müdebbir bir şahsiyetti.¹⁹¹ Diyarbakır valisiyken Bağdat’a Bekir Subaşı’nın isyanını bastırmak için vali oldu. Bekir Subaşı, Süleyman Paşa’nın valiliğine karşı çıkarak şehre girmesine izin vermedi. Süleyman Paşa serdar olan Hafız Ahmet Paşa gelmeden Bekir Subaşı ile savaşıp, ancak mağlup olarak geri çekilmiştir. Fakat bu arada Süleyman Paşa hastalanarak vefat etmiştir.¹⁹² Cenazesi Tirana’ya gönderilmiş, burada yaptırdığı caminin yakınındaki türbede defnedilmiştir.

II. OSMALI DÖNEMİNDE TİRAN

A. İDARİ VE SOSYAL YAPI

1. Barginîzâde Devri

Tiran kasabası tarih boyunca babadan oğula geçen hanedanlar tarafından idare edilmiştir. Tiran kasabası kurulduktan sonra Süleyman Paşa’nın yönetimine verildi, ancak şehir pek gelişmedi. Süleyman Paşa Ohri’den ayrılıp önce Şam beylerbeyi, sonra Diyarbakır valisi oldu (1621)¹⁹³ IV. Murad döneminde (1624) Bağdat’taki yerli kullardan Bekir Sübaşı, Bağdat Beylerbeyi Kum Yusuf Paşa’yı, isyan ederek öldürmüş, şehrin hâkimiyetini ele geçirmiştir. O aynı zamanda İstanbul’a, haklı olduğunu bildiren ve valiyi suçlayan bir ariza göndererek valilik görevini istedi. Fakat sultan bu isteği kabul etmedi. Yusuf Paşa’nın yerine Diyarbakır Eski Beylerbeyi olan Süleyman Paşa’yı tayin etti. Diyarbakır Beylerbeyi Hafız Ahmet Paşa da Bağdat Seferi’ne serdar olarak görevlendirildi.¹⁹⁴ Ne var ki Bekir Subaşı Süleyman Paşa’nın beylerbeyliğine karşı çıkıp şehre girmesine izin vermedi. Süleyman Paşa bu mücadele sırasında şehit düştü (1623).¹⁹⁵

Süleyman Paşa vefatından sonra Tiran onun oğlu Ahmet Muhtar Paşa’ya tevdi edildi. Ahmet Paşa şehri geliştirmek üzere pek bir şey yapmadı, sadece babasının inşa

¹⁹¹ Süreyya, *a.g.e.*, s. 72.

¹⁹² Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.III, *a.g.e.*, s. 153-155.

¹⁹³ Süreyya, *a.g.e.*, s. 66.

¹⁹⁴ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *83 No Mühimme Defteri* (Transkripsiyonu). Yayın No: 54, Ankara: 2001, s. 13.

¹⁹⁵ Erdinç Gülcü, *Osmanlı idaresinde Bağdat*, (Basılmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Elazığ: 1999, s. 69.

ettiği camiye bir minare ile avlusuna abdest için bir şadırvan yaptırdı (1633).¹⁹⁶ Şehir asıl gelişmesini, Ahmet Muhtar Paşa'nın halefi olan İbrahim Paşa döneminde yaşadı. İbrahim Bey kasabanın sokaklarını düzleştirip genişletti. Ticaret yolları açtı, şehre göç edenlerin kalacağı evler için araziler tahsis etti. Onun yaptırdığı caddeler o devirdeki isimlerini halâ korumaktadır: Elbasan Caddesi, Debra caddesi, Dıraç caddesi, İşkodra caddesi ve Kavaya caddesi. İbrahim Paşa'nın yaptırdığı en önemli hayrattan biri şehre getirdiği temiz sudur. Riglata Nehri'nin suları iki kanaldan kasabaya getirildi. Bu kanallardan biri Debre Caddesi'nin kenarında 1940'lara kadar işlevini sürdürdü.¹⁹⁷

İbrahim Paşa ayrıca Lana Nehri'nin batı kısmında Süleyman Paşa'nın saraylarının olduğu yeri yüksek ve geniş surlarla çevirterek burayı bir kale haline getirdi.¹⁹⁸ Onun zamanında Tiran ekonomik açıdan da büyük bir değişim yaşadı. Süleyman Paşa'nın kurduğu çarşı genişletildi, yeni sokaklar açılıp dükkan sayısı artırıldı. Kasabanın etrafında haftalık ve yıllık yapılan pazarlar ve panayırlar oluşturuldu. XVII.-XVIII. yüzyılda Tiran Kasabası büyük ve önemli bir ticaret merkezi haline geldi. Kurulan panayırların en önemlisi Aziz Leşi (Shen Lleshi) panayırı idi.¹⁹⁹

Bütün bu gelişmelere rağmen sorunlar da yaşandı. İşkodra'da Buşatioğlu Mehmet Paşa ve Berat'ta Kurt Paşa, Tiran bölgesini ele geçirmek istedi ve İbrahim Paşa Barkinoğlu her ikisiyle de mücadele etmek zorunda kaldı. Nihayet İbrahim Paşa Rumeli Beylerbeyliği'nin daveti üzerine Manastır'a gitti, lakin orada onu ölüm fermanı bekliyordu ve burada öldürüldü. Ondan sonra Tiran yönetimi bir mücadele alanı oldu. Paşalar Tiran yönetimini ele geçirmek için rekabete giriştiler. İbrahim Paşa'nın oğlu Ahmet Paşa İşkodra valisinin desteğiyle Tiran Kasabası'nı yeniden aldı ve yaklaşık iki sene Elbasan Sancağı'nın mutasarrıfı oldu.²⁰⁰

Ahmet Paşa'nın biri erkek ve beşi kız altı çocuğu vardı. Ahmet Paşa hayattayken onun tek oğlu Kahraman Bey öldü ve bu nedenle geride erkek varisi kalmadı. Tiran'ı bundan sonra Peklinli Süleyman Paşa ele geçirmeye çalıştı ve bunun için Akçahisar'da

¹⁹⁶ Koço Zheku, *Tirana ne rrjedhen e shekujve*, Botimet Toena, Tirane: 2007, s. 19.

¹⁹⁷ Zheku, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁹⁸ Osman Myderrisi, *Qyteti i Tiranes*, Pergatiti G. Bakiu, Shtypshkronja Erik, Tirane: 1998, s.46.

¹⁹⁹ Frasheri, *Historia e Tiranes*, *a.g.e.*, s. 91.

²⁰⁰ Muderrisi, *a.g.e.*, s.46.

oturan Kaplan Paşa'dan yardım istedi. Kaplan Paşa (Toptanizâde) bu fırsatı kullanarak kasabanın yönetimini ele geçirdi, böylece Tiran yönetiminde yeni bir dönem başladı.

Kaplan Paşa kudretli bir devlet adamıydı. Mirmiran oldu, bir süre sonra 1791 yılında sefere memur edildi.²⁰¹ Kaplan Paşa, Adem Ağa'nın oğlu olup, soylu ve kuvvetli bir aileden geliyordu. Toptanî ailesi kökleri, Akçahisar ve nahiyeleri yönetmiş Karl Topiya'ya dayanıyordu. Kaplan Paşa iki ailenin mülklerini birleştirerek bölgede büyük bir güç oldu. Ne var ki bu kendisine karşı diğer büyük ailelerin kin ve nefret duymasına yol açtı.

İşkodra valisi İbrahim Paşa aynı zamanda Tiran'ın eski beyi Ahmet Paşa'nın kayınbiraderi olduğu için Tiran bölgesin, İşkodra paşalığına katmak istemişti. Bunun için büyük bir orduyu Tirana'ya yolladı. İbrahim Paşa Buşatizâde'nin saldırısı çok güçlüydü, Kaplan Paşa ona karşı dayanamayıp eski merkezine Akçahisar'a döndü. Bu savaşı kaybeden Kaplan Paşa'nın itibarı düştü, ama hırslı olduğu için Yanya paşası Tepedelenli Ali Paşa'dan yardım istedi ve Buşatlıların üzerine gitti.

Kaplan Paşa'nın oğlu Süleyman Paşa Yanya'dan gelen kuvvetlerle yeniden Tiran kasabasını ele geçirdi. A. Degrande'e göre İbrahim Paşa'nın Buşatizâde saldırısı 1799 'da, O. Muderrisi göre ise 1788' gerçekleşti.

Tablo 1: Barkinîzâde ailesinin soy ağacı.

Süleyman Paşa							
Ahmet Paşa							
İbrahim Paşa					Kahraman Paşa		
Ahmet Paşa					Molla bey ²⁰²		
Hafsa	Hamide	Mahmude	Zehra	Aişe	Ed'hem Bey		
					Mehmet Bey	Ali Bey	Cafer Bey

Tiran Kasabası'yla ilgili sonraki yüzyıla ait bilgilerin bir kısmına 1767 tarihli nüfus defterlerinde rastlanmaktadır. Bu tarihte Tiran kasabası 12 mahalle ve 457 haneden oluşmaktaydı ve şehirde yaklaşık 3.000 kişi yaşamaktaydı. XVIII. yüzyılda Tiran Kasabası oldukça gelişmiş bir kasaba olarak görünmekteydi.

²⁰¹ Süreyüzyılda, C. IV, *a.g.e.*, s. 62.

²⁰² Molla Bey Petrila'dan inip Ahmet Paşa'nın ölümünden sonra kasaba eline geçti. Süleyman Paşa soyundan geldiği iddia edildi. Bugünkü ayakta duran Tiran merkezinde Ethem Bey Cami'sinin temellerini attı onun oğlu tamamladı.

2. Toptanizâdeler Yönetimi

Kaplan Paşa Akçahisar Kalesi'nden Tiran Kasabası'na inerek kasabayı ele geçirdi. Onun oğulları I. Mehmet Paşa, Abdurrahman Bey, Süleyman Paşa, Hacı Mahmut Bey, Abdi Bey, Ahmet Paşa'nın kızları ile evlenip böylece Tiran, Akçahisar ve bütün bölge yönetimini ellerine geçirdiler.²⁰³

Tablo 2: Toptanizâde ailesinin soy ağacı²⁰⁴

Ali Bey Toptanizâde				
İbrahim Bey				
Adem Ağa				
Kaplan Paşa				
Mehmet	Abdur-rahman	Süleyman	Mahmud	Abdi
Sali, Sami, Niman, Abdullah	Yusuf, Ahmed, Said, Hüsnü	Selim, Ali		Adem, Abdi, Mazar, Hamid

Fizikî ve kültürel açıdan Tiran kasabası tipik bir Osmanlı şehri idi. Tiran'ın sokakları, camileri, evleri ve mahalleleri Osmanlı medeniyetinin izlerini taşımaktaydı. Osmanlı şehirlerinde mahalle, genellikle bir cami etrafında şekillenen, birbirlerini tanıyan, birbirlerinin davranışlarını denetleyen insanların oturduğu, sosyal dayanışma ve yardımlaşmanın sağlandığı birimdi. Kendine özgü yaşam biçimi olan ve genellikle aynı dine mensup kişilerin oturduğu Osmanlı mahallesinin başında bir imam bulunmaktaydı.

1840 tarihli Nüfus Defteri'ne göre Tiran Kasabası'nın altı mahallesi vardı: Mahalle-i Cedit, Ali Bey, İsmail Efendi, Cami-i Şerif, Abdullah Bey ve Süleyman Paşa mahalleleri. Nüfus defterine göre 1855 yılında de kaza merkezinin mahalle sayısı değişmedi. Ancak kazaya bağlı köyler bulunuyordu.²⁰⁵ Söz konusu mahallelerden birisi Mahalle-i Cedid olup h.1255'de 127 haneye sahipti. 232'si erkeklerden oluşan toplam nüfus 635 kişiydi.²⁰⁶ Mahalle-i Ali Bey, Tiran'ın en büyük mahallesi idi ve 144 haneden oluşuyordu. Erkek sayısı 255, nüfusu yaklaşık 720 idi.²⁰⁷ Mahalle-i İsmail Efendi, 118 hane olup erkek sayısı 245 kişi olup ve 590 nüfusa sahipti.²⁰⁸

²⁰³ Aleksandre Degrand, *Souvenirs de la Haute - Albanie*, Paris: H. Welter, 1901, Librairie Lumo Skendo Tirane (Albanie), s. 33.

²⁰⁴ a.yer

²⁰⁵ BOA. NFS. d. 5417, s. 1- 125.

²⁰⁶ BOA. NFS. d. 5417, s. 1-4.

²⁰⁷ BOA. NFS. d. 5417, s. 5-9.

²⁰⁸ BOA. NFS. d. 5417, s. 10-13.

Mahalle-i Cami-i Şerif, Tiran'ın merkezini teşkil etmekteydi. Süleyman Paşa'nın yaptırdığı külliye adını alan bu mahalle Tiran'ın en eski mahallesidir. Mahallede bulunan külliye fiziki durumun anlatıldığı kısımda temas edilecektir. 94 haneden müteşekkil bu mahalledeki nüfusun erkek sayısı 195 neferdi. Cami-i Şerif mahallesi yaklaşık 490 nüfusa sahipti.²⁰⁹ Mahalle-i Abdullah Bey, 121 hane olup erkek nüfus 235 kişiden olupmaktaydı. Abdullah Bey Mahallesi'nde aynı dönemde yaklaşık 605 kişi yaşamaktaydı.²¹⁰ Mahalle-i Süleyman Paşa'da 87 hane vardı ve erkek sayısı 158 neferdi. Süleyman Paşa mahallesinde bu dönemde 435 kişi ikamet etmekteydi.²¹¹

3. Tanzimat Dönemi

Osmanlı Devleti'nin dönüşümüne işaret eden en önemli olay, II. Mahmud'un emriyle hazırladığı halde kendisinin göremediği Gülhane Hatt-i Humayu'nun (Tanzimat Fermanı) ölümünden dört ay sonra, 1839'da ilan edilmiştir. Fermanla eyalet yönetiminde yeni düzenlemeler yapıldı. Vergi, hukuk ve askerlik konularında reform yapılacağı vaat edildi.²¹² Tanzimat fermanının buyrukları taşrada da uygulanmaya çalışıldı. Bazı eyaletlerin sınırları değiştirildi. Sancaklar birleştirilerek yeni eyaletler oluşturuldu ve idari yapı belli ölçüde yeniden tanzim edildi. Tanzimat Fermanı 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edip dönemin padişahı Sultan Abdülmecid fermanı imzalamış.²¹³

Taşrada uygulanmak üzere 1840'te vilayet nizamnâmesi çıkarıldı. Buna göre, en büyük birim eyalet oldu. Eyaletler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar nahiyelere, nahiyeler köylere ayrıldı.²¹⁴ Eyaletlerin yönetimi merkezden gönderilen valilerce (müşir) yürütüldü. Sancaklar kaymakam, kazalar seçimle gelen kaza müdürü, köylerde ise muhtarlar tarafından idare edilmeye başlandı.²¹⁵

²⁰⁹ BOA. NFS. d. 5417, s. 15-18.

²¹⁰ BOA. NFS. d. 5417, s. 19-21.

²¹¹ BOA. NFS. d. 5417, s. 22-24.

²¹² Abdulhamit Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri- Osmanlı Vilayet İdaresi (1895-1908)*, Klasik, Ankara 2007, s.22-24.

²¹³ Edouard-Philippe Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, çev. Ali Reşad, Kaknüs Yayınları, İstanbul: 1999, s. 43-44.

²¹⁴ Özgür Yılmaz, "Tanzimat döneminde Osmanlı taşra idare meclisleri (1840-1871)", *History Studies, International Journal of History-Uluslararası Tarih Araştırma Dergisi*, C. 6, Sayı: 6, Ankara: 2014, s. 253-280.

²¹⁵ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 253-280.

Tanzimat'a kadar İşkodra önce Çavuloğulları, sonra Buşati ailesi tarafından yönetildi ve burası Rumeli eyaletine bağlı mutasarrıf unvanıyla görev yapan paşanın idaresinde bir sancak halindeydi.²¹⁶ 1846 yılında İşkodra ve Prizren paşalıkları Manastır Eyaleti'nden ayrılarak İşkodra Eyaleti adıyla yeni bir vilayet kuruldu.²¹⁷ Hatta İşkodra salnâmelerinde İşkodra ismi ancak 1850 yılından sonra kullanılmağa başladı. Bu tarihe kadar İskenderiye adıyla anılıyordu. Salnamelere göre 1846 yılında ilk kez eyalet oldu. 1862 yılında da bir sancak olarak Rumeli (Manastır) eyaletine bağlandı. Sancak ise bir mutasarrıfın idaresine verildi.

1276/1860 yılında Tiran ve Elbasan kazaları birleştirilip Tiran hanedanından Ahmet Ağa'nın idaresinde, mutasarrıflık haline getirilmek istendiyse de Maliye Nezareti'ne aynı yıl yılında gönderilen bir arizadan anlaşıldığına göre ²¹⁸ sürekli sınır değişiklikleri sebebiyle bu teşebbüs akim kaldı. Bu tarihte Ahmet Behçet Bey Elbasan kazası müdürüydü. Elbasan ve Tiran kazaları sakinlerinden şeyhler, imamlar, kethüdalar, muhtarlar ve esnaftan 60 kişi merkeze gönderdikleri bir arizada Ahmet Bey'in hüsn-i hâlini Meclis-i Vulâta bildirmişlerdir.²¹⁹

İşkodra'nın liva haline getirilmesinde 1861 yılında Karadağlıların saldırılarının önemli bir etkisi olmuştur. 1864 yılında bölgede kanunları kolayca tatbik edebilmek amacıyla Dıraç ve Tiran kazalarının İşkodra'ya ilhakı münasip görülerek 1864 yılında Rumeli Eyaleti kaymakamlığına ve Meclisi Vulat'a bir yazı gönderilmiştir. Böylece Dıraç ve Tiran, İşkodra Vilayeti'ne bağlanmıştır.²²⁰ Bir sene sonra 1865 yılında İşkodra mutasarrıfı tarafından Dıraç ve Tiran kazalarının tek bir müdürlük olarak birleştirilmesi uygun bulunmuştur.²²¹ 1862 yılında müstakil bir eyalet olan İşkodra, 1863 yılında tekrar Rumeli eyaletine bağlı bir liva yapılmıştır. Bu tarihten 1892'ye kadar İşkodra kâh vilayet kâh liva olmuştur. Aynı tarihlerde Tiran daima kaza olarak kalmıştır.²²² 1881 yılında İşkodra Vilayeti'nin, idari yapısı değiştirilmeden sınırları daraltıldı. Bunun

²¹⁶ Machiel Kiel. "İşkodra", *D.İ.A.*, C. 23, 2001, s. 433-434.

²¹⁷ Devlet Salnamesi (bundan sonra D. S. gösterilmektedir), 5 defa, 1267/1851 tarihli, s. 67.

²¹⁸ BOA. MVL. Dosya No: 908, Gömlek No: 33, s.1-2.

²¹⁹ BOA. MVL. Dosya No: 158, Gömlek No: 30, s. 1-3.

²²⁰ BOA. MVL. Dosya No: 986, Gömlek No: 18, s. 1-2.

²²¹ BOA. MVL. Dosya No: 1006, Gömlek No: 7, s. 1.

²²² D. S., 18 defa, H.1280/1863, s. 163.

nedeni 1879 Berlin antlaşmasından sonra Karadağ bağımsızlığını kazanınca, Ülgün Kazası'nın Karadağ'a teslim edilmesi idi.²²³

1864 yılında Tiran kazası, Dıraç, Kavaya, Şiyak ve Peklin kazalarıyla İşkodra Vilayeti'nin bir sancağı haline geldi.²²⁴ Dıraç Sancağı Osmanlı hâkimiyetinden çıkana kadar İşkodra Vilayeti'ne bağlı olarak kaldı. Tanzimat'tan sonra, daha doğrusu 1864-1867 Vilayet Nizamnâmeleri'yle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda modern vilayetler kurulmaya başlandı. 1868 yılında İşkodra Sancağı, modern bir vilayete dönüştürüldü. Tiran ise Dıraç sancağına bağlı bir kaza olarak İşkodra Vilayeti'ne tabi kılındı.

Akçahisar Nahiyesi

1857 yılında Akçahisar, Rumeli Eyaleti'ne bağlı Ohri Livası içerisinde Tiran Kazası'na tabi bir nahiye idi.²²⁵ 1870-1872 yıllarında ise Akçahisar İşkodra Vilayeti'ne bağlı Tiran Kazası'na tabi bir nahiye,²²⁶ 1874 yılında ise İşkodra sancağına bağlı müstakil bir kaza oldu.²²⁷

Şengerek (Shengjergj) Nahiyesi

Meclis idaresi İşkodra valisine Tiran dağlık bölgesindeki köylerin birleştirip bir nahiye haline getirilmesini talep ettiler (1907).²²⁸ O da Tiran'ın dağlık bölgesi Malisiya denilen yeri nahiye haline getirmeyi uygun gördü ve böylece kanunların bölgede daha kolay uygulanması hedeflendi.²²⁹ Aynı gerekçeyle Şengerek köyü de nahiye yapıldı. Bu nahiyede 23 köy olup toplam 2.061 hane vardı²³⁰ ve nahiye müdürü Puka Kaymakamlığı'ndan buraya tayin olan Ziya Efendi idi.²³¹ Şengerek heyet-i ihtiyariyeden Tiran kazası Kaymakamlığı'na, Dıraç mutasarrıfı da, İşkodra valiliğine bir arzuhal göndererek²³² nüfusun tamamı gayrimüslim olan İşim Nahiyesi'nde görev yapan naibin, kendisine burada ihtiyaç olmadığı için Şengerek nahiyesine nakl edilmesini talep etti.²³³ Nüfusunun fazla olması sebebiyle 1909 yılında Şengerek

²²³ Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarihi Yayınları, C. IV, Ankara, s. 113.

²²⁴ BOA. MVL. Dosya No: 1009, Gömlek No: 38, s. 1.

²²⁵ D. S., 12 defa, 1274/1858 tarihli, s.95.

²²⁶ D. S., 23 defa, 1285/1868 tarihli, s. 174.

²²⁷ İ. V. S., 1 defa, 1299/1882 tarihli, s. 85.

²²⁸ BOA. ŞD., Dosya No:1963, Gömlek No: 7, s. 2.

²²⁹ BOA, DH. TMİK. S., Dosya No: 70, Gömlek No: 6, s. 2.

²³⁰ D. S. 66 defa, R.1327/1911 tarihli, s. 520.

²³¹ BOA, DH. MKT. Dosya No: 2849, Gömlek No: 26, s. 1.

²³² BOA. DH. MTV. Dosya No: 2, Gömlek No: 69, s. 2-3.

²³³ BOA. DH. MTV. Dosya No: 2, Gömlek No: 69, s. 5.

nahiyesi ikiye ayrıldı ve merkezini Bastar Köyü'nün oluşturacağı yeni bir nahiye oluşturulması planlandı.²³⁴ (bkz. Ek. Tablo: 72)

Bastar Nahiyesi

Şengerek nahiyesi oluştuktan iki yıl sonra büyüklüğü nedeniyle, bu nahiye ikiye bölünüp merkezi Bastar köyü olan yeni bir nahiye yapılması düşünüldü.²³⁵ Fakat yeterli bütçe olmadığından iki yıl ertelendi.²³⁶ Tiran Kazası'na bağlı 101 köy bulunmakta idi. Daha sonra bölününce 76 köy kaldı. Geriye kalan 25 köyü içeren Şengerek nahiyesi de bölünerek Bastar Nahiyesi oluşturuldu.²³⁷

Tiran Mutasarrıflığı'nın Kurulması

Orta Arnavutluk, Elbasan, Tiran, Dıraç, Akçahisar, Peklin ve Şiyak kazaları bölgenin önemli kültürel ve dini merkezleriydi. Erken dönemde İslamlaştırılmış bir bölge olarak bu kazalarda ırk ve millet ayrımı yapılmamaktaydı. İşkodra Sancağı dini, kültürel ve etnik bir çeşitlilik arz etmekteydi. Dağlık bölgede kabileler halinde yaşamakta ve aralarında çatışmalar eksik olmamaktaydı.

Tiran Kasabası kurulduktan sonra yönetime önce Barkinizâdeler, sonra da Toptanizâdeler geldi. Her iki aile de bölgenin hayatında önemli roller oynadı. Barkinizâde İbrahim Paşa XVIII yüzyılda. Tiran bölgesini bir paşalık haline getirdi.²³⁸ Ancak İşkodra Paşalığı büyük rakibi olarak Tiran Paşalığı'na son verdi.

1855 yılında Tiran kazası ile doğudaki Mat kazası, umur-i dahiliye ve emniyeti sağlamak için birleştirilip bölge tek bir elden yönetilmeye başlandı.²³⁹ Bu tarihte Rumeli valisi, Meclis-i vulat ve Maliye nezaretine Mat Kazası'na Mahmut Bey'in müdür olduğunu bildirdi. Mat kazası Tiran'a 15 km'lik bir mesafede olduğu için Tiran Kazası'na da bir müdür vekili atandı.²⁴⁰

²³⁴ BOA. BEO. Dosya No: 3582, Gömlek No: 268578, s. 2

²³⁵ BOA, DH. MKT. Dosya No: 2804, Gömlek No: 92, s. 2.

²³⁶ BOA, DH. MKT. Dosya No: 2863, Gömlek No: 54, s. 1.

²³⁷ D. S, 66 defa, *a.g.e.*, s. 520.

²³⁸ Frasheri, *a.g.e.*, s. 119-129.

²³⁹ BOA. İ. MVL., Dosya No: 330, Gömlek No: 14142, s.1.

²⁴⁰ BOA. İ. MVL., Dosya No:330, Gömlek No: 14142, s. 7.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi 1860 yılında Tiran ve Elbasan kazaları birleştirilip Tiran'da Ahmet Ağa'nın idaresinde bir mutasarrıflık oluşturulmak istendiyse de ²⁴¹ bunda başarılı olunamadı. Zira eyalet sınırları sürekli değişmekteydi.

1872 yılında Şuray-ı Devlet tezkiresine göre, Tiran, Kavaye ve Akçahisar kazalarının İşkodra Vilayeti'ne bağlı tek bir mutasarrıflık haline getirilmesi istendi.²⁴² Bir yıl sonra Slav saldırıları başlayınca, İşkodra'nın yeniden vilayet yapılması zarureti hissedildi. Elbasan kazası ve Debre Kaymakamlığı Prizren'den ayrılp İşkodra Vilayeti'ne ilhak edilerek mutasarrıflık oluşturuldu.²⁴³ Aynı şekilde Debre, Elbasan, Berat ve Dıraç sancakları birleştirilip 1894 yılında Elbasan vilayetinin kurulması uygun bulundu.²⁴⁴

İşkodra Vilayeti kurulduktan sonra Tiran kazası, Dıraç sancağına bağlandı ve sancağın en büyük kazası Tiran, İşkodra'ya 88 km. ve Dıraç sancak merkezine ise 30 km. mesafede bulunmaktadır. Tiran'ın kuzeyinde Akçahisar Kaza'sı, doğusunda Mat ve Elbasan kazası, güneyinde Peklin ve Kavaye Kazası, batısında Dıraç ve Şiyak Kazası vardır. Tiran kazası İşkodra Vilayeti'nin içerisindeki ikinci sınıf kaza olarak kurulmuştur.²⁴⁵

Tiran kaza olduktan sonra kaymakam, naip, mal müdürü, tahrirat katibi, tapu katibi, sandık emini, a'sar, anbar, telgraf memurları, belediye meclisi gibi görevliler tarafından yönetildi.²⁴⁶ Daha sonra kazada bidayet mahkemesi, mal kalemi, nüfus idaresi, telgraf idaresi, reji idaresi, maarif komisyonu, zabıta idaresi, ziraat bankası, tapu kalemi, duyunu umumiye idaresi, orman idaresi, ticaret ve ziraat ve sanayi odası, evkaf komisyonu, nakliye vasıtaları komisyonu ve emval tahsili komisyonu oluşturuldu.²⁴⁷

B. ŞEHİR VE KIR NÜFUSU

1. Müslümanlar

²⁴¹ BOA. MVL., Dosya No: 908, Gömlek No: 33, s.1-2.

²⁴² BOA. ŞD., Dosya No: 1956, Gömlek No: 16, s. 1-4.

²⁴³ BOA. ŞD., Dosya No: 1956, Gömlek No: 26, 1-7.

²⁴⁴ BOA. Y. PRK. AZJ., Dosya No: 32, Gömlek No: 4, s 2.

²⁴⁵ İ. V. S, 2 defa, 1310/1892 tarihli, s. 116.

²⁴⁶ İ. S. V, 2 defa, a.g.e., s. 114-115.

²⁴⁷ İ. S. V, 5 defa, 1316/1898 tarihli, s. 99-105.

Osmanlı'da sosyal yapı yöneticiler yani askeri zümre ve yönetilen tabakayı oluşturan reayadan oluşmaktaydı. Askeri zümreye tımar sisteminden, hazineden ve vakıflardan gelir ayrılmaktaydı. Reaya ise üretim yapıp vergi veren zümreyi teşkil ediyordu. Yönetici sınıfını ilmiye, kapı kulları ve tımarlı sipahiler meydana getiriyordu. Yönetilen zümre yani reaya yerleşik köylü ve şehirlilerden oluşmaktaydı. Köylüler tımar ve vakıf gibi zirai toprakların reayasıdır. Şehirliler ise esnaf ve tüccarlardan ibarettir²⁴⁸. Reaya, Müslim ve gayrimüslimlerden oluşan iki gruba ayrılıyordu. Gayrimüslim reaya devlete cizye veriyor, hür ve köle olmak üzere ikiye ayrılıyordu.²⁴⁹

XVII. yüzyıldan itibaren “Ayan” denilen yeni bir sosyal zümre ortaya çıktı. Devlet, bu zümreyi kabul etmek zorunda kaldı ve kendilerine resmi bir hürriyet verdi. Kuşkusuz bu merkezi otoritenin zayıflaması anlamına geliyordu.²⁵⁰ Ayanların halk tarafından seçilmeleri gerekiyordu, buna rağmen çoğu defa bu görevi zorla elde ettiler.

Ayanlardan farklı olan derebeyler Arnavutluk ve Doğu Anadolu'daki dağlık bölgelerde, hâkimiyetleri babadan oğula geçen köklü ailelerdi. Ancak ayanlar da zaman içinde babadan oğula devredilerek bir güç haline geldiler. Bundan sonra ayanlar kısa sürede görevlerini kötüye kullanmaya başladılar, hatta Sultanların emirlerine karşı çıkar hale geldiler.²⁵¹

Tiran ayanlarından olan Barkinizâde ailesi de bu şekilde yaklaşık yüz sene şehirdeki hâkimiyetlerini devam ettirdi. Daha sonra üstünlük Toptanizâdeler ailesine geçti ve Tiran'a onlar hakim oldu. Bu durum Osmanlı İmparatorluğunun çekilmesine kadar devam etti. XVII. yüzyılda.'da Tiran Kazası'nda ve ona bağlı nahiyelerde yaklaşık 13.000 nüfus yaşıyordu. Bunların 60'ı erbab-ı tımar ve sipahi idi. Sözkonusu nüfusun 1.933 hanesi Müslüman, 289'u gayrimüslim idi.

²⁴⁸ Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı İctimaî Yapısının Ana Hatları”, *Yeni Türkiye Araştırma Merkezi Yayınları*, Osmanlılar, C. IV, Ankara: 1999, s. 21.

²⁴⁹ Tabakoğlu, *a.g.m.*, s.22.

²⁵⁰ Tamer Güven, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlar, Sermaye Birikimi Ve Girişimcilik”, *Türkiye İslam İktisadî Dergisi*, Cilt 3, Sayı: 1, Şubat 2016, ss.63-88.

²⁵¹ Fetnan Derviş, “Balkanlarda XVIII. Yüzyılda ve XIX. Yüzyılın Başlarında Etkili Bir Ayan Aile: Prizren Sancağı'nda Rotulalar”, *Türk Tarihinde Balkanlar = Balkans in the Turkish History*, C. I, Sakarya: 2013, s. 671-685.

Tiran'ın dağlık bölgelerinde aynı zamanda derbentçi olan Benda, Rendişte ve Petril nahiyelerinde 6 saraç, 7 bekçi, 4 meremetçi ve 24 köprücü gibi zanaat ve meslek sahibi vardı. Bu bölgede yaşayanlar yerlerini terkedemezlerdi. Zira iskân kanunu bunu emrediyordu. Firar edenlere ağır cezalar uygulanıyordu. Tüm denetimlere rağmen yine de firar olaylarına rastlanabilmekteydi; Nitekim bahse konu tarihte 54 kişi firar ederek nahiye ve kaza merkezlerine yerleşmişti. Bu rakam diğer kazalardaki firar olaylarından daha fazladır.

Osmanlı Devleti'nde Müslüman şehirler tipik bir şekilde, genellikle bir câmi merkezde olmak üzere medrese, imaret, misafîrhane (tâbhane), hastahane (bîmarhane), hamam, han ve kervansaray, tekke, zaviye, mektep gibi dinî, kültürel ve sosyal tesisler çevresinde teşekkül etmiştir. Bu çekirdeğin etrafında zamanla evler, dükkânlar, kanalizasyon, su yolu, fırın, değirmen, mum imalâthanesi, boyahane, salhane, baş hane, bayram ve pazar yerleri gibi iktisadî ve içtimaî ihtiyaçların karşılandığı yapılar inşa edilmiş ve şehir belli nizamlar çerçevesinde şekillenmiştir.²⁵²

Osmanlı Devleti, Tanzimat devrinde de dünyanın toprak ve nüfus bakımından en büyük devletlerinden biriydi. Toprakları üç kıtaya uzanmakta ve üzerinde yaklaşık 35 milyon insan yaşamaktaydı. Nüfusun yaklaşık 15.500.000'i Rumeli'de olup bunun 2 milyonunu Arnavutlar teşkil etmekteydi.²⁵³

Şemseddin Sami, *Kâmusu'l-A'lâm'da* Tiran'ı şöyle tasvir etmiştir: “Arnavutluk'ta İşkodra Vilayeti'nin Dıraç Sancağı'nda, bir kasaba olup, 17.000 ahalisi vardır. İşkodra Caddesi'nden kasabaya gelirken yolun iki tarafında güzel iki cami-i şerif, diğer bir kaç cami ve mescit ile bir iki medrese vardır. Bu iki camiden biri Tirana beylerinin cedde-i a'lası ve kasabanın banisi olan Süleyman Bey tarafından bina olunarak, türbesi dahi cami şerifin havlusunda mevcuttur. Tirana kasabası yeni olup, takriben 280 sene önce tesis olunmuştur. Tirana kazası Dıraç Sancağını meydan getiren dört kazanın biri ve en büyüğüdür”.²⁵⁴

²⁵² Osmanlılarda şehircilik için bk. Cengiz Orhonlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehir Mimarları", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul: 1981, C. II, 1-30.

²⁵³ Enver Z. Kartal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. II, a.g.e., s. 268.

²⁵⁴ Şemseddin Sami, *Kâmusu'l-A'lâm*, a.g.e., 1717.

Tiran'ı 1875 yılında 2.250 kuruş maaşla bir kaymakam idare etmekteydi. Bir kazayı idare eden yöneticiler bu kazada da yer alıyordu. Bu tarihte Tiran Kazası İşkodra Sancağı'nın Manastır Vilayeti'ne bağlıydı. Tiran kazası nüfusunun çoğunluğunu Müslümanlar teşkil etmekte, onları Rumlar, Kıpti ve Latinler takip etmekteydi. 1876 yılında İşkodra Sancağı Manastır Vilayeti'nden ayrılarak vilayet statüsü kazandı. Salnamelere göre, 1894'de Tiran Kazası'nın Malisiya bölgesi 101 köyden ibaret olup 32.058 nüfusa sahipti. Bunun 31.112'si Müslüman, 899'u Rum, 49'u Katolik idi.²⁵⁵

Tiran XVII. yüzyılda da tamamen İslamlaştı. Arnavutların Müslüman olmalarında yöneticilerin önemli etkisi oldu. Zira ilk Müslüman olanlar daha ziyade yüksek tabakayı teşkil eden sipahiler, kethüdalar, dizdar ve ayan gibi yönetici kesimdi. Halkın İslamlaşması onları izlemişti. Arnavutların İslam'la ilk tanışmaları, Emeviler döneminde Korsika Eyaleti'ndeki Müslüman tüccarlar vasıtasıyla oldu. Fakat gerçek ve yoğun biçimde Müslüman olmaları Osmanlılar döneminde gerçekleşti. Türklerle münasebetleri onlardan kültürel olarak etkilenmelerine yol açtı.²⁵⁶ Bu da Ortodoksların Müslüman Arnavutları 'Türk' olarak adlandırmalarına yol açtı.²⁵⁷

Osmanlı döneminde Balkanlarda İslamlaşma en yoğun şekilde Boşnaklar ve Arnavutlar arasında oldu. Gerçi Arnavutlar, Osmanlılardan önce Hristiyanlıktan önemli ölçüde uzaklaşmışlardı.²⁵⁸ Diğer Balkan ülkelerinin aksine Arnavutluk'ta tek bir bağımsız kilise yoktu. Arnavut bölgesi, Batı "Roma" kilisesi ve Doğu "Konstantinopolis" kiliselerinin sınırı üzerinde bulunuyordu.²⁵⁹ Bu bölgede kilise faaliyetleri oldukça zayıflamıştı. Oluşan bu boşluk Anadolu'dan gelen tarikat şeyhleri ve dervişlerce dolduruldu. Mesela Sarı Saltuk onlardan biriydi ve bölgede büyük bir saygınlık kazanmıştı. Türbesinin Akçahisar Dağı'nda olduğu tahmin edilmektedir.²⁶⁰

Osmanlı fetihleriyle başlayan Arnavutların İslamlaşmasında, vakıf kurumuyla hoşgörü siyasetinin büyük etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Akçahisar'da olduğu gibi

²⁵⁵ İ. V. S., 3 defa, a.g.e., s. 119-123.

²⁵⁶ Aleksandre Popovic, *Balkanlarda İslam*, çev. Komisyon, İstanbul, 1995, s. 17.

²⁵⁷ Georgios Nakracas, *Anadolu ve Rum Göçmenlerinin Kökeni*, çev. İbrahim Osmanoğlu, İstanbul, 2005, s. 56 ve 114.

²⁵⁸ Nazmi Sevgen, "Efsaneden Hakikate Sarı Saltuk ve Aiyos Spiridon", *Tarih Konuşuyor*, C. VIII, Sayı 52, Mayıs 1968, s. 2732.

²⁵⁹ Anamali (vd.), *Historia e Popullit Shqiptar*, a.g.e., s. 212.

²⁶⁰ Machiel Kiel, "Sarı Saltuk", *D.İ.A.*, C. 36, 2009, s. 149.

Tiran'ın çekirdeğini de vakıf külliyelerin oluşturması oldukça dikkat çekicidir. Bugün Korça adıyla bilinen Gorice şehrinde de durum farklı değildi.²⁶¹ Osmanlı yönetici ve halkının hoşgörülü davranışları aynı şekilde önemliydi. Nitekim kilise kodekslerinden birisinin kenarındaki bir kayıttan öğrendiğimize göre, XVI. asırda Berat (Arnavut Belgradı) şehrinde Skuro Beg (Skuri Beg) Büyük Teologo ve Shen Gjini Manastırı'na 27 kitap bağışlamıştı.²⁶²

Dıraç ve Tiran'da Katolik propagandacıların hazırladığı raporlara göre, XVII. yy. ortalarında Tiran büyük ölçüde İslamlaşmasını tamamlamıştı. Bu asrın ortasında Hristiyanların kitleler halinde Müslüman olduklarını bizzat 1642'de bölgede Katolik propagandacı M. Skura'nın raporundan öğreniyoruz. Ona göre hâlâ çok sayıda Hristiyan köy olduğu bir gerçektir: Mesela Tujan, Kus, Bastar, Prisk ve Kırab bunlar arasında sayılabilir.²⁶³

M. Skura 1648'de ikinci kez bölgeyi ziyaret ettiğinde kazanın yarı yarıya İslamlaştığına şahit oldu.²⁶⁴ Birkaç yıl sonra bölgeye gelen Katolik S. Gaspari²⁶⁵ kazada Hristiyan bulamadı. Bu durum Benda ve Tamadya dağlık bölgelerinde de farklı değildi. Tiran köyleri tamamen Müslümanlaşmıştı.

İşkodra Vilayeti Salnamesi'ne göre 1894 yılında Tiran Kazası'nda ve merkeze bağlı köyler ile Malisiya nahiyesinin dahil olduğu halde 101 köy, 32.058 nüfusu içeriyordu. Onlardan 31.112'si Müslüman, 899'u Rum (ortodoks), 49'u katoliktir.²⁶⁶ Görüldüğü üzere gayrimüslim nüfusun sayısı pek yüksek değildi. Şehirde ilk cami, Eski Cami adıyla anılan Süleyman Paşa Camii idi ve bu 1614'de Tiran'ın sembolü olmuştu.

a. İslamlaşma Süreci

Arnavut feodal asilzadeleri, XIV yüzyılda. sonlarında, daha doğrusu Viyosa (1385) Savaşın'dan sonra itibaren Osmanlı Sultanıyla vasallık ilişkilerini kabul edip

²⁶¹ "Korçe", *Ana Britanika Genel Kültür Ansiklopedisi*, Cilt 13, s. 512.

²⁶² Ferit Duka, "XV-XVIII. yüzyılda. Arnavut Nüfusunun İslamlaşması Süreci Üzerine Gözlemler", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Cilt 2, Ocak 1991, s. 63-71

²⁶³ Mark Skura në relacionin drejtuar Propaganda Fides. Në: F. Cordignano. *Geografiaecclesiastica dell'Albanie* ("Orientalia Christianna" Vëll. XXXVI-4, nr. 99, 1934), fq. 262-263.

²⁶⁴ Skura, *a.g.e.*, s.253-261.

²⁶⁵ S. Gaspari, *a.g.e.*, s. 99-103.

²⁶⁶ *İ. V. S.*, 3 defa, *a.g.e.*, s.123.

onun himayesine girdiler. Bu dönemde Osmanlılar tarafından fethedilen topraklarda gulam sistemi yerleştirildi. Böylece İslam yüksek tabakaya nüfuz etmeye başladı ve kısa zamanda feodal beyler Müslüman oldu. Halk da onlara uyarak hızlı bir şekilde İslam'a girmeye başladı.

Arnavutların Müslüman olmalarında devşirme siteminin de önemli etkisinin olduğu görülmektedir. Zira bu devşirmeler Enderun'da yetişerek devletin üst kademelerine kadar tırmanmışlar ve halk için adeta bir rol model olmuşlardır. Aldıkları eğitim sayesinde İslam'ı can ü gönülden benimsemişlerdir.²⁶⁷ Mesela Teodor Muzaka'nın oğlu Yakup Bey bunun tipik örneklerinden biridir. Onu, 1442 yılında Arvanid sancakbeyi olarak görüyoruz.²⁶⁸ Kardeşi Kasım Paşa, II. Murad ve II. Mehmed'in en seçkin komutanlarından idi. Güney Arnavutluk'un en meşhur feodal ailelerinden birisini temsil eden Gjini Zenebişi'nin iki oğlu da, Sultan Sarayı'nda eğitim görmüştü. Hasan Bey adıyla anılan bir başkası 1455 yılında Kalkandelen subaşı olmuştur.²⁶⁹

Fatih döneminde Akçahisar ve Bende vilayetinde tımar sahibi olan Yusuf, İlyas ve Doğan ihtida eden müslümanlardandır. Bunlar tahrir defterine "Müslim-i nev", yani yeni Müslüman diye kaydedilmiştir.²⁷⁰ Arnavutların Müslüman olmasında Arnavut ünlü tarihçisi S. Pulaha'ya göre Hristiyanlara verilen tımar sayısının azalışı etkili olmuştur.²⁷¹ Gerçekten de 1519'da bütün tımar sahipleri Müslüman olarak kaydedilmiştir.

²⁶⁷ Duka, *a.g.e.*, s. 63-71.

²⁶⁸ İnalçık, *Süret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, *a.g.e.*, s. 96.

²⁶⁹ Selami Pulaha, "Pronesia feudale ne toka shqiptare (shek. XV-XVI)", *Instituti i Historise*, Tirane 1988, ss. 36-37.

²⁷⁰ BOA. MAD, 508, s. 23-24.

²⁷¹ Pulaha, *a.g.e.*, s. 76-77.

Tablo 3: Tapu Tahrir Defterlerine Göre Tiran Bölgesinin Müslim ve Gayr-i Müslim Nüfusu.

Nahiye	1519 ²⁷²		1530 ²⁷³		1613 ²⁷⁴	
Akçahisar (Rendişte) ²⁷⁵	Gebran	Müslüman	Gebran	Müslüman	Gebran	Müslüman
	881	17	1521	78	682	1071
Bende	1462	10			570	651
Petri Gönime	431	-			803	419
Kurbin	619	2			1481	1154
Karlı	1632	11			594	1634
Petrl					105	1217
Toplam	5025	40	1521	78	4235	6146

Yukarıdaki tabloya göre, XVII. yüzyılın ilk yarısında Tiran bölgesinde nüfusun %50'den fazlası Müslüman idi. XVII. yy.ın sonlarında Katolik propagandacıların hazırladığı raporlara göre Tiran kasabasında ve ona bağlı köylerdeki nüfusun tamamı Müslümandı.²⁷⁶ Buna göre söylenebilir ki XVII. yy. sonunda ve XVIII. yy. başlarında Tiran bölgesinde yaşayanları islamlaştırmıştı.

Tablo 4: Tiran ve Akçahisar Kazasında Karışık Nüfus Defteri (1849)²⁷⁷

Nr.	Hane	Sakin ve mütevettin
1	6.199	Müslim
2	123	Kıpti müslim
3	431	Reaya (rum)
4	83	Latin (katolik)
	6.848	Toplam

Ömer L. Barkan'ın uyguladığı yöntemde bir hane 5 kişi olarak kabul edilmiştir.²⁷⁸ Biz de bu nüfus hesaplamalarında bu usulü takip edeceğiz. Yukarıdaki 4. nolu tablo'da görüleceği üzere, Müslümanlar 31.000, kıpti Müslim 620, Rumlar 2.150, Katolikler yaklaşık 420 kişiydi. İşkodra Vilayeti Salnamesi'ne göre 1894 yılında Tiran kazasında ve Malisiya Nahiyesi'nin 101 köyü, toplam 32.058 nüfusa sahipti. Bunların 899'u Rum (ortodoks), 49'u ise Katoliktir.²⁷⁹ Gayrimüslim Ortodoks ve Katolik nüfus buraya dışarıdan göç etmiştir. Salnamede nüfus 32.058 olarak verilirken 1920'li yıllarda

²⁷² BOA. TT. d., 81. s. 85-101.

²⁷³ BOA. TT. d., 367. s. 404-407.

²⁷⁴ BOA. TT. d., 717 s. 571-585.

²⁷⁵ TD 717 defterinde Rendişte adıyla geçmektedir.

²⁷⁶ S. Gaspari, *a.g.e.*, s. 99-100.

²⁷⁷ BOA. NFS. d. 5425, s.2.

²⁷⁸ Barkan, Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *a.g.e.*, s. 9.

²⁷⁹ *İ. V. S.*, 3 defa, 1312/1894 tarihli, s.123.

da durum pek değişmemiştir. 1923 yılında Tiran Kasabası'nda 9.468 İslam, 757 Ortodoks (rum) ve 18 Katolik (Latin) olduğu belirtiliyor.²⁸⁰

Tablo 5: Katolik Roparlarına Göre Tiran Kasabasının Nüfusu²⁸¹

Yıl.	Müslim	Ortodoks (Rum)	Katolik (Latin)
1859	10 000	650	64 ²⁸²
1883	9 200	850	71 ²⁸³

XIX. yüzyılında nüfus oranı pek değişmemiş. Katolik raporları da aynı veriler göstermektedir. Tablodaki verileri, 4 nolu tablodaki ve İşkodra Vilayeti Salnameleri'niyle karşılaştırdığımızda durum aşağı yukarı aynıdır. Buna göre Tiran'da Müslüman nüfus sayısı 32. 000 civarındadır. 1920 yılına kadar nüfusta pek bir değişme olmamıştır. 1923 yılında Tiran'da 9.468 Müslüman, 757 Ortodoks (Rum) ve 18 Katolik (Latin) yaşıyordu.²⁸⁴

Kıptiler, Hind'den gelen Çingenerlerdir. Avrupa'nın bazı yerlerine Mısır'dan geçerek gitmeleri nedeniyle bu adı almışlardır.²⁸⁵ Arap tarihçilerine göre, kıpti kelimesi, Hz. Nuh'un soyundan olduğu rivayet edilen eski Mısır Kralı Kıbt'in isminden gelmektedir. Osmanlılar da ise Kıpti kavramı Çingene kavramıyla eş anlamlıdır. Türkiye'de kıptilere “boşa”, “pırpır”, “Karaoglan” gibi adlar da verilmiştir. Çingene ifadesi yerine Batı'da “Rom” (çoğulu Roma), kendilerinin bir kısmınca da “Roman” adı kullanılmıştır.²⁸⁶

Tiran Kasabası civarındaki yerleşim birimleri (yeni mahalleler) Kıptiler tarafından kurulmuştur. Bugüne kadar Tiran şehrinde Braka Mahallesi Kıptilere ait yerleşim birimi olarak tanınmaktadır.²⁸⁷ Kıptiler 1847 yılında yoğun olarak Tiran kaza

²⁸⁰ Bkz. “*Shqypnia*”, Njoftime gjeografike statistikore – administore 1923, III, Njefekture e Tiranës, fq. 70.

²⁸¹ Dom Mark Dushi, *Tirana dhe rrethinat e saj*, Botimet Toena, Tirane, s.79.

²⁸² Dushi, a.g.e., s. 79. Bkz. (R. D'AMBROSIO; *Relation Apostolica e Visitationis in Archidiocesi Dyrrachiensi, et in Missionibus Macedoniae peractae pro ann. 1859. Caput II. De paroeciis civitatis Thyrae*).

²⁸³ Bkz. R. D'AMBROSIO; Alla Rispettabile Direzione del Museodelle Missioni Cattoliche. Torino, li 20 novembre 1883. Nr. 231

²⁸⁴ Bkz. “*Shqypnia*”, Njoftime gjeografike statistikore-administore, Njefekture e Tiranës III, Tirane: 1923, fq. 70.

²⁸⁵ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul: 2007, s.1050.

²⁸⁶ Zeynel Özlü, *19. Yüzyılda Bir Batı Karadeniz Kenti Gümüşâbâd/Gümüşova*, Fırat Basım, İstanbul: 2015, s. 85.

²⁸⁷ BOA. ML. VRD. CMH., Dosya No: 3019, s. 2-5.

merkezinde yaşamaktadır. Kaza merkeziyle birlikte köylerdeki kıpti nüfus yaklaşık 1.000 civarında idi. (bkz. Ek. Tablo: 73) 1849 yılında, Tiran Kazası'nda 123 kıpti müslim hane olamk üzere 238 nüfus yaşıyordu.²⁸⁸ (bkz. Ek. Tablo: 54)

b. Alimler

Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra Arnavutluk'un hemen her yerinde din, mearif ve kültür ile ilgili cami, tekke, mektep, medrese ve kütüphane gibi pek çok eser yapılmıştır. Bu sayede İslam dini bölgede hızla yayılmıştır. Camiler, mektepler, medreseler, gibi halkın hemen her türlü eğitim ihtiyacını karşılayan vakıf kurumları inşa edilmiştir. Bu şekilde yeni şehirler de kurulmuştur: Tiran, Korça, Peklin (Peqin), Kavaya, Delvina şehirleri'nin kurulmasında özellikle vakıflar önemli rol oynamıştır.

Osmanlı döneminde meydana getirilen binlerce eser, maalesef günümüze ulaşamamıştır. Arnavutluk'taki komünist yönetimin tahribatı bunda son derece etkili olmuştur. Yapılan yüzlerce eğitim kurumunda Osmanlı döneminde sayısız talebe, hafız ve alim yetişmiştir. Evliya Celebi'ye göre Arnavutluk şehrinde yaklaşık 45 medrese, 100 mektep, 40 (mektep) Kur'an okulu vardı. Salnamelere göre bu rakam daha fazlaydı.

Musa Kazım Efendi

Müftü ve aynı zamanda müderris olan Adem Hakkı Efendi'nin oğludur. 1280 /1864 yılında Tiran Kazası'nda doğdu. İlk mektepten sonra imtihanla rüştiyeye girdi. Rüştiyeyi bitirmeden Tiran'da bulunan el-Hac Abdurrahman Bey Medresesi'nde tahsil yaptı. Bu medresede müderris bulunan babası el-Hac Âdem Hakkı Efendi'den okuyup 1890'de icazet aldı.²⁸⁹

İcazetini aldıktan sonra el-Hac Abdurrahman Bey Medresesi'nde müderrisliğe başladı. Otuz yaşındayken Tiran Kazası Bidayet Mahkemesi azalığına tayin olundu. 1315/1897'de azalıktan ayrıldı ve Kanunisanı 1901'de Tiran Belediye Reisi seçildi.

²⁸⁸ BOA. NFS. d. 5425, s. 2.

²⁸⁹ Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1996, C.3, s. 389

Ağustos 1908'e kadar riyasette kaldı ve 1908 yılında Tiran Kazası Müftülüğü'ne tayin oldu.²⁹⁰

Mu'tasim Billah Efendi

Tiran müftüsü Zübeyr Zeyur b. Süleyman Efendi'nin oğludur. 1867 yılında Tiran kazasında doğdu. Tiran'da sıbyan mektebini bitirip bir müddet medresede tahsil gördükten sonra İstanbul'a gelerek Fatih dersiamlarından Cumalı Mustafa Hakkı Efendi'nin ders halkasına girdi. Zorunlu ilimleri alarak 1893 yılında icazet aldı.²⁹¹ Bir yıl sonra 27 yaşında iken 1894'de Kavaye kazası müderrisliği ile maaşsız Müftülüğe tayin oldu. Cemaziyelevvel 1899'da terfian Dıraç Sancağı müftülüğüne atandı.

Akçahisarlı, Hacı İsa Efendi

Bayezid Ağa'nın oğlu olup Temmuz 1879'da İşkodra'ya bağlı Akçahisar Kazası'nda doğdu. Üç sene kadar İşkodra'da bulunan Mahmut Paşa Medresesi'nde ders okudu ve sonradan İstanbul'a gelerek Bahr-i siyah Ayak Kurşunlu Medresesi'nde Fatih dersiamlarından Alasonyalı el-Hac Zeynelabidin Efedî'nin ders halkasına girdi. Recep 1900'de icazet aldı. Ana dili Arnavutça idi. Arapça ve Türkçe konuşup yazardı. Ayrıca Farsça'ya hakim idi. Kırkbir yaşında iken Edirne (Rabia-yi Rafia) Medresesi İptidai Hariç Müderrisliği ruusu kendisine tevcih olundu.²⁹²

Fazıl Efendi

Fazıl Efendi, Tiran Kazası'nda doğdu. 1913 yılında Mekteb-i Nüvvab'tan a'la derece ile niyabet şهادetnamesi aldı. Son memuriyet görevini naibi olarak bulunduğu Şam sancağına bağlı Maan Kazası'nda yaptı.²⁹³

Hacı Ali Derhemi

Hacı Ali Derhemi, 1850 yılında soylu bir ailenin çocuğu olarak Tiran kasabasında doğdu. O dönemde İşkodra Vilayeti'nde muhakeme müfettişi olarak tayin oldu. Aynı anda Kavaya, Dıraç ve Şiyak gibi şehirlerde maliye müfettişi olarak çalıştı. 1892'de önce Tiran Belediye'sinin başkan yardımcısı, daha sonra 1938'de baş müftülük

²⁹⁰ Robert Elsie, *Biographical Dictionary of Albanian History*, London; New York : I. B. Tauris, 2013, s. 376-377.

²⁹¹ Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 144

²⁹² Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 233.

²⁹³ İlmiye Salnâmesi (İ. S. gösterilecektir), 1 defa, 1334/1916 tarihli, s. 734.

görevine getirildi ve vefatına kadar bu görevi sürdürdü. Bıraktığı 900 altınının tamamını sadaka olarak Hasan Tetova camiine bıraktı.²⁹⁴

Hacı Hasan Bakalli

Hacı Hasan Bakalli, 1834'de Tiran'da dindar bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Kendisi devlete bağlı ve oldukça dindar birisiydi. Eğitimini Osmanlı medreselerinde tamamladı ve memlekete döndükten sonra Tiran'da kadılık yaptı. Aynı zamanda vakıf müdürü ve maliye müfettişliği görevlerinde de bulundu. Birkaç yabancı dile hakimdi: Arapça, Osmanlıca ve Farsça'yı çok iyi bilirdi. Uzun ve bereketli bir yaşam geçirdi. 116 yaşında iken 1950 yılında Tiran'da vefat etti.²⁹⁵

Hoca Hasan Vogli

Hasan Vogli Hoca Tiran'da soylu ve vatansever bir aileden dünyaya geldi. İlk eğitimini İptidai ve Rüştîye okullarında Tiran'da tamamladı. Daha sonra İşkodra'da "Dâru'l-Mu'allimîn"e devam etti. Ardından İslami ilimleri öğrenmek üzere İstanbul'a gitti. 1901 yılında gayrimüslim okulunda Türkçe öğretmeni olarak göreve başladı. 58 yaşında vefat etti.²⁹⁶

Hafız İbrahim Dalliu

Hafız İbrahim Dalliu 1878'de dindar bir ailenin çocuğu olarak İstanbul'da doğdu ve ilk eğitimini de burada aldı. Dini ve milli işlerle uğraşmayı çok seviyordu. Kendisi teolog, tercüman, yazar, öğretmen ve aynı zamanda politika yazarıydı. 1901'de müslümanların Arnavutça eğitim ihtiyacı olduğunu düşüncesiyle öncelikle öğretmenlik görevini yaptı. 1908'de Tiran'da inas (kız) mektebinde öğretmenlik yaptı. 1909'da Elbasan Kongresi'nden Tiran'nın temsilcisi olarak seçildi. Yazdığı en meşhur kitapları şunlardır: Tecvid, İlmihal, Kur'ân-ı Kerim'i Anlama, İslam Nedir?, Muhammedin (a.s.) Yolu, Namaz Kitabı ve 40 Hadis.²⁹⁷

İsmail Efendi Ndroqi

İsmail Efendi Ndroqi, 1876'da Tiran'da doğdu. Profesörlük, hocalık, pedagoğluk, kadılık, müftülük, dil uzmanlığı ve Tiran belediye başkanlığı gibi görevlerde bulundu. 1920 yılında Tiran'ın ilk belediye başkanı seçildi. İlk eğitimini Tiran rüştiyesinde aldı. Medrese ve yüksek öğrenimini İstanbul'da tamamladı ve mezun

²⁹⁴ Genti Kruja, Andrin Rasha, *100 Personalitete Shqiptare te Kultures Islame*, Komiteti Musliman Shqiptare, Tirane: 2012, s. 20.

²⁹⁵ Faik Kasollja, "Haxhi Hasan Bakalli 1834-1950", *Gazeta Drita Islame*, Nr. (16) 41, Tirane: 1993, s. 3.

²⁹⁶ Genti Kruja, Andrin Rasha, *a.g.e.*, s. 76.

²⁹⁷ Faik Kasollja, "Hafız İbrahim Dalliu", *Gazeta Jehona*, nr. 4, Tirane: 2001, s. 8-10.

olduğu 1908 yılında memleketine döndü. Tiran Medresesi'nde 5 yıl öğretmenlik yaptıktan sonra 1917-1922 yıllarında Tiran Belediye Başkanı seçildi. 1928'de politikayı bırakarak dini görevlere yöneldi. 1928-1939 yıllarında Dıraç Müftülüğü görevini ifa etti ve 68 yaşında iken vefat etti.²⁹⁸

İsmail Teqja

İsmail Teqja ya da diğer bir ifadeyle doğrusu İsmail Efendi Muleti, Tiran Kazasına bağlı Mulet köyünde 1870 yılında dünyaya geldi. İlk tahsilini Tiran Medresesi'nde gördü ve İstanbul'a giderek burada farklı medreselerde ilim tahsil etti. Mulet köyüne döndükten sonra köy camiinde imamlık yapıp Tekke'de çocukları okuttu. Bu görevi vefat edinceye kadar devam ettirdi.²⁹⁹

Hacı Hafız Mahmud (Dashi) Daşi

Hacı Hafız Mahmud Dashi 1873 yılında Tiran'da doğdu. Kendisi Kur'an ve Hadis alanında uzmanlaştı. 1961 yılına kadar, Tiran Medresesi'nde İslami ilimleri öğretti. Aynı zamanda Kavaya Yolu Camiinde İmam ve hatip olarak görevde bulundu. Veci Buharaja, Hasan Selami, Ejub Faslia, Haki Repishti ve Shaban Demiraj gibi pek çok büyük alim ve mütefekkir yetiştirdi.³⁰⁰

Hafız Mustafa Doraci

Hafız Mustafa Doraci 1894 yılında Tiran'da doğdu. Küçükken bir hastalık dolayısıyla babası onu tedavi ettirmek üzere İstanbul'a gönderdi. Burada ağabeyi Beqir Doraci bulunuyordu. İstanbul'dayken Kur'an-ı Kerim hıfzını tamamladı ve medreselerde ders aldı. Eğitimini tamandıktan sonra imamlık yaptığı İstanbul Fatih ve Sultan Selim camilerinde hafızlık eğitimi verdi. 1923 yılında Arnavutluk'a döndü ve Met Fire Camisi'nde imam ve hatip olarak tayin edildi.³⁰¹

Mü'tesim (Kelliçi) Kiliçi

Mü'tesim Kiliçi (Mytesim Kelliçi), Zübeyr Efendi'nin oğlu olup 1866'da Tiran'da devlete bağlı ve dindar bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Rüştîye ve medrese eğitimini İstanbul'da aldı. Mezun olduktan sonra Bursa Medresesi öğretmenliğine tayin edildi ve daha sonra İzmir'de görevlendirildi. Şeyhu'l-İslam'dan nişan aldı. Arnavutluk'a döndükten sonra Tiran, Dıraç ve Kavaye kazalarında müftülük ve kadılık

²⁹⁸ Redaktör: Sh. Putra, "İsmail Efendi Ndroqi", *Revista Kultura Islame*, Organ i K.M.Sh, nr. 7-8, Mars-Prill, Tirane: 1944, s. 88.

²⁹⁹ Sinan Tafaj, "İsmail Teqja", *Gazeta Drita Islame*, Nr. 16, Tirane: 1992, s. 3.

³⁰⁰ Kruja, *a.g.e.*, s. 130.

³⁰¹ Gazmend Shpuza, "Hafız Mustafa Doraci", *Drita Islame*, Nr. 4(135) Tirane: Shkurt-Mars 1998, s. 2.

yaptı. Türkçe, Arapça ve Farsça'yı çok iyi biliyordu. Birinci dünya harbinde Berat'a geçti ve 15 ay orada kaldı. Kadın eğitimi ve yetim bakımı bakımından önemli görevlerde bulundu. 28 Şubat 1924 Tiran'da vefat etti.³⁰²

Süleyman Kadiu

Suleyman Kadiu, 1883 Tiran'da doğdu. Soylu, dindar ve bilgili bir aileye mensuptur. Babası Tiran müftüsü Ramaza Kadiu'dir. Suleyman Kadiu Tiran Medresesi'nde öğretmenlik yaptı. Ondan sonra Tiran vakıf idaresinde çalıştı ve Kral I. Zoğ hükümeti tarafından Tiran müftüsü tayin edildi.³⁰³

Cemal Şeyh Abazi (Xhemal Sheh Abazi)

Cemal Şeyh Abbasî, 1872 Petrel köyü'nde doğdu. Tiran Rüşdiyesi'nden sonra Tiran Medresesi'nde tahsil gördü. Ondan sonra İşkodra'daki Dâru'l-Mu'allimîn okuluna geçti ve ardından Tiran'da İdadi Okulu'nda öğretmenlik yaptı. Okul programı dışında öğrencilere Arnavutça alfabesini öğretiyordu. Arnavutluk'un bağımsızlığın ardından 1914'te Petrel'deki ilk okulda öğretmenlik yaptı ve 1936 yılında vefat etti.³⁰⁴

Zübeyr ve Tahir (Hallulli) Haluli

Zübeyr (Zyber) Hallulli, 1842 yılında Tiran'da doğdu. Kendisi dindar ve soylu bir aileye mensuptu. Yetimler ve yoksullarla ilgilenmeyi seviyor ve onlara yardımcı oluyordu. Tiran'ın ilk yetimhanesini kurdu. Bu yüzden yetimler babası adıyla ün yaptı. İlk eğitimini Rüştîye'de aldı. Sonra İstanbul'da İlahiyat ve felsefe okudu.

Aynı yolu, oğlu Tahir Hallulli de takip etti. 1890 Tiran'da dünya'ya gelen Tahir, babası gibi ilk eğitimini memlekette aldıktan sonra İstanbul'a geçti. Baba ve oğlu dini ve siyasi alanda derin bilgiye sahiptiler ve ikisi de Balkan ülkelerinden kaynaklanan Arnavutluk'un parçalanmasını önlemeye çalıştılar. 1910-1912 yılında Prizren Antlaşmasında önemli rol oynadılar. Zübeyr Hallulli memlekette döner dönmez Arnavutça ve dini ilimleri öğretmek amacıyla okullar açmaya çalıştı. Tiran'da belediye başkanlığı da yaptı. Arnavutluk'un içinde bulunduğu yıllarda yaşadığı krizler yetimlerin sayısını artırmıştı. O da bunu görerek Tiran'da bir vakıf kurarak (28 Kasım 1917) yetimlere yardımcı oldu. 1927'de Zübeyr 1954 yılında da Tahir vefat etti.³⁰⁵

Şeyh Ali Pazârî

³⁰² Nasuf Dizdari, "Mytesim Kelliçi", *Gazeta Drita Islame*, Nr. 8, Tirane: 17.04.1992, s. 3.

³⁰³ Genti Kruja, Andrin Rasha, *a.g.e.*, s. 249.

³⁰⁴ Faik Kasollja, "Xhemal Sheh Abazi", *Gazeta Drita Islame*, Nr. 42, Tirane: 1993, s. 3.

³⁰⁵ Kruja, *a.g.e.*, s. 297-298.

Şeyh Ali Pazârî , 1581 yılında İşkodra’da dünyaya geldi. Terbiye ve manevi eğitimini aldıktan sonra, Serez’e gitti ve burda Şeyh Serezi Hüseyin’e ve Halveti tarikatına intisap etti. Terbiye ve eğitimini aldıktan sonra yeniden Tiran’a döndü ve burada tekkesini kurarak irşad faaliyetlerine başladı. Şeyh Ali Pazârî 1615 yılında vefat etti.³⁰⁶

c. Şairler

Ali Emiri, Osmanlı döneminde yetişmiş çok yönlü biriydi. Aynı zamanda iyi bir şair ve yazardı. O, Türk dünyası için oldukça önemli bir eser olan *Divân-ı Lügati’t-Türk’ü* ilim âlemine kazandırdı. Hayatı boyunca biriktirdiği kitaplarını Millet Kütüphanesi’ne bağışladı. Balkanlardan Yemen’e kadar çok geniş bir coğrafyada görev yaptı ve bu esnada araştırmalarda bulundu. Yaptığı araştırmalar sonunda *Esâmi-i Şuarâ-yı Âmid*, *İşkodra Vilâyeti Osmanlı Şairleri*, *Mir’âtü’l-Fevâid fî-Ahvâli Üdebâ ve Fuzalâ ve Meşâhiri Âmid*, *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*, *Yemen Hâtırâtı*, *Âbâü’l-Akvâm*, *Osmanlı Şairleri*, *Diyarbakirli Bazı Zevâtın Terceme-i Hâlleri* ve *Âmid-i Sevdâ* gibi eserler telif etti.³⁰⁷

Ali Emiri, *İşkodra Vilayeti Osmanlı Şairleri* adlı eserin mukaddimesinde, 1314/1896 yılında Erzurum’daki görevinden ayrılarak 14 Ağustos 1896 yılında Yanya ve İşkodra müfettişliği görevine başladığını söyler.³⁰⁸ Yanya’dan sonra Leskovik, Premedi, Berat, Luşnye, Kavaye ve sonunda Dıraç’a ulaştı. Dıraç’tan deniz yoluyla İşkodra’ya gitti. O İşkodra ahalisinin pek zeki, muktedir, Devlet-i Aliyye’ye sadık ve mert adamlar olduğunu söyler.³⁰⁹ İşkodra vilayetinde üç ay kaldıktan sonra yeniden Yanya’ya döndü. İşkodra’da bir Osmanlı edebiyatının olduğunu ileri süren Ali Emiri İşkodra’da kaldığı sırada divan ve şiir yazan isimleri ve yazdıkları divanları kaydetti ve bunları “*İşkodra Vilayeti Osmanlı Şairleri*” adıyla bir eserde topladı. Ayrıca topladığı eserlerle kaldığı odayı bir kütüphaneye çevirdi.

³⁰⁶ Tuğçe Tuna, *Balkanlar’daki Miras, Tekkeler*, H Yayınları. İstanbul 2013, s. 273.

³⁰⁷ Seher Erdoğan Çeltik. “Ali Emirin Vesâiku’l-Âsar’ı”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. Sayı: 51, s. 259.

³⁰⁸ Karateke, *a.g.e.*, s. 69.

³⁰⁹ Karateke, *a.g.e.*, s. 70

Ali Emiri “*İşkodra Vilayeti Osmanlı Şairleri*” adlı eserinde Tiran’ın bir şairler şehri olduğunu belirtmektedir. O Tiran’ı şöyle tasvir etmiştir: “Tiran gayet vasi bir ovada vaki olup, suları gayet vafır ve etrafı firdevs-i dünya denilecek derecede güzeldi. İçinde sa’atlerce kalınacak güzel bağlar ve bahçeler vardı. Şehri aydınlatan meşayih-i kirama sahipti. Arabi, Farisi, Türki lisanlarıyla şiir inşad edebilen hüner sahibi pek çok şairi bulunuyordu”.³¹⁰ Kısaca Osmanlı döneminde bu şehir şiir ve edebiyatın beşiği sayılırdı. Ali Emiri ziyaretinde 21 gün kaldığı Tiran’dan zengin bilgilerle döndü, alimler ve şairlerle görüştü. Sözkonusu eserinde de bunları anlattı.

Tiranlı Halimi

Tam adı Şeyh Selim Halimi Efendi’dir. Babasının adı Şeyh Yunus Efendi, onun babasının ismi Şeyh Recep Efendi, onun babasının ismi de Derviş Efendi’dir Bunlar Kubadzâde olarak şöhret bulmuşlardır. Kadiriye tarikatında mensupturlar.

Şeyh Halimi Efendi, 1793 yılında Tiran şehrinde dünyaya geldi. İlk eğitimini Kubad Tekkesi’nde atalarından aldı. Sonra Debre şehrinde Kadiriye tarikatı şeyhlerden Debreli Şeyh Osman Efendi’nin terbiyesine girdi. Osman Efendi’den ayrıldıktan sonra Tiran’a döndü. Tirandakai Kubad Tekkesi’nde 20 seneden fazla hizmet ve irşat faaliyetinde bulundu. 1270 Recep ayında, 11 Nisan 1854’te vefat ederek Kubad Tekkesi’nin yakınındaki türbesinde defn olundu. Ali Emiri’ye göre o Türkçe, Arapça ve Farsça şiir yazacak kadar bu diller hakimdi. Abdülkadir Geylani’nin *Fütûhü’l-Gayb* adlı dört ciltlik eserini istinsah etmiştir (1826). Türkçe bir gazeli, Farsça olarak kaleme aldığı dedesi için yazdığı bir mersiyesi ve nihayet Arapça 33 beyitten oluşmuş bir münacatı olduğu bilinmektedir.³¹¹

Akçahisarlı Hatemi

Karçini ailesine mensup olup adı Haydar’dır. Akçahisar ve Tiran Kazası’nda meşhur İbrahim Kemaleddin Şemîmi (Şeyh Mimi) dedesinin akrabasıdır. Akçahisar’da dünyaya gelen Hatemi, ilk öğrenimini burada görmüştür. Daha sonra Edirne’ye giderek Sultan Ali Dergâhı’nda İbrahim Baba’ya bir süre hizmet etmiştir. Ondan sonra Hacı Bektaş Veli Dergâhı’nda Hakkı Ali Dede’den icazet aldı. Ardından seyahata çıkıp önce Necef’e, sonra Kerbela ve Horasan’a gitti. Horasan’da İmam Rıza Efendi’nin türbesini

³¹⁰ Karateke, *a.g.e.*, s. 130.

³¹¹ Karateke, *a.g.e.*, s. 138.

ziyaret edip memlektine döndü. Yanya’da meşhur Tepedelenli Ali Paşa ile görüştü ve bir müddet sonra da Akçahisar’a gitti. Akçahisar’da Mat Nehri’nin kenarında çiftliğinde 1809 yılında vefat etti. Türkçe yazılmış gazel ve manzumeleri vardır.³¹²

Tiranlı Hadimi

Adı Hasan olan bu şair, Kadiriye tarikatının büyük şeyhlerindendir. Tiran’da büyük âlimlerden tahsil görmüş ve yüksek bir derece kazanmıştır. “Ekmel-i urefa-i müdekkikin”, “Eşher-i meşayih-i muhakkikin” ve “Şeyh-ül İslam” unvanlarıyla meşhur olmuştur ve Abdüsselam Tiranî hazretlerinin şeyhler silsilesine o da dahil olmuştur. Kırk sene Tiran’da Kadiri Tekkesi’nde hizmet etmiş ve 1805 yılında vefat etmiştir. Ali Emiri Tiranlı Hadimi’nin geride pek çok kitap ve eser bıraktığını, bir kısmını ise Tiran kadısı ve Kaymakamının aldığını belirtmiştir.³¹³

Akçahisarlı Hulusi Bey Toptanizâde

Bu şairin asıl adı Şaban Hulusi Bey olup Toptanizâde ailesine mensuptur. Mustafa Paşa’nın oğlu olup 1775 yılında Akçahisar Kasabası’nda dünyaya geldi. Amcası meşhur Tiran kazasının beyi Kaplan Paşa’dır. Şiir inşasında oldukça mahirdir. Memuriyete ve devlet görevlerine meyletmemiştir. Pederinden kalan miras ile geçimini sürdürmüş, 1833 yılında vefat etmiştir. Tiran ve İşkodra şairleriyle birlikte “Pay-i Taht” ve “Saltanat-ı Seniyye” için güzel nazireler yazmıştır.³¹⁴

Tiranlı Rıza Bey

Meşhur Tiran mutasarrıfı olan Molla Bey ailesindendir. Asıl adı, Ali Rıza, babasının adı Hacı Ethem Şehidi Bey’dir. Onun babasının adı ise Mehmet Molla Bey’dir. Sırasıyla bu zatın soy ağacı, Ethem Bey ve Şaban Bey’dir. Ali Rıza Bey Tiran’da 1832 yılında dünyaya geldi. Ali Emiri kendisiyle görüştüğünde 70 yaşın geçmişti. Ali Emiri onunla ilgili şu notu düşmüştür: “*Yazısı pek güzel ve imlasında en zeki bir Türk edibi gibi asla yanlış yok, ifadesi gayet selis ve münakkah idi*”. Ali Emiri onunla tanıştıktan sonra hayatıyla ilgili malumatı ihtiva eden bir yazı istedi. Bir gün sonra Akçahisar ve Tiranlı 12 şairin biyografisini içeren bir yazıyı ona verdi. Ancak bu yazıya bugün maalesef sahip değiliz. Nihayet kendisi Kavaye Kazası kaymakamı iken kendi isteğiyle emekli oldu.³¹⁵

³¹² Karateke, *a.g.e.*, s. 145-147.

³¹³ Karateke, *a.g.e.*, s. 148-152.

³¹⁴ Karateke, *a.g.e.*, s. 152-157.

³¹⁵ Karateke, *a.g.e.*, s. 172-178.

Tiranlı Ziver Bey

Tiran kazasının meşhur şairlerinden biri olan Ziver bey, meşhur âlimlerden tahsil gördü. Bir müddet müderrislik yapan ve asıl adı Murtaza olan Ziver bey Tiran Kazası müftülüğü de yaptı. Kendisi iyi bir hatip olup hamiyetli ve cerbezeli bir zattı.³¹⁶

2. Gayrimüslimler

Nüfus defterleri verilerinden hareketle hazırlanan tablolar da izleneceği üzere, XIX. yüzyılında Tiran ve Akçahisar kazalarında yaklaşık 46.663 nüfus yaşamaktaydı. Bunların yalnızca 2.432'si gayrimüslim idi ve 8 de yabancı bulunuyordu. Gayrimüslim nüfus Katolik (latin) ve Ortodoks Rumlardan oluşmaktaydı. (bkz. Ek. Tablo: 44-66)

1846 yılında Tiran Kazası'nda 609 gayrimüslim erkek yaşamaktaydı ve bunların yalnız 384'ü cizye ile mükellefti. En fazla cizyeyi ödeyenler zengin olanlarıydı ve sayıları sadece 12 idi. Diğerleri aşağı (edna) ve orta (evsat) seviyede cizye vermekteydi.³¹⁷ (bkz. Ek. Tablo: 55) Aynı yılda Tiran kazasında yabancı reaya 33 erkek olardan 16 Evsat, 17 Edna cizye miktarı vermekteydi. (bkz. Ek. Tablo: 56) 1847 yılında kazada katolikler 96 hane olup 228 erkekten oluşmaktaydı.³¹⁸ (bkz. Ek. Tablo: 57)

1847 tarihli sayımda Tiran Çarşısı'nda çeşitli sanatlarda gayrimüslimler çalışmaktaydı. Gayr-i müslimler çoğunlukla hekimlik, cerrahlik, balıkçılık, yorgancılık ve bardakçılık yapmaktaydı. Çoğu kazaya Tepedelen, Ohri, Üstruga, Kavaya, Delvina ve Yanya'dan gelmişti.³¹⁹ (bkz. Ek. Tablo: 58) Çarşıda ticaret yapan Rum sayısı 32 kişiydi. 9 köyde 30 Rum hizmetçilik ve çiftçilikle meşguldü.³²⁰ Katolikler daha çok kaza merkezinde yaşamaktaydı ve 1882 sayımına göre Tiran'da 23'ü kadın ve 27'i erkek olmak üzere 50 katolik bulunmaktaydı. Aynı tarihte Rumların ise 386'sı kadın, 501'i erkekti. Etnik köken olarak Arnavut idiler. Ortodokslar arasında ulahlar da vardı. (bkz. Ek. Tablo: 58-61)

³¹⁶ Karateke, *a.g.e.*, s. 179-182.

³¹⁷ BOA. NFS. d. 5418. s. 1-51.

³¹⁸ BOA. NFS. d. 5419, s. 2-25.

³¹⁹ BOA. NFS. d. 5421, s. 2-5.

³²⁰ BOA. NFS. d. 5421 s. 5-10.

1882’de sayımına göre Tiran kazasında gayrimüslim nüfusu Katolik (latin) ve Ortodoks (rum) oluşmatadır. Katolikler Tiran kaza merkezinde daha yoğun ve 23’si kadın ve 27’i erkek görünmektedir. Rumlar ise 386’sı kadın 501’i ise erkekti. Bunların etnik köken olarak Arnavut idiler. Ortodokslar arasında Ulahlar da vardı. Aşağıdaki tablo şu verilere belirtmektedir.

Tablo 6: Akçahisar ve Tiran Kazaları Nüfusu ve Cinsiyete Göre Dağılımı (1881-1883)³²¹

Kaza Adı	Müsliman		Rum		Katolik		Yabancı		Toplam nüfus
	K	E	K	E	K	E	K	E	
Akçahisar	6.132	6.264	-	-	923	873	-	-	14.192
Tiran	15.749	15.777	386	501	23	27	3	5	32.471

1894 yılında Tiran Kazası’ndaki Rumlar 899, Katolikler 49 kişiydi.³²² Halbuki sayıları daha fazlaydı. Tiran Kazası ve ona bağlı Akçahisar nahiyesinde yaklaşık 215 garyrimüslim hane ikamet etmekteydi. Tanzimat döneminde Tiran kazası ikiye bölündüğü için gayrimüslim nüfusu da azaldı. Cizye defterine göre 1846 yılında Jey, İşkoza, Yupa, Reşen ve Fareş, Kurbin nahiyelerinin Akçahisar Kazası’na bağlandığını görmektedir.³²³ (bkz. Ek. Tablo: 65) Arnavut tarihçiler ise yanlış şekilde bunu cizyenin ağırlığına bağlamaktadır. 1874 yılında İşkodra Sancağı’na Akçahisar adıyla yeni bir kaza daha bağlanmıştı. Bu tarihte Tiran’da Ulahlar da yaşıyordu. Osman Müderrisi’ye göre burada gayrimüslim nüfus yoktu, yalnız bir hane Katolik bulunuyordu.

Gayrimüslimler genellikle hayvancılıkla uğraşmaktaydı. Langa, Muzakiye ve diğer dağlık bölgelerden kış mevsiminde Tiran Ovası’na hayvanlarını ve koyun sürülerini kışlamak için getirmekteydiler.³²⁴ Beratlı Kurt Paşa Tiran Kasabası’na saldırdığında bu ortodoks aileler Tiran beyi İbrahim Paşa’ya sığındılar. İbrahim Paşa onlara Lana Nehri’nin güney kısmında geniş bir alanı hediye edip himaye etti. Bu olaydan sonra Tiran Kazası’nda bir kilise inşa edildi ve ticaretle uğraşmaya başladılar. Böylece kazada Rum (ortodoks) toplumu oluştu.³²⁵

³²¹ Ömer L. Karpat, *Osmanlı Nüfusu(1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri*, çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 84-99.

³²² *J. V. S.*, 3 defa, 1312/1894 tarihli, s. 119.

³²³ BOA. ML. VRD. CMH., d. 841, s. 2-8.

³²⁴ BOA. NFS. d. 5419, s. 2-25.

³²⁵ Müderrizi, *a.g.e.*, s. 45.

Tiran arşısı'nda 6 dükkannda 10 Katolik ticaret yapmaktaydı Leş ve İşkodra'dan gelmişlerdi.³²⁶ Köylerdeki katolik nüfus daha fazlaydı. Çifçilikle meşgul olan bu Katolikler, 10 köyde yaklaşık 80 kişiydi. Bu köylerde söz konusu tarihte 7 papaz vardı ve daha ziyade Roma ve Bosna gibi yerlerden gelmişlerdi. (bkz. Ek. Tablo: 54-61)

Benda Köyü'nde bu dönemde gayrimüslim yoktu. Buna rağmen İşkodra Kazası'ndan buraya bir papaz yollanmıştı. Gurza Köyü'nde yabancı katolik millet 51 kişiydi.³²⁷ 1846 yılında gayrimüslim nüfus diğer kazalardan göç etmişti.³²⁸ Aynı tarihte yabancı nüfus olarak 33 kişi vardı. Yahudi nüfus diğerlerine nazaran çok azdı. Tiran Kasabası'nda deftere Yahudi olarak tek bir kişi kaydedilmiştir. Bu kişi de çarşıdaki Şahin Nalbant dükkanında ticaretle meşgul olan Görk veled-i Şuva olup Manastır Kazası'ndan gelmişti.³²⁹

Özetlemek gerekirse XIX. yüzyılda Tiran Kazası'nın nüfusu yaklaşık 35.000 kişiydi. 1849 yılında bu nüfusun 30.000'i Müslüman 700'ü Kıpti Müslüman, 2.100 Ortodoks ve 500'ü de Katolikti.³³⁰ 1894 yılına ait *İşkodra Vilayeti Salnamesi*'ne göre Tiran Kazası ve ona bağlı köyler ile Malisiya Nahiyesi ki bunlar 101 köyden ibaretti, toplam 32.058 nüfusa sahipti. Dini bakımdan dağılım 31.112'si İslam, 899'u Rum (ortodoks) ve 49'u Katoliktir.³³¹

³²⁶ BOA. NFS. d. 5421, ss. 13-20.

³²⁷ BOA. NFS. d. 5421. S. 15-19.

³²⁸ BOA. NFS. d. 5418. s. 48.

³²⁹ BOA. NFS. d. 5421. s.15.

³³⁰ BOA. NFS. d. 5421. s 2.

³³¹ *İ. V. S.*, 3 defa, 1312/1894 tarihli, s. 123.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİK YAPI

I. YOLLAR VE PANAYIRLAR

A. TİCARET YOLLARI

Yollar, bugün olduğu gibi tarih boyunca da bütün devletler için daima büyük bir önem taşımıştır. Zira yol olmadan ne ticaret ne haberleşme, ne de orduların sevki mümkündü. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu gerek Anadolu ve gerekse Rumeli’de yollara büyük önem vererek ulaşımı kolaylaştıracak köprüler yaptırmışlardır. Aynı zamanda yol güvenliğini sağlayan ve nakliyatı kolaylaştıran derbentler, kervansaraylar ve vakıflar kurmuşlardır.³³²

Osmanlı döneminde ulaşım genellikle karada binek hayvanları, at veya öküz arabaları, ve kervanlarla, denizde ise gemilerle sağlanıyordu. Arnavutluk’un büyük bir bölümü yüksek dağlardan oluşuyordu ve ulaşım son derece zordu. Ticaretin güvenli biçimde yapılabilmesi yol güvenliğine bağlıydı. “Derbent Teşkilatı” bu sebeple kurulmuştu. Yollarda oluşturulan menzillerde hayvanlara bakılmakta, gerektiğinde yorulan hayvanlar burada değiştirilmekteydi. Menzillerde ayrıca han ve kervansaray gibi konaklanacak yerler vardı ve bunları hayır sahipleri vakıf olarak yapmışlardı.

Tiran kervan yolları, Rumeli’deki kara yollarının birleştiği bir noktada bulunmaktaydı. Bütün yollar arabaların geçmesi için uygun değildi. Böyle yerlerde ulaşım at ve katırlarla sağlanmaktaydı. Tiran’dan geçen yolların bir kısmı Romalılar döneminden kalmaydı. Osmanlılar bu yol sistemini alıp daha da geliştirdiler.

Original ismiyle “*Via Egnatia*”, Egnatia yolu çok eskiden beri mevcuttu. Osmanlı döneminde aynı yol kullanılmaya devam etti, hatta daha da önem kazandı. I. Murat Arnavut topraklarını geçerken bu yolu kullanmıştı. Artan tarım ürünleri, kalabalıklaşan nüfus ve kurulan yeni yerleşim yerleri yola ihtiyacı artırmıştı. Bu yollar,

³³² Yusuf Halaçoğlu. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülâhazalar”, *Osmanlı Araştırmaları II*, İstanbul: 1981, s. 123-132.

pazarların canıydı. Bu sebeple Osmanlılar bir taraftan eski yolları tamir ederken diğer yandan yeni yollar yapmışlardır.

Bölgeye ulaşan yollardan biri, Avrupa'dan gelen deniz yoluydu ve gemilerle ticarî meta gelmekteydi. Adriyatik'ten geçen gemiler Akdeniz'den Avlonya, Dıraç, İşim, Leş ve İşkodra gibi limanlara uğramakta, boşalttıkları yükler Balkanlardaki Tiran, Prez, Kavaje, Peklin, Elbasan, Korçe (Görice) gibi iç bölgelerdeki şehirlere taşınmaktaydı.

Bölgeden çıkan yollardan bir diğeri, İstanbul'dan Rumeli ve Anadolu'ya bağlanmakta ve üç kola ayrılmaktaydı.³³³ Sağ kol, İstanbul-Vize-Kırklareli-Aydos-Prevadi-Babadağ-İsakçı-Akkerman'ı takip ederek Özi ve Kırım'a varmaktaydı. Orta kol, İstanbul-Silivri-Çorlu-Edirne-Filibe-Sofya-Niş-Yogodima üzerinden Belgrad'a uzanmaktaydı. Sol kol ise İstanbul-Silivri-Tekirdağ-Gelibolu-Malkara-Gümölcine-Yenice-i Karasu - Selanik -Yenişehir-İzdin-Ohri yoluyla Elbasan ve Dıraç'a ulaşmaktaydı.³³⁴

Roma ile Konstantinopolis arasındaki bağlantıyı sağlayan Via Egnatia **yani sol kol**, Roma döneminden kalmaydı. Balkan Yarımadası'nı enlemesine kateden bu yolu Strabon şöyle betimlemiştir: “*Via Egnatia, Apollonia'dan Doğu'ya uzanır. İpsala'ya ve Arda ırmağına kadar sınır taşlarıyla donatılmıştır. Toplam uzunluğu 535 mildir*”.³³⁵ Plobios, Dıraç'tan Selanik kapılarına kadar mesafenin 260 mil olduğu belirtmektedir.³³⁶ Araştırmalara göre yol üzerinde konak yerleri, villa, kale ve berkitilmiş menziller vardı. Kısaca bütün kervan yolları ve iskeleler Tiran şehrinde birleşmekteydi. Tiran'dan İşkodra'ya, Elbasan'a, Dıraç'a, Ohri'ye, Debre ve Prizren gibi diğer şehirlere bu yollardan gidilmekteydi. Salnamelerine göre XIX. yüzyılda Tiran'dan - Dıraç'a dokuz

³³³ Erol Özbilgen, *Bütün Yönleriyle Osmanlı, Adab-ı Osmaniyye*, İz Yayıncılık, İstanbul: 2003, s. 327.

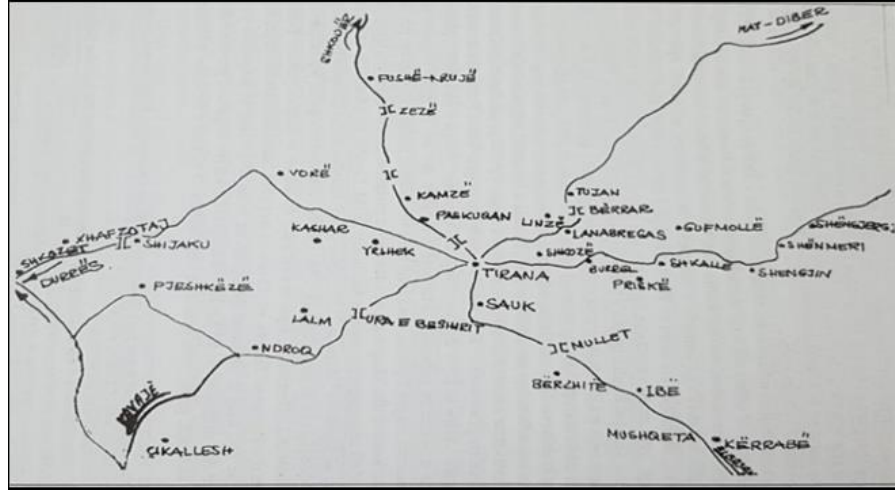
³³⁴ A. Latif Armağan “XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhı ve Menziller (Menâzilü'l-Hacc)”, *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı: 20. İstanbul: 2000, s 73-118.

³³⁵ E. A.Zachariadou, *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde ViaEgnatia (1380-1699)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara: 1999, s. 4.

³³⁶ Valter Shtylla, “Portat e Arta te Via-Egnatias ne Ballkan”, *Revista Monumentet*, I. M. K. Yayınları, Tirane: 2005. nr. 47, s. 33-40.

saatte varılmaktaydı. Tiran'dan-İşkodra ararsı ise 18 saat sürüyordu. Tiran'dan Kavaya ve Peklin (Peqin) üzerinden Elbasan'a ancak 19 saatte gidibilmekteydi.³³⁷

Harita 1: Tiran bölgesinde ticarî yolların haritası.³³⁸

Osmanlı'nın son döneminde Rumeli'de demir yolu da yapılmıştı. Askeri ve ticarî amaçlarla yapılan bu yol, İstanbul'dan Selanik'e, oradan da Manastır'a ulaşmaktaydı.³³⁹ 1875 senesinde Manastır ve Kosova demiryoluyla birbirine bağlandı. Manastır'dan Üsküp'e ve Üsküp'ten Kaçanik'e 6 saatte, Kaçanik'ten Priştina'ya 10, Priştina'dan Vilçiturn'e 4, Vulçiturn'e Mitroviça'ya 3 saatte ulaşmaktaydı.³⁴⁰ Yüksek dağlardan dolayı demir yolu Elbasan, Tiran, Dıraç ve İşkodra gibi yerlere götürülemedi.

Dıraç-Tiran yolu Arnavutluk'un önemli yollarından biridir. Bu yol, Avlonya'dan Apollonia'ya, oradan Dıraç, İşkodra ve Debre'den geçerek Tiran ovasında birleşmekteydi. Dıraç-Tiran -Debre yolu Osmanlı döneminde ticaret kervanlarının en çok geçtiği yollardan biriydi. İstanbul'a giden kervanlar bu yolu kullanmaktaydı. 1872 yılında Dıraç İskelesi'nden Tiran'a giden şosenin yapılması düşünülmüş, Tiran ve Kavaye Kazası'ndan 160.000 kuruş, Nafia ödeneğinden de 60.000 kuruş harcanması

³³⁷ M. V. S., 1 defa, 1292/1875 tarihli, s. 106.

³³⁸ Frasheri, *Historia e Tiranës*, a.g.e., s. 72.

³³⁹ Mehmed Emin, "Memâlik-i Osmaniyye Demir Yolları Tarihçesi ve Alman Politikası: 1257-1324", Şirket-i Mürettebiye Matbaası, C. II, Sayı: 23, İstanbul: 1324, s. 305.

³⁴⁰ M. D. S., 1 defa, 1292/1875 tarihli, s. 106.

öngörölmüş, öncelikle 60 bin kuruş ile yapılması gereken yerlerin ıslahı emredilmiştir.³⁴¹

Eklerdeki 2 nolu haritadan da izleneceği üzere, Tiran-Dıraç, yolu iki kola ayrılmaktaydı: Kollardan biri Tiran'dan çıkarak, Vaqar, Andronikler'i geçmekte, Erzen nehrini takip ederek Dıraç'a ulaşmaktaydı. Diğeri ise Prez Nahiyesi ile Şiyak kasabasından geçerek Dıraç iskelesine ulaşmaktaydı. XIX. yüzyılda Dıraç - Şiyak - Prez - Kaşar - Tiran yolu daha önem kazandı. Zira bu yoldan aynı zamanda at arabaları da geçebilmektedir.³⁴² 1889 yılında İtalyan şirket tarafından Tiran- Dıraç yolu için bir plan hazırlandı. Ancak bu planın uygulanıp uygulanamadığı bilinmemektedir.³⁴³

Tiran'dan Debre'ye iki yol gitmekteydi. Bunlardan kervanlar için en uygun Tiran'dan Tuyan- Bastar - Kakrik - Muriz - Akkaya (Guri Bardhe) - Klos - Valikarde - Krajke - Şupenze - Maqellare - Blate – Debre'ye uzanan yolu idi.³⁴⁴ Yol üzerinde bir çok han ve kervansaray vardı. Yol üzerinde Derbend Tuyan, Bastar, Akkaya, Bulqiza gibi köyler yer almakta ve sadece Akkaya Köyü'nde 8 han vardı. Yolu kullanan kervanların yükü şeker, tuz, kahve, taş yağı (gazyağı) gibi ticarî meta idi.

Tiran'dan çıkan diğeri bir yol, İşkodra, Prizren'i izleyerek Niş'e varmaktaydı. Bu yol Tiran'ı Dıraç, İşim, Leş ve İşkodra iskelelerine bağlamakta ve Tuna nehrine kadar uzanmaktaydı. Kuzey Arnavutluk'un en önemli yollarından biriydi.³⁴⁵ Çünkü batıdan gelen ticarî mallar Dıraç, Şengin, İşkodra limanlarına indirilmekte, buradan da Prizren, Niş, Üsküp, Tuna, Vardar, ve Edirne pazarlarına ulaştırılmaktaydı. Dıraç-Niş yolu, Dıraç'tan çıktıktan sonra Şiyak – Preze –Devrende–Borizan–Mamurras-Laç'tan geçip Tiran İşkodra yolu ile birleşerek Drin havzasından Prizren'e ulaşmaktaydı.³⁴⁶

1862 yılında Rumeli vilayetinde bazı yolları tevsi ve ıslah edilirken Selanik caddesinden Prilepe, Manastır'dan Tiran'a, Tiran'dan İşkodra'ya kadar uzanan yolların da iyileştirildiği görölmektedir. Yollar at arabasının geçeceği hale getirilmişti.³⁴⁷ 1903

³⁴¹ BOA. İ. MMS. Dosya No: 44 Gömlek No: 1852, s. 2.

³⁴² Valter Shtylla, *Rruget dhe urat ne Shqiperi*, Botimet Toena, Tirane: 1998, s. 82.

³⁴³ BOA. PLK. p. 4744, s. 1.

³⁴⁴ Shtylla, *a.g.e.*, s. 82.

³⁴⁵ Shtylla, *a.g.e.*, s. 75.

³⁴⁶ Shtylla, *a.g.e.*, s.77.

³⁴⁷ BOA. MVL. Dosya No: 958, Gömlek No: 84, s. 1.

yılında İşkodra Vilayeti dâhilindeki yollar İşkodra-Prizren ve İşkodra-Leş- Tiran yolu halk tarafından ıslah edildi.³⁴⁸

Tiran'dan Vaqar, Andronikler ve Kavaya'yı geçip Draç-Elbasan yoluyla birleşen yol Kavaya yolu olarak bilinmektedir. 19 saatlik bir yol idi.³⁴⁹ Bu yol Egnatia yolunun bir parçasıydı. Tiran'dan Elbasan'a iki şekilde gidilebilmekteydi. Birincisi Tiran - Kavaya yolu; ikincisi Farka - Lunder - Sauk - Mulet - Petril - Kraba köylerinden geçilerek Elbasan'a varan yol.³⁵⁰ Tiran'ı İç Balkan şehirlerine bağlayan yollardan biri de Akçahisar - Pazar-ı Lis (Lisbazar- Mat) - Debre - Kalkandelen – Prizren'e uzanan yoldu. Yol üzerinde o dönemde köprüler, kaldırımlar ve derbent kuleleri bulunmaktaydı.³⁵¹

B. TELGRAF

İletişimi sağlayan vasıtalardan biri de telgraftı. Elektrikli telgraf, Samuel Morse tarafından 1837 yılında icat edildi. Osmanlı Devletinde ilk defa 1853-1856 Kırım savaşında (1855) askeri amaçlı kullanıldı. İlk sivil hat Varna-Şumnu-Rusçuk-Bükreş hattı olarak yapıldı. Aynı yılın Eylül ayında ise İstanbul-Edirne-Şumnu hattı hizmete başladı. Sonra bütün Osmanlı eyaletlerine yaygınlaştırıldı.³⁵²

1859 yılında Osmanlı Devleti ile Napoli Devleti arasında imzalanan antlaşmayla Rumeli topraklarında yeni telgraf hatları çekildi. Böylece Rumeli'nin önemli merkezlerinde birçok telgrafhane açıldı. Otranto-Avlonya denizaltı hattıyla Napoli Devleti, Avusturya, Rusya ve İstanbul arasında bağlantı kurdu, Osmanlı Devleti de bu hat üzerinden Avrupa ile bağlantıyı amaçladı.³⁵³ İstanbul-Avlonya ve Avlonya – İşkodra – Kastel – Lastva hatları aynı yıl projelendirilip inşa edildi ve Tiran'da da bir

³⁴⁸ BOA. Y. PKR. SGE, Dosya No: 9, Gömlek No: 119, s. 1-2.

³⁴⁹ Manastır Vilayet Salnamesi (M.V.S. gösterilecektir), 1.defa, 1292/1875 tarihli, s. 106.

³⁵⁰ BOA. HRT. h. 1826, s. 1-2.

³⁵¹ Shtylla, *a.g.e.*, s. 78.

³⁵² Roderic H. Davison, "Osmanlı İmparatorluğuna Elektrikli Telgrafın Girişi", Çev. Yrd. Doç. Dr. Durdu Mehmet Burak, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Sayı: 347-386, 2003, s. 348.

³⁵³ Diren Çakılcı, "Rumeli Telgraf Hatları (1854-1876)/ Rumelia Telegraphs Lines (1854-1876) " (Basılmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Antalya: 2015, s. 88.

telgrafhane açılması kararlaştırıldı.³⁵⁴ 1867’de Dıraç³⁵⁵, 1869’da Debre³⁵⁶ ve Elbasan’a telgraf hatları çekilmesine izin verildi. 1892 yılında Tiran - Akçahisar - Leş- İşkodra hatları yenilendi.³⁵⁷ 1892 yılında Tiran Kaza merkezinde ser (baş) memur Cafer Efendi ve muhabir memur Abdülkerim Efendi bu vazifeyi gördüler.³⁵⁸

C. PANAYIRLAR

Panayır yılda bir kez kurulan pazarlardı. Panayırlara daha uzak yerlerden ticaret yapmak üzere tüccarlar gelmekteydi.³⁵⁹ Eskiden beri düzenlenen bu panayırlarda yalnız ticarî işler değil, dinî toplantı ve bayramlar da yapılmaktaydı. Romalılar devrinde kervan yolları boyunca panayırlar kurulmaktaydı.³⁶⁰ Bizans ve Osmanlı döneminde de bu devam etmiştir.

Osman Gazi döneminde pazarların kurulduğu, ancak bunun daha çok Cuma günleri haftada bir kez yapıldığı bilinmektedir.³⁶¹ Halk bu günde hem pazarını yapmakta hem de Cuma namazını da eda etmekteydi. Bu sebeptendir ki Osmanlılarda cami ve pazar birbirinden ayrılmaz iki parçaydı. İncelenen dönemde Tiran’da da pazar ve panayırların kurulduğu görülmektedir. Evliya Çelebi XVII. yüzyılda bu panayırların varlığına dikkat çekmektedir: “Bu diyarlarda panayır yılda bir kere olan bazar cem’iyüzyıldaeti” yapılır.³⁶² Roma, Selçuklu ve Avrupa geleneklerinde de rastlanan, “Kadimden berü”³⁶³ varolan panayırlar, XIX. yüzyılda da oldukça aktif hale geldi.³⁶⁴

Aziz Leş (Shen Lleshi) Panayırı

Osmanlı arşiv belgelerine göre yapılan panayırlardan biri, Aziz Leş “Shen Lleshi” panayıridir (1781). 1781 yılında I. Abdulhamid bu panayırın gerirlerini, Kubad

³⁵⁴ BOA. İ. MVL., Dosya No: 570, Gömlek No: 25639, s. 2.

³⁵⁵ BOA, İ. DH., Dosya No: 566, Gömlek No: 39383, s. 1.

³⁵⁶ BOA, İ. ŞD., Dosya No: 12, Gömlek No: 578.

³⁵⁷ BOA. İ. PT., Dosya No: 1, Gömlek No: 20.

³⁵⁸ İ. V. S, 2.defa, 1310/1892 tarihli, s. 115.

³⁵⁹ Orhan Hancerlioğlu, *Ekonomi Sözlüğü*, Remzi Kitabevi. İstanbul 1986, s. 328.

³⁶⁰ Özer Küpeli, “Osmanlı Devletinde Panayır Organizasyonları ve Gönen Hacı İsa Panayırının Tarihine Dair”, *Osmanlı*, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, C. 3 (İktisat), Ankara: 1999, s. 490.

³⁶¹ Küpeli, *a.g.m.*, s. 495.

³⁶² Mehmet Ali Ünal, “Evliya Çelebiye Gore Balkanlarda Kurulan Pazarlar Ve Panayırlar 17 Yüzyılda Balkanlarda Ticaret”, *Balkan Tarihi 1*, ed. Zafer Gölen, Abidin Temizer, Osmanlı Mirası ve Türki Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları, Birinci Basım, Mart: 2016, s. 19.

³⁶³ Lütfi Güçer, “16-18 Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunun Ticaret Politikası”, *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, 1987, s. 46.

³⁶⁴ Ömer Şen, *Osmanlı Panayırları*, Eren Yayıncılık, İstanbul: 1996, s. 10

Tekkesi'ne tahsis etmiştir.³⁶⁵ Öte yandan Elbasan, Ohri ve İstruga şehirlerinde de büyük panayırlar kurulmaktaydı. Elbasan'da Aziz Vladimir (Şen Vladimir) Panayırı, 22 Mayıs; Aziz İlia (Şen İlise) Panayırı, 20 Temmuz; Aziz Maria (Şen Merise) Panayırı 15 Ağustos'ta kurulurdu. Çevre illerden buraya ticarî mallar gelirdi.³⁶⁶ Aziz Leş "Shen Lleshi" Panayırı 22 Mayıs'ta başlamakta ve bir hafta boyunca sürmekteydi. 3 Haziran'da Tiran'a çok yakın Elbasan'da Aziz Vladimir Panayırı da yapılmaktaydı. Aziz Leş "Shen Lleshi" Panayırı'nın varlığı çok eskilere dayanmaktadır. Ayrıca 1319 yılında Akçahisar (Kruja) bölgesinde Aziz Aleksander (Llesh) Manastırının yakınında düzenlenen panayırı nın gelirleri bu manastıra tahsis edilmiştir.³⁶⁷

Aziz George (Şen Gjergj) Panayırı

Aziz George, Kapadokya'da M.S. III. yüzyılda yaşamış bir azizdi. Asker olarak Roma ordusuna katılmış, daha sonra tüm mülkünden vazgeçip kendisini dine adamıştır, fakat sonunda idam edilmiştir.³⁶⁸ İşte bu zatı anmak ve kıştan yaza geçişi kutlamak için Aziz George anısına 6 Mayıs'ta Mat, Debre ve Tiran'da Aziz George (Şen Gjergj) kutlanılmaya başlandı. Bu kutlamanın bir gün öncesinde de panayır kurulurdu. Panayıra bütün çevre illerden hayvanî ve zirai ürünler getirilip satılırdı.

Aziz George gününde, köylüler erkenden kalkıp, yeşil dallar ve çiçeklerle evlerini ve hayvan kulübelerini süslerlerdi. Çocukların başlarına da çiçek taçlar takılırdı. Bu günde büyük bir kuzu kesilir, hayvanların ilk sağımı yapılırdı. Tiran ve Akçahisar kazalarında bazı köylerde bu kutlamalar Akçahisar Dağı'ndaki Sarı Saltık türbesinin yanında icra edilirdi. Bu günde kızlar "O Shen Gjergji i Bardhe" yani "Ya aydın Aziz George" şeklinde şarkılar söylerlerdi.³⁶⁹

Talebelerin Çarşıda Eğitimi

Ali Emîrî'nin ifade ettiği üzere XIX. yy. sonlarında Tiran'da her Cuma günü çarşı kurulur ve on iki yaşından itibaren ne kadar mektep talebesi varsa bu dükkanlarda çalıştırılırdı.³⁷⁰ O bu durumu özetle şöyle anlatıyor: "*Her Cuma günü bir çarşı kurulur.*

³⁶⁵ Frasheri, *a.g.e.*, s. 91.

³⁶⁶ Armanda Hysa, "Pazaret e vjetra te qyteteve shqiptare ne fund te shek. XIX dhe fillim te shek. XX" (Teze doktrature-Doktora Tezi) U. Tiranës, Korrik 2012, s. 88.

³⁶⁷ Frasheri, *a.g.e.*, s. 92.

³⁶⁸ Robert Elsie, "Shenjtërit e Krishtere ne Shqiperi, II", *Revista Drita*, Maj 2015, s. 10.

³⁶⁹ Andrea Llukani, *Folklori Kristian*, Botimet Trifon Xhagjika, Tirane: 2013, s. 69-70.

³⁷⁰ Hakan T. Karakteke, *a.g.e.*, s. 45-46.

Oniki yaşından itibaren ne kadar mektep talebesi varsa, bu dükkânlarda oturtturulur. Kimisi kazazlık, kimisi bezzazlık, kimisi tacirlik, kimisi tuhafcılık, kimisi bakkallık gibi ticaret ve san'at öğrenirdi. Halk bu gün tatil olduğundan mallarını deftere kayderek bu talebe efendilere teslim edip fiyatları gösterirlerdi. Talebeler de böylece ticaret ve zanaat öğrenirdi. Tallebe efendiler sanki kırk yıllık bir bezirgân gibi vakarla dükkânlarda oturlardı. Gülmek yok, hafiflik yok, vakarlı bir tacirin bütün evsafına haiz idiler". Bu talebelerin kimisi arşınla kumaş ölçüyor. Kimisi sattığı malın kıymeti olan altın ve gümüş paraları birbirinden ayırıyor, kimisi verdiği eşyanın parasını alıyor. Kimisi de elinde kalem hesap görüyor, elinde terazi, malzeme tartıp müşteriye veriyor. Hakikaten bu güzel manzara karşısında hayran kaldım". Talebeler ertesi gün yaptıkları işin hesabını görerek karşılığında bir miktar ücret alırlardı. Ben de talebe efendileri teşvik ihtiyacım olan Tiran'ın ipekli ve yaldızlı zarif kumaşlarından yüz liralık onbeş top kumaş aldım. Bundan iki sene öncesine kadar, bu kumaşlar yanımda mevcud idi. Hatta bir kumaşın yarısını İstanbul'da te'sis eylediğim Millet kütüphanesine götürüp ba'zı Kelâm-ı kadim masasına örtü yaptım. Şu anda kütüphanede mevcuddur. Görenlerin nazar-ı dikkatini celbetmektedir. Geriye kalan ondört top kumaşı da kütüphaneye götürüp pencerelere perde yapmak suretiyle tezyin edecektim. Lâkin emin olmayan biri bu kumaşları çaldı". Çaldığı eşyalar arasında başka kıymetli şeyler de vardı.³⁷¹

D. HAFTA PAZARLARI

Osmanlı Döneminde, mamul ve gayr-i mamul ticarî malların alınıp satıldığı yerlerden birisi de daimî veya geçici kurulan pazarlardı. Ayrıca kentte çârşû denilen dükkânlardan oluşan ticarî mekanlar da vardı.³⁷² Geçici kurulan pazarlardan biri haftada bir kez kurulan hafta pazarlarıdır. Yılda bir kurulan pazarlar ise Yunanca *pan aghios* denilen "Panayır"lardı. Pazarların mülkiyeti devlete aitti.³⁷³ Pazarlar, köy, kasaba ve şehirlerde haftanın belirli günlerinde kurulan açık alışveriş mekânları iken, genellikle kentin merkezindeki çarşılar, dükkânlardan oluşan kapalı mekânlardı.³⁷⁴

³⁷¹ Emiri, a.g.e., s. 45-46

³⁷² Cengiz Kallek, "Pazar", D.İ.A., C. 34, 2007, s. 206.

³⁷³ Kenan Mortan, Önder Küçükerman, *Çarşı, Pazar, Ticaret ve Kapalıçarşı*, Türkiye İş Bankası kültür Yayınları, İstanbul: 2010, s. 138.

³⁷⁴ Kallek, a.g.e., s. 208.

Evliya Çelebi, XVII. yüzyılda Rumeli’de “*anka bâzergân*” diye nitelendirdiği büyük tüccarların faaliyet gösterdiği pazar ve panayırlar hakkında bilgi vermektedir.³⁷⁵ Buna göre, Tiran, Ohri Sancağı’na bağlı olup camileri yanında han, hamam, çarşı ve pazarları da vardı. Hafta pazarında genellikle köylerde üretilen hayvânî ve zirâî ürünler satılmaktaydı.

Tiran pazarları ve panayırlarının geçmişi Roma dönemine kadar uzanmaktadır. Tiran çarşısı ilk zamanlar hafta pazarı olarak başlamış, daha sonra çarşı haline gelmişti. Çarşının dokuz bölümü vardı: Leşna denilen kısımda yün satılmaktaydı. Orizna, pirinç satılan kısımdı. Çarşının diğer bölümleri krypna (tuzun satıldığı yer), hasra (hasırın satıldığı yer), drithna, tahılın satıldığı yer, djathna, peynirin satıldığı yer, gjelna, horozların satıldığı yer, pema, meyvelerin satıldığı yer, qerre, arabaların satıldığı yer idi.³⁷⁶ Zamanla bu bölümler daha artmıştır.

Haftalık pazar cuma gününde kurulurdu. Halk Cuma vaktine kadar alışverişini yapıp namaz kıldıktan sonra köylerine dönerlerdi. Halk aynı zamanda bu günde kurulan mahkemede kadiya şikayetlerini arz ederek problemlerini halletmeye çalışırdı. Padişah fermanları da genellikle bugünde münadilerce halka duyurulurdu. Haftalık pazarlar yalnız Cuma günü kurulmazdı. Bazen diğer günlerde de Pazar kurulabilmekteydi. Cumartesi ve pazar günlerinde kurulan pazarlarda Hristiyan ve Yahudiler alışveriş yapmaktaydı. Çünkü bu günler onların kutsal günleriydi.³⁷⁷

Tanzimattan sonra Cuma dışında kurulan pazarlara müslümanlar da gitmeye ve hatta kendileri de pazar kurmaya başladılar. Örneğin Tiran’da Çarşamba günü Pazar kurulmaya başlandı.³⁷⁸ XX. yüzyılda gelindiğinde hafta pazarları Pazar günü yapılırdı.

Tiran’da bazı dini ve gayri dini mekânlar, bulundukları bu pazarlardan isimlerini aldılar. Pazar Camii, Pazar Mahallesi, Pazar kuyusu, Pazar hamamı, Pazar tekkesi buna

³⁷⁵ Mehmet Ali Ünal, “Evliya Çelebiye Göre Balkanlarda Kurulan Pazarlar Ve Panayırlar 17 Yüzyılda Balkanlarda Ticaret”, *a.g.e.*, s. 1.

³⁷⁶ Hysa, *a.g.e.*, s. 88.

³⁷⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, *XVI. Asırda Tavas Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı*, Tavas Köy ve Belediyelere Hizmet Götürme Birliği Yayını, İstanbul: 2002, ss. 112-113.

³⁷⁸ Zija Shkodra, *Esnafet Shqiptare (shek XV-XX)*, Akademia e Shkencave e R. se Shqiperisi, Instituti I Historise, Tirani: 1972, s. 17.

örnek olarak verilebilir. O kadar ki, Pazar Tekkesi'nin şeyhleri bugüne kadar “Pazârî ailesi” olarak anılmışlardır.

Tiran Kasabası çarşısında yaklaşık 300 dükkân vardı. XVIII. yüzyılda hafta pazarları ve panayırlar bu çarşının batı tarafındaki boş alanda kurulurdu. Bu meydan XX. yüzyıl başlarına kadar varlığını sürdürmüştür. Meydanda hafta pazarı dışında hayvan pazarı, panayırlar (Shen Lleshi-Shen Leşi) ve (Aziz Georges-Shen Gjergji) panayırı da yapılmaktaydı. Pazar esnafı çok zengin idi. Pazarlar aynı zamanda halkın buluşma noktalarıydı. Tiran hafta pazarına ve panayırlarına Prizren, Debre, Mat, Elbasan, Ohri, Manastır, İşkodra, Dıraç, Avlonya, Kavaya, gibi bölgelerden de köylüler ve kervanlarla tacirler gelmekteydi.³⁷⁹

Osmanlı yönetimi pazarlardan bazı vergiler almaktaydı. Vergilerin anlatıldığı kısımda bunlardan bahsedilmiştir. Pazara mal getiren tüccar ve köylüler duruma göre, bâc denilen bir vergi öderlerdi. Bac vergisinin çeşitli türleri vardı. Mesela “bâc-ı siyah” hububat, meyve ve sebzelerden alınırken “bâc-ı umur” bir geçiş ücreti olarak alınmaktaydı. Koyunların geçişinden ise “bâc-ı pay”ı ağnâm tahsil edilmekteydi. “Bâc-ı Kanarya” ve “Bâc-ı Pazar” da alınan diğer vergi türleridir. 1766 yılına ait bir fermana göre, Ohri sancağına bağlı Tiran Kasabası'nda bâc-ı pazar vs. vergiler bir mukataa halinde Derviş Mustafa'ya verilmişti.³⁸⁰

Dışardan gelen mallardan ayrıca gümrük resmi alınmaktaydı Osmanlı Arşivi'ndeki 1899 yılına ait bir gümrük defterine göre Dıraç'tan Tiran'a gelen mallardan kara ve duhan (tütün) gümrük resimleri alınmıştı. Bunların toplam değeri 22.000 kuruş olup iltizam usulüyle işletilirdi. Kavaya'dan gelen malların kara gümrükleri de 2.500 kuruşa iltizam olunmuştu.³⁸¹

Tiran Kalesi'nin yakınında bir pazar yeri olup XX. yy.'a kadar kullanılmaya devam etmiştir. Benzer şekilde Petril, Prez ve Andronikler (Ndroq) kalelerinin yakınında da pazar yerleri vardı. Zira halâ bu yerler pazar yeri olarak anılmaktadır.

³⁷⁹ Frasheri, *a.g.e.*, s. 88-90.

³⁸⁰ BOA. AE. SMST. III. s. 1.

³⁸¹ BOA. TS. MA. d. 5048, s. 1; Ziraat mukataasında ise mısır öşrü 2.000 kuruşa kadar, keten öşrü 2.000 kuruşa kadar, buğday seneye göre yüz yüke kadar, üzüm öşrü seneye göre 4.000 kuruşa kadar, şair öşrü 20 yükten ziyade olmuştur. Tiran bölgesinde gösterilen gelirleri 10 yük ve 91.000 kuruşa baliğ olmuştur. Bkz. BOA. TS. MA. d. 5048, s. 1.

Eldeki bilgilerden hareketle bu alanlarda muhtemelen hafta pazarları kurulmaktaydı. Cuma günleri kurulan Tiran'ın hafta pazarı oldukça meşhurdu. Debre, Mat, Elbasan, Kavaya ve Peklin gibi yerlerden gelen tüccarlar için bu Pazardan başka Tanzimat'tan sonra Perşembe günleri de Pazar kurulmaya başlandı.

Tiran'a bağlı İşim Nahiyesi'nin de Prez köyünde de haftalık pazarı kurulurdu. Prez Kalesi'nin yakınındaki Prez pazarında Şiyak, İşim, Akçahisar gibi yaklaşık 100 köyden pazara mal gelmekteydi. Köylüler ürettikleri ürünleri burada halka sunmaktaydı. Sekiz mahalleden oluşan Prez'in bu mahalleleri zamanla köy haline geldi. 1840 yılında Prez; Prez köy, Manes, Kuzça, Piza, Muzel, Bubk, Markinet, Pala ve Funda Şarga olmak üzere 9 köy ve 158 haneden oluşmaktaydı.³⁸² (bkz. Ek. Tablo: 48) Sonradan nahiye statüsü kazanan Şiyak kazasına ise; Ahmetak, Börxul, Bilalay, Bubk, Budul, Domen, Eminas, Gjeç, Gjoka, Gropay, Kamez, Kaşar, Korreç, Kull, Kus, Laknas, Lalem, Manje, Markinet, Mazrek, Menik, Mezez, Palak, Pruş, Rad, Rubjek, Selita küçük, Şarga, Şarre, Vakar, Voren, Ürşek, Üzberiş köyleri bağlıydı.³⁸³

Petril, Tiran'ın en eski idari birimi olup Erzen nehri havzasında önemli ve stratejik bir tepede bulunmaktaydı. 1530 tarihli Tapu Tahrir defterinde Kal'a-i Petril ve Varoş-ı Kal'a-i Petril adıyla kaydedilmiş ve 98 haneden oluşmakta ve tamamı Müslümandı.³⁸⁴ Haftalık Pazar kalenin varoşundaki çarşıya yakın yerde kurulmaktaydı. Burada Petril'in köylerinde üretilen ürünler getirilmekteydi. Yaklaşık yüz yıl sonra 1613 yılında Nefs-i Petril 105 hane olarak kaydedilmiştir. Tiran kasabası kurulduktan sonra burası ekonomik gücünü kaybetti.³⁸⁵ Halbuki XVII-XVIII yüzyılda Petril çarşısı ve pazarı Tiran'ın en önemli pazarıydı. Bununla birlikte Petril hafta pazarı XX. yüzyıl'a kadar devam etti. Osmanlı hâkimiyetinin çıktıktan sonra hem idari hem de nüfus açısından büyük değişimler yaşandı.

Andronikler Pazarı eski bir çarşı olup hemen kalenin yanında idi. Dıraç, Şiyak ve Kavaya gibi diğer bölgelerden buraya mallar gelmekteydi. Osmanlılar tarafından fethedilinceye kadar bu kale Venedikliler hakimdi.³⁸⁶ Her Perşembe günü kurulan

³⁸² BOA. NFS. d. 5417, s.61.

³⁸³ Dushi, *a.g.e.*, s. 240.

³⁸⁴ BOA. TT. d. 367, s. 411.

³⁸⁵ BOA TD. d. 717, s. 649-674.

³⁸⁶ Frasheri, "Kalaja e Ndroqit", *a.g.e.*, s. 185.

Andronikler Pazarı limanlara oldukça yakın bir yerde olduğundan oldukça önemliydi. Zira bu tüccarların işini kolaylaştırmaktaydı.

E. ÇARŞI VE HANLAR

Farsça “Cihâr-Sûk” tamlamasından türetilen çarşı kelimesi kapalı ticârî mekanlardır. “Cihâr” Farsça “dört”, “sûk” ise Arapça “sokak, cadde” anlamına gelmekteydi. Kısaca çarşı, alış veriş yapılan ve iki tarafında dükkânların dizilmesiyle oluşan ticârî mekân olarak tarif edilebilir.³⁸⁷ Bir başka görüşe göre de “Çar’şu” kelimesi Bizanslılardan Türkçeye geçmiştir. Bedesten kapısının karşısında dört sokağa zamanla bu isim verilmiştir.³⁸⁸ H. İncalcık merkezinde bedesten bulunan ve etrafında çeşitli esnaf gruplarına ait dükkânlar, imalathaneler, han, hamam, imaret, cami ve hastanenin olduğu yerler olarak tarif etmiştir.³⁸⁹ Şu halde çarşı şehirlerin merkezinde sosyal ve ekonomik ihtiyaçların karşılandığı hususi toplanma ve ticâret mekânları idi.

Tiran’ın en önemli çarşısı, Süleyman Paşa’nın kurduğu külliyei barındıran çarşıdır. 1700’lü yılların başında oldukça gelişmişti.³⁹⁰ Başlangıçta hafta pazarı olarak başlayan çarşı zamanla büyüyerek çarşıya dönüşmüştür.³⁹¹ Bu çarşayı Evliya Çelebi 1661 yılında gezmiştir. Onun anlattıkları dikkate alındığında, çarşının şehrin kalbi olduğu söylenebilir. Yerel halkın dilinde burası Eski Pazar’dı. Balkanlar’dan geçen tüm ticaret yollarıyla bağlantılı olduğu için Tiran çarşısı oldukça önem kazanmış ve bu sebeple Tiran’ın nüfusu hızla artmaya başlamıştı. Çevre köylerden de buraya gelip yerleşenler vardı. Bunda Süleyman Paşa’nın torunu İbrahim Paşa’nın yaptığı eserlerin de önemli rolü olmuştur. Zira O, Tiran’a gelen herkese ev ve iş yeri inşa etme izni verdi. XVIII. yüzyılın başlarında Tiran Çarşısı 150-200 dükkân ve mağazadan ibaretti.³⁹²

³⁸⁷ Özdeş Gündüz, *Türk Çarşıları*, Tepe Yayınları, Ankara: 1998, s. 7.

³⁸⁸ Ergin, Osman, “Çarşı”, *İslam Ansiklopedisi*, c.3, M.E.B. Yay., Eskişehir: 1997, s. 360.

³⁸⁹ İncalcık, Halil. “İstanbul’un İncisi: Bedesten”, Mustafa Özel (haz.), *İktisat ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul 1997, ss. 119-136.

³⁹⁰ Mehmet Sait Şahinalp, Veysi Günel, “Osmanlı Şehircilik Kültüründe Çarşı Sisteminin Lokasyon ve Çarşı İçi Kademelenme Yönünden Mekânsal Analizi”, *Millî Folklor*, 2012, Yıl 24, Sayı: 93, s. 150.

³⁹¹ Hysa, a.g.e., s. 88.

³⁹² Muderrizi, a.g.e., s. 15.

XVIII. yüzyılın sonlarında ise Dr. Joseph Müller'e göre Tiran Çarşısı'nda 727 dükkân ve mağaza yer almaktaydı.³⁹³

Çarşının açıldığı sokaklar, içinde satılan mallara göre isimlendirilmişti: Kuyumcular Sokağı, Tabaklar Sokağı, Terzi Sokağı, Tuz Sokağı, Bakırcılar Sokağı, Hasırcılar Sokağı gibi. Çarşı'nın girişinde bir de karakol vardı ve burada geceleyin bir bekçi nöbet tutardı. 1905'te çarşı Toptanzade Es'ad Paşa tarafından restore edildi. 1953'te komünist rejim tarafından yıkıldı. Çarşıda genellikle yorgancılık, hekimlik, bozacılık, bardakçılık, bahçıvanlık gibi meslekler icra etmekteydi.³⁹⁴ I. Dünya Savaşı'nda Arnavutluk'ta bazı şehirler yıkılıp yakılınca büyük zarar gördü. Şer'iyye sicillerinin çoğu kayboldu ve kültür ve tarihimizin önemli bir parçası yok oldu. Bununla birlikte yer adları bize hala onlarla ilgili az da olsa bilgi vermktedir. XVIII. yüzyılda Tiran'da 17 esnaf taifesi bulunmaktaydı. Bunların on ikisi Müslüman olup diğerleri Ortodokstu.³⁹⁵ Esnafın en zenginleri ve güçlüsü de toplumsal tabakada anlattığımız gibi Debbağ esnafıydı.

Şekil 1: Tiran çarşının fiziki yapısı.³⁹⁶

Şekil 2: Çarşı etrafında dini binalar.³⁹⁷

● Cami ○ Kilise ◇ Saat kulesi

³⁹³ Joseph Müller, "Albanien, Rumelien und die österreichisch-montenegrinische Gränze: oder statistisch-topographische Darstellung der Paschaliks Skutari, Ipek, Toli-Monastir, Jakova, Tirana, Kavaja, Elbassan und Ohrida, so wie das Gränzdistricts von Budua in Österreichisch-Albanien", Prag: 1844, s. 68.

³⁹⁴ BOA. NFS. d. 5421, s. 2-5.

³⁹⁵ Shkodra, *a.g.e.*, s. 84.

³⁹⁶ Joli Mitrojorgji, "Pazaret-Veshtrim mbi morfologjine urbane dhe strukturen e tyre hapësirë", *Revista Monumentet*, I. M. K., Nr. 56, Tirane:2017, s. 19.

³⁹⁷ Mitrojorgji, *a.g.e.*, s. 19.

Hanlar önemli ticârî mekânlardır. Bunların bir kısmı kervansaray olarak yollarda kervanların konaklamasında kullanılmaktaydı. Tamamı vakıf olarak yapılmıştı. Tiran Kasabası'nın en önemli hanı Süleyman Paşa Külliyesi içindeki Süleyman Paşa Hanı'dır. Ancak bu handan günümüzde bir iz yoktur. İşkodra Vilayeti Salnameleri'ne göre 1898 yılında 6601 hanenin olduğu Tiran Kazasında, 638 dükkân, 25 fırın ve 30 han bulunmaktaydı.³⁹⁸ Bunlardan üçü, Süleyman Paşa Han'ı, Elbasanlı Han'ı ve Pazar Hanı'dır. Dom Mark Dushi yazdığı bir eserde Esat Paşa Han'ı, Ali Meniku Han'ı ve Sinan Petrela Hanı'ndan söz eder.³⁹⁹

Elbasanlı Han'ı hanların en büyüğü idi. Dik dörtgen şeklinde, iki katlı, kemerli ve büyük bir sahada inşa edilmiş olan bu han, 1953'te Tiran Çarşısı'yla birlikte komünist hükümeti tarafından yıkılmıştır. Diğer hanların da akibeti aynı oldu.⁴⁰⁰

II. TOPRAK YÖNETİMİ VE KÖY GELİRLERİ

A. TOPRAK YÖNETİMİ

Osmanlı Devleti, fethettiği Balkanlarda diğer bölgelerde olduğu gibi geleneksel toprak rejimini uyguladı. Nitekim Anadolu beyliklerinden aldıkları yerlerdeki toprak düzenini değiştirmeden Rumeli'deki yerler mirî arazi olarak kabul edildi ve sadece kilise, manastır ve dinî vakıflara dokunulmadı. Bazı yerler sahipleri üzerinde bırakılıp özel mülk sayılarak mülk timar olarak adlandırıldı.⁴⁰¹ Bu düzen büyük ölçüde İslam hukukuna göre yapılmıştı. Bu sebepten ki, fetihle elde edilen miri araziler hiçbir surette bir başkasına mülk olarak devredilmemekteydi.⁴⁰² Ancak sultan bazı yerlerin gelirlerini vakıf yapması şartıyla gerektiğinde istediği kişilere bağışlayabilmekteydi. Zira ülke sultanın mülkü olarak kabul edilmekte ve bu sebeple topraklar üzerinde devlet menfaatinin korunması şartıyla istediği gibi tasarruf edebilmekteydi.

³⁹⁸ İ. V. S., 5 defa, 1316/1898 tarihli, s. 151.

³⁹⁹ Dushi, *a.g.e.*, s. 136.

⁴⁰⁰ a. yer

⁴⁰¹ Turgut Bahattin. "Osmanlı'da Toprak Sistemi", *Diyanet İlmi Dergi*, C. 36, Sayı: 1, Ankara: 2000, s. 89.

⁴⁰² İsmail H. Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1990, s. 308.

İşte Tiran’da da bu sistem uygulandı ve fethedilen topraklar mirî, mülk ve vakıf olmak üzere üçe ayrıldı: Bunlardan mirî topraklar, genellikle hizmet eden devlet memurlarına verildi. Bu toprakların gelirleri o görevlinin maaşı sayıldı. Her memura aynı büyüklükte toprak verilmekteydi. Mirî araziler de kendi içinde gelirlerine göre üçe ayrıldı: Bunlardan birisi, has topraklar idi. Bu kısım topraklar sultan, vezir, sultan eşleri ile şehzade gibi devletin en üst yöneticilerine verildi ki, yıllık geliri 100.000 akçe ve daha fazla idi ve bu tür araziler has olarak nitelenmiştir. Bu toprakları tasarruf edenler her beş bin akçe için devlete bir “cebelü” denilen bir askeri yetiştirip masraflarını karşılamak zorundaydı.⁴⁰³ İkinci kısım topraklar zeamet olarak adlandırılmakta ve yıllık geliri 20.000 ilâ 100.000 akçe arasında değişmekteydi. Kadılar, subaşları, kethüda, alay beyleri gibi orta seviyedeki devlet görevlilerine bu toprakların gelirleri tahsis edilmekteydi. Bunları tasarruf edenler zâim adıyla anılmıştır. Onlar da aynı şekilde her beş bin akçe için bir cebelü beslemek mecburiyetindeydi.⁴⁰⁴ Nihayet üçüncü kısım ise timar adıyla anılmakta ve genellikle sipahilere verilmekteydi. Bu toprakların yıllık gelirleri 3000 ilâ 20.000 akçe arasında değişirdi. Bunlar da orduya kendisi katılmak zorundaydı. Osmanlı timar sistemi, memleketin askeri, iktisadi ve sosyal yapısını doğrudan etkileyen bir toprak düzeniydi. Bu sistem sayesinde oluşturduğu ordu devletin asıl ordusunu, yani tımarlı sipahilerden oluşan süvari birliğini teşkil etti. Bu üç gruptaki mirî araziye havass-ı Hümayun deniyordu.⁴⁰⁵

Paşmaklık adıyla bu toprakların gelirlerinin bir bölümü daha önce de ifade edildiği gibi malikâne adıyla bazı kimselere verilebilmekteydi. İşletim sistemi bakımından bir kısım mirî toprakların gelirleri doğrudan hazineye aktarılmak üzere mukataa olarak ikta edilebilmekteydi. Bu uygulamaya başlangıçta pek başvurulmadı, ancak XII. asır başlarından itibaren yoğun şekilde tatbik edildiğini görülmektedir. Devlet’in peşin paraya ihtiyaç duyduğu dönemlerde genellikle mirî topraklar ya mukataa ya da iltizam suretiyle verilmeye başlandı. Devlete önemli hizmette bulunan bazı kimselere ise ocaklık ve yurtluk adıyla arazi verilebilmekteydi. Ancak bu uygulama toprağın devlet mülkünden çıkarılması anlamına gelmemekteydi.⁴⁰⁶

⁴⁰³ Cengiz Orhonlu, Nejat Göyünç, “Has”, *D.İ.A.*, C. 16, 1997, s. 268-270.

⁴⁰⁴ Erhan Afyoncu, “Zeamet”. *D.İ.A.*, C. 44, 2013, s. 162-164.

⁴⁰⁵ Ömer L. Barkan, “Timar”, *İ. A.*, C. 12, *a.g.e.*, s. 275.

⁴⁰⁶ Uzunçarşılı , C. I, *a.g.e.*, s. 308-310.

Mülk topraklar genellikle öşür ve haraç olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Öşür toprakları tasarruf edenler, Müslümanlardı. Onlar, elde ettikleri ürünün öşrünü devlete öderlerdi. Öşür miktarı toprağın verimine göre değişmekteydi. Bu tür topraklar fetihle ele edilen arazilerdi. Bu toprakların mutasarrıfları, mülk sahibi olmaları sebebiyle toprağı istedikleri gibi tasarruf edebilirler, hasıl ettikleri zirâî ürünün onda birinden beşte birine kadar vergi verirlerdi.⁴⁰⁷

Fetih sırasında Müslüman olmayan yerli halkın ellerinde “mülk” olarak bırakılan topraklar ise haraci topraklar olup bunlar da Müslümanlar gibi ürünün ondan birinden beşte birine kadar harac-ı mukaseme ve harac-ı muvazzafa adıyla vergi öderlerdi.⁴⁰⁸ Harac-ı mukaseme toprağın verimine göre alınan, harac-ı muvazzaf toprağın yüz ölçününe göre alınan vergi idi. Bu toprakların mutasarrıfları topraklarını gerektiğinde miras bırakabilirdi.

Üçüncüsü vakıf topraklar olup bunların gelirleri cami, medrese, şifahane, imarethane (aşevi), han ve hamam gibi dînî ve sosyal kurumlara tahsis edilmekteydi. Vakıf topraklar ne mirî ne de mülk topraklardı. Hiçbir surette bir başkasına devredilip alınıp satılamazdı. Osmanlı topraklarının yaklaşık % 20-30’u vakıf idi. Vakıf topraklar, kuruculara göre ikiye ayrılmaktaydı: *Evkâf-ı Selâtin*, yani Padişah ve ailesi tarafından kurulmuş vakıflar, *Evkâf-ı Amme* ise bunların dışında kalan kimselerin kurduğu vakıflardır.⁴⁰⁹

Tiran Kasabası’nda vakıf araziler vardı. İşkodra Vilayeti’nde 1876 yılına ait Mevkuf Yoklama Defteri’ne göre (1876), Tiran ve Akçahisar köylerindeki vakıf araziler yaklaşık 1.082 dönümdü.⁴¹⁰ 1902 yılında Petrila Köyü Camii vakıf arazisinin üç aylık geliri (Mart-Nisan-Mayıs Dönemi) 5.396 kuruş, 29 paradır. Aynı yılın Ağustos-Şubat dönemi yani altı aylık geliri yine 5.396 kuruş, 29 para olarak gerçekleşmiştir.⁴¹¹

Tiran Kazası’nda Fatih Sultan Mehmet Han’ın vakıf toprakları vardı. Bunlar Bultisa, Altata, Arbana, Fakeş, Sauk, Preza, Patiza ve İbe köyleridir. Şenkol, Paşkaş,

⁴⁰⁷ Bahattin Turgut, *a.g.e.*, s. 90.

⁴⁰⁸ a. yer, s. 90.

⁴⁰⁹ Midhat Sertoğlu, *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*, *a.g.e.*, s. 51.

⁴¹⁰ BOA. EV. d. 41805, s. 2-5.

⁴¹¹ BOA. EV. d. 37395, s. 2-4.

Magul, İstermas ve Daiyas köyleri ise Kanuni Sultan Süleyman Han'ın vakıflarıdır. Zikredilen bütün bu vakıf arazilerinden tahsil edilen toplam gelir 21.585 kuruş 33 paradır.⁴¹²

B. KÖY GELİRLERİ

Osmanlı döneminde Tiran'ın köy ve mezralarında halk, tarım ve hayvancılıkla uğraşırdı. Bölge oldukça verimli topraklara sahipti. Benda ve Şengirek Nahiyeleri gibi dağlık bölgelerde yaşayanlar hayvancılık yapmaktaydı. Tahrir defterlerine bu bölgelerden alınan vergiler ayrıntılı şekilde kaydedilmiştir. Ancak burada şu hususu ifade etmek gerekir ki tahrir rakamları her bakımdan güvenilir değildir. Bununla birlikte yine de önemli ölçüde gerçeğe yakın bilgi edinmek mümkündür. Bu kısımda Tapu Tahrir Defterleri'nden elde ettiğimiz veriler değerlendirilecektir.

Tablo 7 Tiran ve Akçahisar Tımar Gelirleri (1530)⁴¹³

Nr.		Nefs	Kura	Mazraa	h.mus	h.geb	Muc	Bive	Yekun
1.	Hassa-i Mirliya	1	32	8	78	1.521	219	44	98.140
2.	Hassa-i Ayaz Paşa		1	1	9	18	2		2.500
3.	Tımar-ı zuama ve erbabı tımar		112	8	110	3.178	474	64	203.962
4.	Tımar-ı merdumu Akçahisar		60	3	26	6	2.514	272	155.030
5.	Tımar-ı Merdumu Petril		18	7	2	507	53	10	39.744
	Toplam	1	223	27	225	5.230	3.262	390	499.376

Yukarıdaki tablo'da 1530 tarihli tahrir verilerine göre hazırlanmıştır. Buna göre, Tiran ve Akçahisar'ın 1530 yılında toplam geliri 499.376 akçedir. Köy başına ortalama 2.300 akçe bir gelir kaydedilmiştir.

Tablo 8 Tiran Köy Gelirleri (1613)⁴¹⁴

Nr.	İdari birimi	Köy	Nefer	Çift	Nim	Bennak	Müc	Hane G	G. müc	Yekun
1	Nefs Akçahisar	2	178	21		40	34	3		13.000
2	Benda Nahiyesi	16	1.109	193	8	267	78	570	191	78.893
3	Tamadya Nahiyesi	12	799	70		46	45	625	204	43.270
4	Malışya Nahiyesi	2	309	10		34	26	100	97	8.437
5	Rindişte Nahiyesi	34	1.753	264	26	312	147	682	295	97.249
6	Petrogönim Nahiyesi	23	1.302	68		68	48	803	317	94.123
7	Kurbın Nahiyesi	32	2.635	150	3	240	117	1.481	584	129.650
8	Karlı ili Nahiyesi	35	2.228	228	42	292	134	594	252	104.397

⁴¹² BOA. EV. d. 41805, s. 6.

⁴¹³ BOA. TT. d. 367, s. 404-415.

⁴¹⁴ BOA. TT. d. 717, ss. 499-750.

9	Petril Nahiyesi	40	1.402	132		139	77	105	36	101.434
	Toplam	196	11.715	1.136	79	1.438	706	4.863	1.976	670.453

XVII. asrın başlarında (1613) Tiran köylerinin toplam geliri 670.453 akçe olarak gerçekleşmiştir. Bir asır içinde gelirlerde önemli bir artış gözlenmektedir. Söz konusu köylerin bulunduğu nahiyelerin gelirleri ayrıntılı olarak Tablo: 9'da gösterilmiştir. Tablo 8'dan de anlaşılacağı üzere en az gelir Nefs-i Akçahisar'a, en fazla gelir de Kurbin Nahiyesi'ne aittir. Nahiyelere ait köy sayıları da iki ilâ kırk arasında değişmektedir. Mesela Malisya Nahiyesi iki köyden, Petril Nahiyesi ise kırk köyden oluşmaktadır.

Gelirlerin nahiyelere göre dağılımı ise şöyleydi: Benda Nahiyesi 16 köy olup toplam geliri 78.893 akçedir. Tamadya Nahiyesi 12 köy olup 43.270 akçe gelir getirmiştir. Malisya Nahiyesi 2 köyden oluşmaktadır ve 8.437 akçe geliri tahakkuk etmiştir. 34 köyden oluşan Rindişte Nahiyesi'nin köy geliri 97.249 akçedir. Petro Gönim Nahiyesi 23 köy olup 94.123 akçe gelir getirmiştir. Kurbin Nahiyesinin 32 köyünün geliri 129.650 akçedir. Karlı İli Nahiyesi'ndeki 35 köy, 104.397 akçe gelire sahiptir. 40 köyden müteşekkil Petril Nahiyesi'nin geliri de 101.434 akçedir.

Öte yandan iki dönemin tahrir verileri kıyaslandığında 1613 yılında köy sayısı 1530 yılına göre daha azdır. Buna mukabil gelirler önemli ölçüde artmıştır. Köylerin sayısının azalmasının sebebi, Akçahisar'ın bölünüp İşim Kazası adıyla yeni bir kaza krurulmasıdır. Yaklaşık 100 köy Akçahisar kazasından ayrılmıştır. Bu tarihte İşim iskelesi ve İşim Dalyan-ı-bahr (deniz balıkçılığında elde edilen) gelirleri senede 8.000 akçeydi.⁴¹⁵

Tapu tahrir defterlerine göre 1613 yılında Tiran köylerinden elde edilen vergi türleri, İспенç, resm-i çift, resm-i bennak, resm-i bostan, resm-i kovan, bid'i h'anzir (domuz vergisi)'dir.⁴¹⁶ Bunlar arazi gelirlerinden alınan vergilerdir. Gayr-i Müslimlerden cizye adıyla bir vergi daha alınmaktaydı ki, bu erkeklerden alınan baş vergisiydi. 1489 yılında Akçahisar Kazası'ndan alınan cizye miktarı 1.373 haneden

⁴¹⁵ BOA. TT. d. 717, s. 499.

⁴¹⁶ BOA. TT. d. 717, s. 500.

toplam 28.925 akçe olarak gerçekleşmiştir.⁴¹⁷ III. Mehmet zamanında (1594-1603) kişi başı 140 akçe alınırken daha sonra bu rakam 200 akçeye çıkmıştır. 1590 – 1690 tarihleri arasında, 100 akçeden 300 akçeye çıkarak yaklaşık % 300 artmıştır.

1668 yılında Akçahisar Kazası'nda, yani Tiran bölgesinde cizye vergisini yalnız 419 hane ödemektedir.⁴¹⁸ Bu muhtemelen gayrimüslim nüfusunun azalmasından kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim 1846 tarihli "*Yerlû Ehl'i Zim-me Cizye Defteri 'ne*" göre Tiran kazasında oturan zimmet ehli, 215 hane olup erkek sayısı 332 neferdi. Ödedikleri cizye miktarı ise toplam 7.005 kuruştur.⁴¹⁹ 1849 yılında 40 rumdan yalnız 12 kişi evsat (orta) miktarda cizye ödemiştir.⁴²⁰ (bkz. Ek Tablo: 55-56)

1613 yılında Tiran ve Akçahisar Kazası'nda 1.136 çift, 79 nim çift ve 1.438 bennak kayd olunmuş ve onlardan toplanan gelir ise 670.453 akçedir. Tiran bölgesinde gayr-i müslimlerden alınan ispenç vergisi 1.000-3.000 akçe arasında değişmektedir. Çift bozan resmi, toprağın izinsiz olarak terk eden veya üç yıl üst üste ekmeyenlerden alınan vergidir. Avarız resmi, olağan üstü hallerde, divanın kararı ve padişahın emri ile toplanan vergilere denirdi. Arnavut topraklarında avarız ve bedel-i nüzul vergileri beraber toplanmıştır. Bu vergiler'in çoğundan bazı köylerin muaf olduğu anlaşılmaktadır.⁴²¹ 1748 yılında bazı köyler Dıraç Kalesini muhafaza etmek şartıyla bahse konu vergilerden muaf tutulmuşlardır.⁴²²

Tiran halkının ödediği diğer vergiler arasında niyabet rüsumu (cerime), ihtisap resmi, damga ve ağnam resmi gibi vergi kalemleri de vardı. Bunlardan resmi-ağnam; hayvanı olan çiftçilerden alınan bir vergiydi. XVII-XVIII. yy.da resm-i ganem veya resm-i ağnam, adet-i ağnam adıyla anılan bu verginin miktarı yarım veya bir akçeydi. Bir de koyunu olanlardan resm-i ağıl alınmaktaydı. Her 300 keçi ve koyunu olandan 5

⁴¹⁷ PetrikaThengjilli, "Taksat e zakonshme shtetore ne tokat shqiptare gjate shek 17-18", *Studime Historike* 2. A.Sh. Instituti i Historise, Tirane: 1987, s. 132.

⁴¹⁸ Thengjilli, *a.g.e.*, s. 134-138.

⁴¹⁹ BOA. ML. VRD. CMH., Dosya No: 841, s. 2-8.

⁴²⁰ BOA. ML. CRD., Dosya No: 1341, s. 4-8.

⁴²¹ PetrikaThengjilli, "Detyrimet e jashtezakonshme shtetore, barre e rende per fshataresine shqiptare gjate shek. 17-18", *Studime Historike*, Nr. 3, A. Sh. te Shqiperise, Instituti i Historise, Tirane: 1985, s. 109.

⁴²² BOA. D. MKF. d. 29715, s. 8-10.

akçe resm-i ağıl alınıyordu. Büyük baş hayvanlar için Rumeli Eyaleti’nde ondalık ya da resm-i ondalık vergisi uygulanmaktaydı.⁴²³

Bölgeden devletin elde ettiği gelirler arasında müsadere edilen mallar da vardı. Ancak bu uygulama II. Mahmut tarafından kaldırılmıştır. İmdâd-ı seferîye adıyla alınan vergi ise, ordu sefere çıkarken tahsil edilmekteydi. Bâc resm-i, çarşı ve pazarlardan alınan işgaliye vergisidir. 1776 yılında Tiran Kasabası’nda alınan bâc vergisi, hizmeti karşılığında Bar Kalesinin muhafızına bırakılmıştır.⁴²⁴

Tiran’ın dokuz mahallesi ve 102 köyüne ait Bulgaristan’da korunmuş 1893 tarihli arşiv kayıtları vardır. Burada toplanamayan vergiler mahalle ve köylere göre gösterilmiş olup toplam miktarı 772.373 kuruş, 38 paradır.⁴²⁵ Bu kayıttan anlaşıldığına göre devlet her zaman alması gereken vergileri toplayamamaktaydı.

C. ZİRAİ ÜRETİM

Tarım, Osmanlı ekonomisinin belkemiğini oluşturmaktaydı. Halk önemli ölçüde geçimini tarım ve hayvancılıktan sağlamakta, devletin gelirlerinin önemli bir bölümünü tarım vergileri oluşturmaktaydı. Bundan dolayı zirai üretim son derece önemliydi. İncelediğimiz dönemde Tiran’da önemli ölçüde tarım faaliyeti yapılmakta ve zirâî ürün yetiştirilmekteydi.

Tahrir defterlerinden elde edilen verilere göre Tiran Kasabası ve köylerinde hububat yetişmekteydi.⁴²⁶ Bunlar arasında şair (arpa), hınta (buğday), kokoroz (mısır), yulaf, pamuk, nohut, mercimek, keten, tütün (duhan), darı, çavdar, pirinç, bakla vb. sayılabilir. Bilinen her türlü sebze de yetiştirilmekteydi. Ayrıca zeytin, dut, üzüm, incir, nar, şeftali, kiraz, vişne, zerdali, armut, elma, ceviz, kestane, muşmula, üvez, ayva, erik, kayısı, içde, portakal ve limon gibi meyveler de yetiştirilen ürünler arasındaydı. Zeytin

⁴²³ Thengjilli, “Taksat e zakonshme shteterore ne tokat shqiptare.....”, *a.g.e.*, s. 146-147.

⁴²⁴ BOA. SMTS. III. 35, s.1.

⁴²⁵ Slavka Draganova, “İşkodra Ve Tiran yöresine İlişkin Bulgaristan'daki Osmanlı Evrakı”, *Balkanlar'da İslam Medeniyeti II Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, Tiran- Arnavutluk, 4-7 Aralık 2003, İslam Tarih, Sanat Ve Kültür Araştırma Merkezi (İRCİCA), İstanbul: 2006, s. 303.

⁴²⁶ *İ. V. S.*, 3-defa, 1312/1894, s. 119.

genellikle yetiştirilmekte ve yaklaşık senede 300.000 kıyye-i atik⁴²⁷ zeytinyağı elde edilirdi. Bunun büyük bir kısmı da İtalya ve Manastır'a gönderilirdi.⁴²⁸

Osmanlı döneminde Tiran'da tarım üretimi içinde tahıllar (hububat) en başta gelirdi. Ekili toprakların yaklaşık üçte ikisinde hububat yetiştirilmekteydi. Ekimi en fazla yapılan buğday, mısır ve arpa idi. XIX. yüzyılda da bütün Rumeli'de mısır ikinci sırayı almaktaydı. 1907 yılında Rumeli Vilayeti'nde yetiştirilen buğday miktarı 497 bin ton olup yaklaşık 460 milyon kuruş ediyordu. Arpa 295 bin ton olup 197 milyon kuruş, mısır 403 bin ton olup 280 milyon kuruşluk bir değere sahipti. Sanai bitkileri 11 bin ton olup 20 milyon kuruş değerdaydı.⁴²⁹

Tanzimat ile birlikte bölgenin idaresinde önemli değişimler oldu. Bunun gereği olarak Tiran kazasında da orman, reji ve duyun idareleri ile Ticaret, Ziraat ve Sanayi Odası kuruldu. 1899 yılında Ticaret, Ziraat ve Sanayi Odası reisi Fuad Efendi, azaları ise Zübeyir Efendi, Hasan Efendi ve Veysel Efendi idi.⁴³⁰

D. TAŞKÖMÜRÜ

Tiran Kazası'nda 1849 yılından beri taş kömür yatakları olduğu ve çıkarılarak kullanıldığı bilinmektedir.⁴³¹ Ancak bu kömürün devlet vapurlarında kullanılacak kadar kaliteli olmadığı rapor edilmiştir.⁴³² 1883 yılında Dıraç iskelesinin biri altı saat mesafede diğeri ise bir saat mesafede taş kömürü madenleri vardı.⁴³³ Bu madenlerden yılda 90 bin ton kömürün istismar edildiği belirtilmiş ve genellikle de Kraba, Valias, Muşketa ve Priske köylerinde bulunmaktaydı.

⁴²⁷ Bir kıyüzyılda (ok) 1.282 kg eşittir.

⁴²⁸ *İ. V. S.*, 3-defa, 1312/1894, s. 120.

⁴²⁹ Tefik Güran, Osmanlı Tarım Ekonomisi, 1840-1910 /, *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, Sayı: 1, Ankara: 1987, s. 236.

⁴³⁰ *İ. V. S.*, 5-defa, 1316/1899 tarihli, s. 101.

⁴³¹ BOA. MVL. Dosya No: 80. Gömlek No: 19, s. 1.

⁴³² BOA. A. MKT. NZD. Dosya No:2. Gömlek No: 3, s. 1

⁴³³ BOA. Y. PRK. TNF. Dosya No:1. Gömlek No:36, s. 1-6

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÜLTÜREL YAPI

I. TİRAN'DA EĞİTİM VE ÖĞRETİM

A. MÜSLÜMAN OKULLARI

1. Sıbyan Mektepleri

Osmanlı Devletinin Arnavutluk'u fethetmesinden itibaren ekonomik, sosyal, ilim ve kültür alanında çalışmalar ve faaliyetler yapıldı. Camiler yanında kurduğu medrese ve vakıf müesseseleri sayesinde ilim faaliyetleri geliştirildi. Tiran'da camiler ve vakıflar kuruldu. Medreseler, mektepler, tekke ve zaviyeler ile kıraathaneler açıldı. Buralarda tefsir, hadis, fıkıh gibi dini bilgiler tahsil edildi, hat ve tezhip gibi sanatlar icra edildi. Bu dersleri başarıyla tamamlayanlara icazetname verildi.

5-6 yaşındaki kız ve erkek çocukların okutulduğu sıbyan mektepleri Tiran'da da vardı.⁴³⁴ Sıbyan mektepleri medreseler gibi, vakıf olarak kurulmuştu.⁴³⁵ Burada okuyan çocuklara gündelik verilir veya yılda bir kat elbise alınırdı. Bazı mekteplerde (özellikle Padişah tarafından vakfedilenlerde her gün sabahları çorba, birer fodla ekmeği verilir, Perşembe günleri ise zerde pilav sunulurdu.⁴³⁶

Sıbyan mekteplerinin standart bir programı yoktu. I. Abdülhamit devrinde mektep programlarına bazı ilaveler yapıldı. Genellikle mekteplerde çocuğa okuma-yazma ve bazı ilm-i hal bilgileri verilir, Kur'ân-i Kerim'den bazı sureler ezberletilir. Öğretim dili Türkçeydi. Elifba, Kur'an, İlmi-hal, Tecvid, Türkçe ve ahlak risaleleri ve Hat (yazı) da öğretilen hususlardı.⁴³⁷ II. Mahmut döneminde sıbyan mektepleri ıslah edilmek istenmiştir. 1824 yılında "Ta'lim-i Sıbyân" adıyla bir ferman yayınlandı ve 5-6

⁴³⁴ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, C. I-II, , İstanbul: 1977, s. 82.

⁴³⁵ Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1991, s. 57.

⁴³⁶ M. Şakir Ülkütaşır, "Eğitim Tarihimizden: Sıbyan Mektepleri", *Türk Kültürü*, III. Sayı: 33, Ankara: 1965, s. 595.

⁴³⁷ Kodaman, *a.g.e.*, s. 57.

yaşındaki çocuklarının sıbyan mekteplerine gönderilmesi emr edildi ve İstanbul'da bu eğitim mecburi hale getirilmiştir.⁴³⁸

1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ilan edilerek sıbyan mektepleri için bazı yenilikler yapıldı. Öğrenim süresi 4 yıla çıkarıldı. Çocukların yaşı erkeklerde 6-10, kızlarda ise 7-11 olarak belirlendi. Her köy ve mahallede en az bir sıbyan mektebi açılması emredildi. Mektep programlarında Kur'ân, Ahlak, Elifbâ, Tarih-i Osmânî, Coğrafya, Ma'lumât-ı Nâfia, İlm-i Hâl, Hat ve Fenn-i Hesap gibi dersler kondu. Hocaların ise Da'rü'l-Mu'allimîn mezunu ve Osmanlı tebaasından olması şart koşuldu.⁴³⁹ Darü'l-Mu'allimîn mezunu olmayanlar vazifeye imtihanla kabul edildi. 1289/1872 yılında Tiran Mektep-i Rüştîyesi mu'allim-i sânisî İbrahim Efendi, mu'allim-i evvelîğe başvurduğu sırada, Darül-mu'allimîn diploması olmadığı için bu imtihana girmesi gerekti.⁴⁴⁰ 1869 yılı Nizamnamesine göre hem köylerde hem de mahallelerde sıbyan mektepleri açılması ve öğrenim süresinin 4 yıl olması gerekmektedir.

Fatih döneminde, sıbyan mektebi muallimi olacaklar için medreselerde *Âdâb-ı Mubâhase* ve *Usul-i Tedris* gibi ayrı dersler görmeleri gerekiyordu. Ancak zamanla bu kaldırılmış, medreseden mezun olmak yeterli kabul edilmiştir. Daha sonra mekteplerde öğretmenlik, mahalle imamları ve müezzinlerine kalmıştır.⁴⁴¹ 1870 yılından itibaren (II. Abdülhamit dönemi) sıbyan mekteplerinin ıslahatı hızlandırıldı. Onun yanında ibtidai okullar açıldı. İstanbul'da, ilk iptidai okulunun açılışından yaklaşık dört yıl sonra 1876'da bütün sıbyan mektepleri iptidai okullara dönüştürüldü.

Elifbâ, Kur'ân, İlm-i hâl, Tecvid, ahlâk risaleleri, Türkçe ve Hat dersleri okutulan mekteplerin ders programları, 1910 yılından itibaren Elif-bâ, Eczâ-i Şerife, Kur'an-ı Kerim ve Ma'lûmat-ı Dinîye, Mubâhasât-ı Ahlâkiye, Kıraât (Elif-bâdan sonra), İmlâ, Ezber (İnşât, tarihi temsiller), Yazı (Sülûs, Rik'a), Sarf ve Nahiv, Tahrir, Tarih,

⁴³⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, IRCICA, C. II, İstanbul; 1994, s. 303.

⁴³⁹ İhsanoğlu, *a.g.e.*, s. 305.

⁴⁴⁰ BOA. MF. MKT., Dosya No: 4, Gömlek No: 88, s. 1.

⁴⁴¹ Hüseyin Şimşek, "Osmanlı Döneminde Kısa Süreli Öğretmen Yetiştirme Uygulamaları (Darulameliyat Ve Taşrada Öğretmen Yetiştirme)" *Y.Y.Ü Eğitim Fakültesi Dergisi* (Yüzyıldau Journal Of Education Faculty), 2014, Cilt: XI, Sayı: I, s.81.

Coğrafya, Hesap Hendese, Eşya dersleri, Ziraat, El İşleri, Resim, Musikî (Gınâ), Terbiye-i Bedeniye, Sıhhiye, Asker Talimi, Oyun ve Nişan gibi derslerden oluştu.⁴⁴²

1882 yılında Mekâtib-i Sıbyaniye, Mekâtib-i İptidâiye adıyla anılmaya başlandı.⁴⁴³ 1877 yılında İşkodra Vilayeti dahilindeki kazalarda İşkodra, Tiran, Leş, Akçahisar, Kavaya ve Podgoriçe kaza ve köylerinde 43 tane yeni mektep açıldı ve bunlara muallimler tayin edildi. Maaşları da Maarif bütçesinden karşılandı.⁴⁴⁴ Tiran Kazası'nda, mekteplerin yanı sıra cami ve mescitlerde de dini eğitim verilmeye devam edildi. Dört ve on yaş arasında kız ve erkek çocukları buralarda dini bilgiler ve Kur'an öğrenmeye devam etti. Aşağıdaki Tablo'da Tiran'daki sıbyan mekteplerinde görev yapan müderrisler ile köy adları bulunmaktadır.

Tablo 7: Tiran Kazasında Mekatib-i Sibyan (1299/1881) ⁴⁴⁵

Nr.	Mektep.	Müderris.
1.	Mulet (Mullet) Karyesi.	Yusuf Efendi
2.	Mere Hoca.	Hasan Efendi
3.	Petrela Karyesi.	İslam Efendi
4.	Çarşıda (Beşir Ağa)	Mahmut Efendi
5.	Zaimi (Mescidi)	Hüseyin Efendi
6.	Lam Vogli (Mescidi Şerif)	Mehmet Efendi
7.	Kokonoz (Mescidi)	Hüseyin Efendi
8.	Şeh Zela. (Mescidi)	Hacı Efendi
9.	Met Firi. (Mescidi)	Hafız Mustafa Efendi
10.	Kula Karyesi	Mehmet Efendi
11.	Farka Karyesi	Salih Efendi ⁴⁴⁶
12.	Çarşıda (Hüseyin Ömer Mektebi)	Ramazan Efendi
13.	Tabakhane (Mescidi)	Mustafa Efendi.

1875 yılına ait Manastır Vilayeti Salnamesi'ne göre Tiran Kazası'nda 13 sıbyan mektebi bulunmaktadır.⁴⁴⁷ Bunlardan dördü Mulet, Petrela, Kula ve Farka köylerinde diğerleri ise Tiran kasabasındadır. 1882 yılına ait İşkodra Vilayeti Salnamesine göre Tiran kazasında iptidai muallimi Abdi Efendi, Techiziye ibtida-i muallimi İbrahim Efendi, Mere Hoxha mektebi muallimi Hasan Efendi, Petrela mektebi muallimi Abdi Efendi, Mulet mektebi muallimi Yusuf Efendi, Farka mektebi muallimi Mehmet Efendi,

⁴⁴² İhsanoğlu, *a.g.e.*, s. 305-306.

⁴⁴³ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul: 1980, s. 121.

⁴⁴⁴ BOA. MF. MKT., Dosya No: 50, Gömlek No: 137, s. 2.

⁴⁴⁵ *İ. V. S.*, 1 defa, 1299/1882 tarihli, s. 74.

⁴⁴⁶ Tiran kazası Farka karyesinde 1314/1896 tarihinde sıbyan mektebi muallimi Ahmed Efendi devamsızlığından dolayı kaydının silinerek yerine Abdullah Efendi tayin olunmuştur. Bkz. BOA. MF. MKT. Dosya No: 334. Gömlek No: 43.

⁴⁴⁷ *M. V. S.*, 1 defa, 1292/1875 tarihli, s. 104.

Şupal iptida-i muallimi Mehmet Efendi, Kokonoz ibtidai inas muallimi Ali Efendi, Met Fire ibtidai inas muallimi Mustafa Efendi, Lam Vogli ibtidai inas muallimi Mehmet Efendi, Tabakhane ibtidai inas muallimi Mustafa Efendi, Şeyh Zela muallimesi Meryem Hanım idi.⁴⁴⁸ Görüldüğü üzere hanımlar da muallim olabilmekteydi. Bu dönemde Tiran Kasabası'nda 5 iptidai inas (kız) mektebi vardı.⁴⁴⁹ 1908 yılında Sauk karyesi sıbyan mektebi muallimliğine Şeyh Hasan Efendi tayin edilmiştir.⁴⁵⁰

2. Rüştîye Okulları

Rüştîye, orta seviyede tahsil veren eğitim kurumlarıydı. Sıbyan mektepleri sonrası eğitimi kapsamaktaydı ve bir anlamda yüksek eğitime hazırlamaktaydı.⁴⁵¹ Rüştîye mekteplerinin kurulmasının zeminini II. Mahmut hazırlamıştır. İlk rüştîye olarak 1838 yılında “Mektep-i Maarif-i Adli” ve 1839 yılında “Ulum-ı Edebiye” adıyla açılmıştır. Buradaki amaç, devlet işlerini görececek memur yetiştirmektir.

Rüştîye seviyesinde ilk okul, İstanbul'da 1847 yılında açıldı.⁴⁵² Rüştîye mektebinin öğretim süresi sık sık değişmiştir. Dört yıl olan eğitim süresine 1868 yılında bir yıl daha eklenmiş, bir yıl sonra tekrar kaldırılarak 4 yıla indirilmiştir. 1892 yılında bu süre 3 yıl olmuştur. 1898 yılında ise Rüştîye mektebi idâdilerle birleştirilerek 7 yıla çıkarılmıştır. Rüştîye mekteplerinde Arapça sarf ve nahiv, imla, Türkçe, Farsça, Kur'an, Osmanlı Tarihi, İslam Tarihi, Dünya Tarihi, Hesap ve Coğrafya dersleri okutulurdu. Bir müddet sonra buna hendese ve münşeat da eklenmiştir. 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle öğrenim süresi 4 yıl yapılmış ve 500 haneden daha fazla nüfusa sahip yerlerde birer rüştîye açılması öngörülmüştür. Her rüştîyede 1-2 muallim, 1 mubaşir ve 1 hademenin görev yapması gerekiyordu. Giderleri ise maarif sandıkları karşılayacaktı. Rüştîyelerden mezun olanlar imtihanla idadiyelere alınacaktı.⁴⁵³

⁴⁴⁸ 1327/1909 tarihinde Tiran kasabası Şeyh Zela İnas Mektebi Muallimesi Meryem Hanım'ın vefatıyla yerine tayin edilen Hadice Hanım'ın imtihanla kabul edilmiştir. Bkz. BOA. MF. MKT. Dosya No:1120. Gömlek No: 5, s. 1.

⁴⁴⁹ İ. V. S., 2.defa, 1310/1892 tarihli, s. 116.

⁴⁵⁰ BOA. MF. MKT., Dosya No: 1088, Gömlek No: 46, s. 2.

⁴⁵¹ İhsanoğlu, *a.g.e.*, s. 307.

⁴⁵² Kodaman, *a.g.e.*, s. 91.

⁴⁵³ Kodaman, *a.g.e.*, s. 93.

1275/1858 yılında Divan-ı Hümayun Kalemi Ketebesî Mûtehayyızânından Mehmet Said Sermedi Bey'e Ohri Sancağına bağlı Tiran kasabası'nda Rüşdiye Mektebi açma izni verildi.⁴⁵⁴ 1863 yılında Tiran'da inşa olunacak mekteb-i rüşdiye ile İşkodra'daki diğer mektepler için lazım gelen muallimler ve malzemeler temin edildi.⁴⁵⁵ 1864 yılında Tiran kasabasında Mekteb-i Rüşdiye inşa olup muallimlerin tayini yapılarak maaşları karşılandı.⁴⁵⁶ 1872 yılında Tiran Mekteb-i Rüşdiyesi için lazım olan kitap ve risaleler gönderildi.⁴⁵⁷

1864 yılında Tiran Kasabası'nda eski sıbyan mektebi yanında mahalle halkı tarafından 60.000 kuruş harcanarak Mekteb-i Rüşdiye inşa edildi. Bu mektepte muallim-i evvel olarak sabık Fenniye-Rüşdiyesi muallimi 750 kuruş maaşla Said Efendi, muallim-i sani olarak da 400 kuruş maaşla İbrahim Efendi atandı. Mahalle ahalisi tarafından ödenmek üzere aylık 100 kuruş maaşla bir bevvâb da tayin edildi. Diğer masraflar, 2.000 kuruşu tutuyordu.⁴⁵⁸ 1864 yılında Tiran Kasabası'nın Rüşdiye Mektebi'nde 300 civarında talebe (şakirdân) öğrenim görmekteydi.⁴⁵⁹ 1875 yılında İşkodra Vilayeti'nde dört rüştiye, Tiran Kazası'nda ise 1 rüştiye mektebi vardı.⁴⁶⁰ 1892 yılına ait İşkodra Vilayeti Salnamesi'ne göre, Tiran mektebi rüştiyesi muallim-i evveli Abdurrahman Efendi ve muallim-i sâni'si ise Murteza Efendi idi. Diğer muallimler Riyazîye (matematik) muallimi Ömer Fevzi Efendi, Hat muallimi Ahmed Efendi'dir.⁴⁶¹ 1903 yılında Tiran Mekteb-i Rüştiyesi muallim-i evveli Abdurrahman Efendi, muallim-i sâni'si İbrahim Efendi, Hüsni Hat muallimi Recep Efendi olup talebe sayısı 81 idi ve aynı zamanda burada bir hizmetçi de görev yapmaktaydı.⁴⁶²

3. İdadi Okulları

Rüştiye, Tanzimat sonrasında ortaokul olarak kabul edilen bir eğitim kurumu iken idadiler lise tahsili veren kurumlar dır. Bu okullarının ilk örnekleri ordu karargâhlarında görünümektedir. Burada yetişen öğrenciler İstanbul'daki Mekteb-i

⁴⁵⁴ BOA. A. MKT. MVL. Dosya No:102, Gömlek No: 83, s. 1.

⁴⁵⁵ BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:282, Gömlek No: 61, s. 3.

⁴⁵⁶ BOA. A. MKT. MHM., Dosya No:317, Gömlek No: 71, s. 1.

⁴⁵⁷ BOA. MF. MKT., Dosya No:4, Gömlek No: 85, s. 2.

⁴⁵⁸ BOA. İ. MVL., Dosya No:560, Gömlek No: 25163, s. 4-5.

⁴⁵⁹ BOA. MVL., Dosya No: 1006, Gömlek No: 51, s. 1.

⁴⁶⁰ M. V. S., 1 defa, 1292/1875 tarihli, s. 51.

⁴⁶¹ İ. V. S., 2 defa, 1310/1892 tarihli, 2.defa, s. 116.

⁴⁶² M. S., 1.defa, 1316/1898 tarihli, s. 825.

Harbiye'ye gitmekteydi. İşkodra Vilayeti'nde 1903 yılında Mekteb-i Askeriye vardı ve bu okulda birinci sınıfta 77 ikinci sınıfta 55 ve üçüncü sınıfta 5 olmak üzere toplam 138 öğrenci tahsil görmekteydi.⁴⁶³

1869 yılında Maarif Nizamnâmesi köyler ve mahallelerde sıbyan, 500 haneli kasabalarda rüşdiye ve 1.000 haneli kasabalarda idâdî mekteplerinin açılmasını zorunlu kılmıştı. İdâdîlere müslim ve gayri müslim mezun olan rüştiyeliler gidebilmekteydi. Bu okullarda görev yapan öğretmen ve hademelerin maaşları ve diğer masrafları vilayet maarif idaresince karşılanmaktaydı.⁴⁶⁴ Maarif Umumiye Nizamnamesi'ne göre 6 muallim bulunması gerekmekteydi; Üç yıl eğitim süresi olan idâdîlerin okutulan dersler arasında Fransızca, Almanca, İngilizce, Mantık, Coğrafya, Tarih, Cebir, Hesap, Türkçe, Kavanin-i Osmaniye, İlm-i Servet-i Mîlî, Usul-i Defter, İlm-i Mevalid, Hendese, İlm-i Mesaha, Kimya, Hikmet-i Tabiiye ve Resim dersleri yer almaktaydı.⁴⁶⁵

Tiran Kasabası'nda yeni idâdî ve ibtidâî mektepler inşa edilmişti. 1899 yılında bu yeni mekteplerin temel atma töreni yapılarak inşaatları başlatıldı.⁴⁶⁶ Tiran Mekteb-i İdâdî açıldığında muallim-i evvelliğine Abdurrahman Efendi getirildi.⁴⁶⁷

4. Medreseler

Örgün eğitim veren kurumlardan bir diğeri medreselerdi. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren bu eğitim kurumu hep varolageldi. Eskiden sıbyan mektepleri dışındaki tüm eğitim medreselerde yapıldı. Osmanlılarda bilinen ilk medreseyi Orhan Gazi İznik'te yaptırdı ve buraya Davud-i Kayseri müderris olarak atandı. Zamanla medreseler çoğaldı. Fatih ve Kanuni dönemlerinde reforma tabi tutularak program ve dereceleri belirlendi. Osmanlı Devleti Rumeli'de de pek çok medrese açtı. Bunlar genellikle vakıflarla finanse edildi.

İncelenen dönemde Tiran'da medreseler faaliyet göstermiştir. XVII. yüzyılda Rumeli'yi gezen Evliya Çelebi, Arnavut topraklarında 301 cami, 177 mescid, 112

⁴⁶³ M. S., 6.defa, 1321/1903 tarihli, s. 318.

⁴⁶⁴ Kodaman, a.g.e, s. 115.

⁴⁶⁵ Kodaman, a.g.e, s. 116-117

⁴⁶⁶ BOA. MF. MKT., Dosya No: 454, Gömlek No: 28, s. 1.

⁴⁶⁷ BOA. MF. MKT., Dosya No: 457, Gömlek No: 29, s. 1.

mektebin yanında 45 medrese olduğunu yazmaktadır.⁴⁶⁸ Medreseler genellikle camilerin yanında yapılmıştı. Bir kısmı da bir külliye içinde yer almaktaydı.

1892 yılında Tiran Kasabası'nda 6 cami, 59 mescid, 15 tekke, 32 zaviye, 1 rüşdiye, 13 ibtidai, 1 rum ve 1 katolik mektebi yanında 1 medrese bulunmaktaydı.⁴⁶⁹ Bu medrese Tiran kasaba içinde Abdurrahman Bey tarafından yaptırılmıştı. Abdurrahman Bey Medresesi adıyla da bilinen medresenin ne zaman inşa olduğu bilinmemektedir.⁴⁷⁰ Medresenin yanında bir de kütüphane vardı. Bunu da Abdurrahman Bey'in yaptırdığı tahmin edilmektedir. Kütüphane 157 adet kitap ve risaleden oluşmaktaydı.⁴⁷¹ Bu medrese ve kütüphane Ethem Bey Cami ve Saat külesi ile birlikte Tiran meydanını süslemekte ve bir manzume oluşturmaktadır. Bunun dışında kazada iki medrese daha vardı. Kaza merkezindeki Hüseyin Ömer Mektebi ile Beşir Ağa Mektepleri de birer medrese idiler.

B. GAYR-İ MÜSLİM OKULLARI

Osmanlı yönetimi gayr-i müslimlere de kendi okullarını yaptırma izni vermişti. İstanbul fethinden sonra Rumlara, Patrik adındaki bir ruhani liderin riyasetinde cemaat haline yaşama hakkı verildi. Bu durum Ermeniler ve Yahudiler için de geçerliydi.⁴⁷² XIX. yüzyılda Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın ilanı ile birlikte gayr-i müslimlerin haklar teyid edildi. Islahat Fermanı'nda bu açıkça belirtildi. Diğer yandan şehir, kasaba ve köylerde ibadethane, okul, hastane ve diğer sahip oldukları yapıları tamir edebilecekleri öngörüldü ve bunu ancak Patrik veya cemaat reisleri onayıyla yapabileceklerdi. Özel okulların açılması ise Maarif Meclisi'nin iznine bağlandı.⁴⁷³

Tiran'daki gayr-i müslim okullar, Rum okulları, Latin okulları ve ecnebi okulları olmak üzere üçe ayrılıyordu. 1855-56 yılında Tiran kasabasında Latin Kilisesi'nin inşasına izin verildi.⁴⁷⁴ Aynı zamanda kilisede faaliyet gösteren bir latin mektebi açıldı.

⁴⁶⁸ “*Shqipëria para tre shekujsh*”, Evlija Çelebiu ‘Muhammed Dhilli ibn Dervishi, përkthyer nga Sali Vuçiterni, BESA 2000, daha fazla bilginiz için bkz. (Revista Drita Islame, Tetor 2013).

⁴⁶⁹ *İ. V. S.*, 2 defa, 1310/1892 tarihli, s. 119.

⁴⁷⁰ *M. S.*, 6 defa, 1321/1903 tarihli, s. 316.

⁴⁷¹ *M. S.*, 6 defa, 1321/1903 tarihli, s. 321.

⁴⁷² Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi 1-2*, Eser Matbaası, İstanbul: 1977, s. 725.

⁴⁷³ Resül Narin, “Osmanlı Devletinde 19. Yüzyılda Misyonerlik ve Adapazarı'ndaki Misyoner Okulları”, Orgeneral Ali Fuat Cebesoy Anısına Armağan, Sakarya: 2010, s. 311.

⁴⁷⁴ BOA. HR. MKT., Dosya No: 139. Gömlek No: 28, s. 1.

1856 yılında Katolik Kilisesi raporlarına göre, Tiran’da kilisenin yanında iki latin mektebi açıldı: Bunlardan biri erkekler diğeri kızlar içindi. Kız mektebin senelik 300 piastra flori maaşla Justina Vinçenci muallim tayin edildi.⁴⁷⁵

1895 yılında Tiran kasabasında Rum kilisesi bahçesindeki Rum mektebi’nin genişletilmesine izin verildi.⁴⁷⁶ Kilise yanında erkek ve kızların okuyacağı mektepler açılmasına izin verildi.⁴⁷⁷ Rum mekteplerinde okul dersleri yanında Türkçe de öğretilmekteydi. 1876 yılında Tiran’da fakir ve yoksul olduklarından dolayı Rum sıbyan mektebinin Türkçe mualliminin maaşı, İşkodra sıbyan mektebinin gelirinden karşılandı. Yine Rumca muallimi Dimitri Anastasi’nin maaşını da aynı şekilde karşılanması uygun görüldü.⁴⁷⁸

XIX. yüzyılda başlarında Tiran’da misyonerler faaliyetler gösteriyordu. Bu bağlamda okullar açmışlardı. 1909 yılında Tiran’da Amerikalı misyoner Ericson, Arnavutça kitaplar yazmak ve mektep açmak için müracatta bulundu. Halk onların faaliyetlerinden hoşlanmadı ve bahse konu tarihte Amerikan misyonerlerine saldırılarda bulundu. Aynı şekilde bölgede faaliyet gösteren diğeri bir misyoner grubu da Avusturya konsolosluğunun himayesindeydi.⁴⁷⁹

Misyoner Ericson’dan, Tiran ve Elbasan’daki zararlı faaliyetleri sebebiyle şikayetler oldu. Meselenin çözümü için Amerikalı yetkililer nezdinde girişimlerde bulunuldu.⁴⁸⁰

⁴⁷⁵ Dushi, *a.g.e.*, s. 81.

⁴⁷⁶ BOA. MF. MKT., Dosya No: 260, Gömlek No: 10, s. 1.

⁴⁷⁷ BOA. İ. AZN., Dosya No: 13, Gömlek no:19, s. 2.

⁴⁷⁸ BOA. MF. MKT., Dosya No: 38, Gömlek No: 26, s. 1-3.

⁴⁷⁹ BOA. HR. SYS., Dosya No: 132, Gömlek No: 35, s. 1.

⁴⁸⁰ BOA. HR. SYS., Dosya No: 132, Gömlek No: 36, s. 1-3.

SONUÇ

Arnavut toprakları, sırasıyla Roma, Bizans ve Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetlerini tanıdı. Sonunda Osmanlı Devleti, Balkanları en uzun süre elinde tuttu, imar ve iskân politikalarıyla bölgenin gelişmesinde önemli rol oynadı. Osmanlı yöneticileri yerel halka dokunmadı, onları büyük bir hoşgörüyle yönetti. Yerel beyleri ve yararlılık gösteren kimseleri dizdar, kale muhafızı gibi önemli görevlere atadı. Müslüman olanlarına timar verip bölgenin İslamlaşmasını kolaylaştırdı.

Yerel halkı Osmanlılara karşı büyük bir tepki göstermedi. Bunun nedeni daha önceki ödedikleri ağır vergileri hafifletmesi ve zimmi hukuku sebebiyle gayrimüslimlerin can ve mal güvenliğini sağlamasıydı. Cizye alınırken fakirler korundu. Onlardan daha düşük cizye alındı.

Fatih ve I. Selim döneminde İslam önce halkın ileri gelenleri ve soylular arasında yayıldı. Kanuni döneminde bölgede 64 köy ve 19 mezrada toplam 214 Müslüman hane vardı. Buna mukabil gebran yani gayrimüslim ise 7.213 haneydi. Dolayısıyla bölgenin nüfusu yaklaşık 35.000 civarındaydı. XVII. yüzyılda başlarında bölgenin % 70'i Müslümandı.

XIX. asırda Tanzimat döneminde Tiran, ekonomik ve kültürel açıdan İşkodra'dan sonra gelmekteydi. Bünyesinde Rum ve Latin kiliseleri, gayr-i müslim okulları vardı. Tanzimat, Tiran bölgesinde birden uygulanamadı. Bölgedeki idari yapılanma zamanla çeşitli nedenlerle değişti ve nihayet kaza, kaymakam, naip, mal müdürü, tahrirat katibi, tapu katibi, sandık emini gibi görevlilerce yönetilmeye başlandı ve bidayet mahkemesi, mal kalemi, nüfus idaresi, telgraf idaresi, reji idaresi, maarif komisyonu, zabıta idaresi, ziraat bankası, tapu kalemi, duyûn-i umûmiye idaresi, orman idaresi, ticaret ve ziraat ve sanayi odası, evkaf komisyonu, nakliye vasıtaları komisyonu ve emval tahsili komisyonu gibi kurumlar oluşturuldu. Ancak bu değişim sanıldığı kadar kolay olmadı.

Sonuçta Tiran, hükümet konağı ve telgrafhane gibi önemli kamu binaları, 62 cami, 8 kilise, 1 medrese, 1 rüştiye, 13 Müslüman mektebi, 19 han, 653 dükkân, 19 mağaza ve 50 kiremithaneye sahip şirin bir kaza haline geldi. Kazada ayrıca 145

değirmen ve 3 fabrika, 1 hamam ve 1 depo da bulunmaktaydı. 1875 yılında Tiran'ın 32.500 nüfusu Müslüman, Kıpti, Rum ve Latinlerden oluşmaktaydı. Tiran aynı zamanda bir kültür merkeziydi ve pek çok âlim ve şair yetiştirmişti.

Asırlardır Osmanlı hâkimiyetinde kalan Tiran, hiçbir dönemde görmediği bir huzur ve sükûn iklimi yaşadı. Günümüzde dahi bu tarihin izlerini hatırlatmaktadır.

KAYNAKLAR

A. ARŞİV BELGELERİ

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Asafi Amedi Kalemi (A.AMD)

BOA. A. AMD, Dosya No: 54, Gömlek No: 77

Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d)

BOA. A. DVNS. MHM, Dosya No: 76

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM)

BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:282, Gömlek No: 6

BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:317, Gömlek No: 71

BOA. A. MKT. MHM., Dosya No: 380, Gömlek No: 43

Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı (A.MKT.MVL)

BOA. A. MKT. MVL. Dosya No:102, Gömlek No: 83

Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı (A.MKT.NZD)

BOA. A. MKT. NZD. Dosya No:2. Gömlek No: 3

Ali Emiri Mustafa III (AE.SMST.III)

BOA. AE. SMST. III

Evrak Odası Evrakı (BEO Babıali)

BOA. BEO. Dosya No: 3582, Gömlek No: 268578

Cevdet Adliye (C.ADL)

BOA. C. ADL., Dosya No: 40, Gömlek No: 2445

Cevdet Dahiliye (C.DH)

BOA. C. DH. Dosya No: 272, Gömlek No: 13563

Cevdet Evkaf (C.EV)

BOA. C. EV, Dosya No: 399, Gömlek No:20238

BOA. C. EV, Dosya No: 654, Gömlek No: 32977

BOA. C. EV, Dosya No: 120, Gömlek No: 5958

BOA. C.EV., Dosya No: 285, Gömlek No: 14544

Bab-ı Defteri Mevkufat Kalemi Defterleri (D.MKF.d)

BOA. D. MKF. d. 29715

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT)

BOA. DH. MKT. Dosya No: 2804, G mlek No: 92

BOA. DH. MKT. Dosya No: 2849, G mlek No: 26

BOA. DH. MKT. Dosya No: 2863, G mlek No: 54

Dahiliye Nezareti M tenevvia Evrakı (DH.MTV)

BOA. DH. MTV. Dosya No: 2, G mlek No: 69

BOA. DH. MTV. Dosya No: 2, G mlek No: 69

Dahiliye Nezareti Őifre Evrakı (DH.ŞFR)

BOA. DH. ŞFR., Dosya No: 274, G mlek No: 2

Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH.TMIK)

BOA. DH. TMIK. S. Dosya No: 70, G mlek No: 6

Evkaf Defterleri (EV.d)

BOA. EV. d. 37395

BOA. EV. d. 41805

BOA. EV. d. 41805

Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı (HR.MKT)

BOA. HR. MKT. Dosya No: 139. G mlek No: 28

Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS)

BOA. HR. SYS. Dosya No: 132, G mlek No: 35

BOA. HR. SYS. Dosya No: 132, G mlek No: 36

Haritalar (HRT.h)

BOA. HRT. h 1826

 rade Adliye ve Mezahib ( .AZN)

BOA.  . AZN. Dosya No: 13, G mlek no:19

BOA.  . AZN., Dosya No: 41, G mlek No: 22

 rade Dahiliye ( .DH)

BOA.  . DH. Dosya No: 566, G mlek No: 39383

 rade Meclis-i Mahsus ( .MMS)

BOA.  . MMS. Dosya No: 44 G mlek No: 1852

 rade Meclis-i Vala ( .MVL)

BOA.  . MVL. Dosya No: 330, G mlek No: 14142

BOA.  . MVL. Dosya No: 570, G mlek No: 25639

BOA.  . MVL. Dosya No:330, G mlek No: 14142

BOA. İ. MVL. Dosya No:560, G mlek No: 25163

İrade Telgraf ve Posta (İ.PT)

BOA. İ. PT. Dosya No: 1, G mlek No: 20

İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD)

BOA. İ. ŞD. Dosya No: 12, G mlek No: 578

BOA. İ.ŞD., Dosya No: 80

Kamil Kepeci (KK.d)

BOA. KK. Dosya No: 2876

Maarif Nezareti, Mektubi Kalemî (MF.MKT)

BOA. MF. MKT. Dosya No: 260. G mlek No: 10

BOA. MF. MKT. Dosya No: 334. G mlek No: 43

BOA. MF. MKT. Dosya No: 38, G mlek No: 26

BOA. MF. MKT. Dosya No: 454, G mlek No: 28

BOA. MF. MKT. Dosya No: 457, G mlek No: 29

BOA. MF. MKT. Dosya No:4, G mlek No: 85

BOA. MF. MKT., Dosya No: 1088, G mlek No: 46

BOA. MF. MKT., Dosya No: 4. G mlek No: 88

BOA. MF. MKT., Dosya No: 50, G mlek No: 137

BOA. MF. MKT. Dosya No:1120. G mlek No: 5

Maliye Ceride Defterleri (ML.CRD.d)

BOA. ML. CRD. d. 1341

Maliye Varidat Muhasebesi Cizye Defterleri (ML.VRD.CMH.d)

BOA. ML. VRD. CMH. d 3019

BOA. ML. VRD. CMH. d. 841

BOA. ML. VRD. CMH. d. 841

Meclis-i Vala Evrakı (MVL)

BOA. MVL. Dosya No: 1006, G mlek No: 51

BOA. MVL. Dosya No: 1006, G mlek No: 7

BOA. MVL. Dosya No: 1009, G mlek No: 38

BOA. MVL. Dosya No: 158, G mlek No: 30

BOA. MVL. Dosya No: 80. G mlek No: 19

BOA. MVL. Dosya No: 908, G mlek No: 33

BOA. MVL. Dosya No: 908, G mlek No: 33

BOA. MVL. Dosya No: 958, G mlek No: 84

BOA. MVL. Dosya No: 986, G mlek No: 18

N fus Defterleri (NFS.d)

BOA. NFS. d, 5421

BOA. NFS. d. 5417

BOA. NFS. d. 5418

BOA. NFS. d. 5419

BOA. NFS. d. 5421

BOA. NFS. d. 5422

BOA. NFS. d. 5425

Plan-Proje (PLK.p)

BOA. PLK. p. 4744

 ura-yı Devlet Evrakı ( D)

BOA.  D. Dosya No: 1956, G mlek No: 16

BOA.  D. Dosya No: 1956, G mlek No: 26

BOA.  D. Dosya No:1963, G mlek No: 7

BOA.  D. Dosya No: 2548, G mlek No: 20

Tahrir Defteri (TT. d.)

BOA. TT. d. 81

BOA. TT. d. 367

BOA. TT. d. 717

BOA. TT. d. 786

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS)

BOA. Y. A. HUS. Dosya No: 327. G mlek No: 77

**Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Erkanı ve Saray G revlileri Maruzatı
(Y.PRK.SGE)**

BOA. Y. PKR. SGE, Dosya No: 9, G mlek No: 119

Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ)

BOA. Y. PRK. AZJ. Dosya No: 32, Gömlek No: 4

Yıldız Perakende Evrakı Evrakı Ticaret ve Nafia Nezareti Maruzatı (Y.PRK.TNF)

BOA. Y. PRK. TNF. Dosya No:1. Gömlek No:36

Yıldız Perakende Evrakı Umumi (Y.PRK.UM)

BOA. Y. PRK. UM., Dosya No: 20, Gömlek No: 30

2. Sâlnâmeler

Devlet Sâlnâmesi, 5 Defa, 1267/1851.

İlmiye Sâlnâmesi, 1 defa, 1334-1916.

İşkodra Vilâyet Sâlnâmesi, 1 Defa, 1299/1882.

İşkodra Vilâyet Sâlnâmesi, 2 Defa, 1310/1892.

İşkodra Vilâyet Sâlnâmesi, 3 Defa, 1312/1894.

İşkodra Vilâyet Sâlnâmesi, 4 Defa, 1315/1897.

İşkodra Vilâyet Sâlnâmesi, 5 Defa, 1316/1898.

Maârif Sâlnâmesi, 1 Defa, 1316/1898.

Maârif Sâlnâmesi, 6 Defa, 1321/1903.

Manâstir Vilâyeti Sâlnâmesi, 1. Def'a, 1292/ 1875.

Manâstir Vilâyeti Sâlnâmesi, 2. Def'a, 1293/ 1876.

B. MATBU ESERLER

AFYONCU Erhan, "Zeamet", *D.İ.A.*, C. 44, T. D. V. Yayınları, İstanbul: 2013, s. 162-164.

AKGÜNDÜZ Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. 6, Osmanlı Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul: 2006.

ALBAYRAK Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması (İlmiye Ricalinin Terâcim-i Ahvâli)*, C. 2-4, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul: 1996.

ANAMALİ Skender (vd.), *Historia e Popullit Shqiptar*, C. I, Academia e Shkencave e Shqiperise, Botimet Toena, Tirane: 2002.

----- Skender, "Epoka e Justinianit ne Shqiperi, Ne driten e te dhenave arkeologjike", *Iliria*, Nr. 1-2, Tirane: 1997, ss. 1-16.

- ARMAĞAN A. Latif, "XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhı ve Menziller (Menâzilü'l-Hacc)", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı: 20, İstanbul: 2000, ss. 73-118.
- AYVERDİ Ekrem H., *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, C. IV. İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul: 1982.
- BAÇE Apollon, KARAİSKAJ Gj. "Keshtjella e Petrles", *Revista Monumentet*, I. M. K. Yayınları, Nr. 5-6, Tirane: 1973, ss. 130-139.
- BAKIU Gazmend, "Xhamite e Tiranes", *Revista Klan*, Nr. 555, Tirane: 28 Mars 2008, ss. 58-59.
- BARLETİ Marin, *Historia e jetës dhe e veprave të Skënderbeut: burime dhe materiale për Historinë e Shqipërisë*, Instituti i Historisë, Tirane: 1964.
- BARKAN Ömer L., "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Türkiyat Mecmuası*, C. 10 (1953), ss. 1-25.
- Ömer L., "Timar", *İslam Ansiklopedisi*, C. 12, M.E.B. Yay., Eskişehir: 1997 s. 275.
- BEDULI Dhimitër, *Kishë dhe Kulturë*, Instituti i Dialogut dhe Komunikimit, Tiranë: 2006.
- Dhimitër, *Kodiku i Kishës së Shën Prokopit (1818-1922)*, Kisha Ortodokse Autoqefale, Tiranë: 1997.
- BİLGE Mustafa L., "Arnavutluk", *D.İ.A.*, C. III, T. D. V. Yayınları, İstanbul: 1991, s. 383-390.
- Mustafa L., "Kızıldeniz", *D.İ.A.*, C. 25, T. D. V. Yayınları, İstanbul: 2002, s. 557-559.
- BOZBORA Nuray, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavutluk Ulusçuluğunun Gelişimi*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, İstanbul: 1997.

- CAMİ-SERİCA Ludi, “Kultura Islame”, Organ i Komunitetit Musliman Shqiptare, Shtator-Tetor 1942, Nr. 11, *Botues: Shoqata Alternativa e se Ardhmes-ALSAR*, Tirane: 2012, ss. 186-187.
- CEKA Neritan, KOMATA Damian, “Dy skulptura antike nga zona e Baldushkut”, *Iliria Reviste Arkeologjike*, Nr. I, Tirane: 1987, ss. 241-243.
- ÇAKILCI Diren, “*Rumeli Telgraf Hatları (1854-1876)/ Rumelia Telegraphs Lines (1854-1876)* ” (Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2015.
- ÇELTİK Seher Erdoğan, “Ali Emir’inin Vesâiku’l-Âsar’ı”, *Türk kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 51, ss. 259-274.
- DANIŞMEND İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 1, Türkiye Yayınevi, İstanbul: 1972.
- DASHİ Sulejman, “Kalaja Berthama Historike e Kryeqytetit”, *Almanaku i Tiranës*, Nr. 1. Tirane: 2003, ss. 26-27.
- Sulejman, “Teqete e Shqiperise, aspekte te historisedhe te arkitektures”, *Revista Perla*, Nr. 1, Tirane: 1999, ss. 92-96.
- DAVISON Roderic H., "Osmanlı İmparatorluğuna Elektrikli Telgrafın Girişi", Çev. Yrd. Doç. Dr. Durdu Mehmet Burak, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Sayı: 14, Ankara: 2003, ss. 347-386.
- DEGRAND Aleksandre, *Souvenirs de la Haute - Albanie*, (Librarie Lumo Skendo Tirane, Albanie), Paris: 1901,.
- DEMİRCİOĞLU Halil, *Roma Tarihi*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1998.

DERVİŞ Fetnan, “Balkanlarda XVIII. Yüzyılda ve XIX. Yüzyılın Başlarında Etkili Bir Ayan Aile: Prizren Sancağında Rotulalar”, *Türk Tarihinde Balkanlar = Balkans in the Turkish History*, C. I, Sakarya: 2013, ss. 671-685.

DİZDARİ Nasuf, “Mytesim Kelliçi”, *Gazeta Drita Islame*, Nr. 8, Tirane: 1992, ss. 3-4.

DRAGANOVA Slavka, “İşkodra Ve Tiran yöresine İlişkin Bulgaristan'daki Osmanlı Evrakı”, *Balkanlar'da İslam Medeniyeti II Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, Tiran- Arnavutluk, 4-7 Aralık 2003, İslam Tarih, Sanat Ve Kültür Araştırma Merkezi (İRCİCA), İstanbul: 2006, ss. 299-313.

DUKA Ferit, “ XV-XVIII y.y. Arnavut Nüfusunun İslamlaşması Süreci Üzerine Gözlemler, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Cilt 2, Sayı: 02 , Ocak 1991, ss. 63-71.

DUSHİ Dom Mark, *Tirana dhe Rrethinat e Saj*, Botimet Toena, Tirane: 2005.

ELSİE Robert, “ Shenjterit e Krishtere ne Shqiperi, II”, *Revista Drita*, Maj 2015, ss. 10-15.

----- Robert, *Biographical Dictionary of Albanian History*, New York I. B. Tauris, London: 2013.

EMİN Mehmed, “Memâlik-i Osmaniye Demir Yolları Tarihçesi ve Alman Politikası: 1257-13241”, İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1324, C. II, Sayı: 23, ss. 304-310.

ENGELHARDT Edouard-Philippe, *Tanzimat ve Türkiye*, Çev. Ali Reşad, Kaknüs Yayınları 1999, ss. 43-44.

EREN Hasan, (ed.), “Tiran”, *Türk Asiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi Yayınları, C. XXXI, s. 237.

ERGİN Osman, *Türk Maarif Tarihi I-2*, Eser Matbaası, İstanbul: 1977.

EYİCE Samevi, “Edhem Bey Camii”, *D.İ.A.*, İstanbul: T.D.V. Yayınları, 1994. C. 10, ss. 415-416.

- FRASHERİ Gjergj, “Kalaja e Ndroqit”, *Revista Monumentet*, İnstituti i Monumenteve te Kultures Yayınları, Nr. 4. Tirane: 1972, ss. 185-190
- FRASHERİ Kristo, *Historia e Tiranës*, Botimet Toena, V. I, Tirane: 2004.
- GJËPALI Ilia vd., “Shpella e Pëllumbasit (Tiranë)”, *Iliria Reviste Arkeologjike*, Nr. 37, Tirane: 2013, ss. 275.
- GÖLEN Zafer, TEMİZER Abidin, Yazar: Mehmet Ali Ünal, “Evliya Çelebiye Gore Balkanlarda Kurulan Pazarlar Ve Panayırlar 17 Yüzyılda Balkanlarda Ticaret”, *Balkanlar Tarihi, C. 1, Osmanlı Mirası Ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları*, Mart: 2016, ss. 1-40.
- GÜÇER Lütfi, “16-18 Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunun Ticaret Politikası”, *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, 1987, ss. 41- 46.
- GÜLCÜ Erdinç, *Osmanlı idaresinde Bağdat*, (Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 1999.
- GÜNDOĞDU Raşid, *Uşşâkizâde Tarihi*, Çamlıca Yayınevi, C.I, İstanbul: 2005, s. 192.
- GÜNDÜZ Özdeş, *Türk Çarşıları*, Tepe Yayınları, Ankara: 1998.
- GÜRAN Tefik, Osmanlı Tarım Ekonomisi, 1840-1910 /, *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, Sayı:1, 1987, ss. 225-303.
- GÜVEN Tamer, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ayanlar, Sermaye Birikimi Ve Girişimcilik”, *Türkiye İslam İktisadı Dergisi*, Cilt 3, Sayı: 1, Şubat 2016, ss.63-88.
- HALAÇOĞLU Yusuf. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Menzıl Teşkilatı Hakkında Bazı Mülahazalar”, *Osmanlı Araştırmaları II*. İstanbul: 1981, ss. 123-132.
- HALDON John, *Bizans Tarihi Atlası*, Çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul: 2007.

HAN J. G. Von, *Studime Shqiptare*, Instituti i Dialogut & Komunikimit, Tirane: 2009.

HANÇERLİOĞLU Orhan, *Ekonomi Sözlüğü*, Remzi Kitabevi. İstanbul: 1986.

HYSA Armanda, “Pazaret e vjetra te qyteteve shqiptare ne fund te shek. XIX dhe fillim te shek. XX” (Teze doktore-Doktora Tezi) U. Tiranes, Korrik 2012.

HYSA Roald, *Xhamite e Tiranes*, Botuar-Xhamia e Kokonozit, Tirane: 2008.

İHSANOĞLU Ekmeleddin, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Research Centre For Islamic History, Art and Culture (IRCICA), C. II, İstanbul: 1994.

İNALCIK Halil, OĞUZ Mevlüt, *Gazavât-ı Sultan Murad b. Mehmet Han*, Anonim gazavatname, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1989.

----- Halil, “Arnavutluk’ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei”, *Fatih ve İstanbul*, C. 1, Sayı: 2, İstanbul: 1953, ss. 152-175.

----- Halil, “İstanbul’un İncisi: Bedesten”, Mustafa Özel (haz.), *İktisat ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul: 1997, ss. 119-136.

----- Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul: 1996.

----- Halil, *Hicri 835 Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1987.

İNBAŞI Mehmet, “Balkanlar’da Osmanlı Hâkimiyeti ve İskan Siyaseti”, *Türkler, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi*, C. IX, Ankara: 2002, ss. 156-164.

İSLAMİ Selim, “Qytet İilir ne Zgerdhesh”, *İliria Reviste Arkeologjike*, Nr. 2, Tirane: 1972, ss. 196-213.

İPŞİRLİ Mehmet, *Tarihi Naima*, C. II, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara: 2007.

- KAHRAMAN Seyüzyıldait Ali, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2001.
- KALEŞİ Hasan, “Tiran”, *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul: 1979, C. XII, ss. 375-376.
- KALLEK Cengiz, “Pazar”, *D.İ.A.*, C. 34, T.D.V. Yayınları, İstanbul: 2007, ss. 206-208.
- KARAKTEKE Hakan T., *İşkodra Vilayeti Osmanlı Şairleri*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara: 2018.
- KARAL Enver Z., *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1-2, Türk Tarihi Yayınları, Ankara: 1995.
- KARPAT Kemal H., *Osmanlı Nüfusu(1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri*, çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul: 2003.
- KASOLLJA Faik, “ Xhemal Sheh Abazi”, *Gazeta Drita Islame*, Nr. 42, Tirane: 1993, ss. 3-5.
- Faik, “Hafız İbrahim Dalliu”, *Gazeta Jehona*, nr. 4, Tirane: 2001, ss. 8-10.
- Faik, “Haxhi Hasan Bakalli 1834-1950”, *Gazeta Drita Islame*, Nr. (16) 41, Tirane: 1993, ss. 3-5.
- KIRMIZI Abdulhamit, *Abdülhamid’in Valileri- Osmanlı Vilayet İdaresi (1895-1908)*, Klasik, Ankara: 2007.
- KİEL Machiel, *Arkitektura Osmane ne Shqiperi 1385-1912*, Milleniumi i Ri, Tirane: 2012.
- Machiel, “İşkodra”, *D.İ.A.*, C. 23, İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2001, ss. 433-434.
- Machiel, “Sarı Saltuk”, *D.İ.A.* C. 36, İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2009, ss. 147-150.

- KODAMAN Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul: 1980.
- KORKUTİ Muzafer, *Archaeological Evidence in Tirana District*, Tirana the Challenge of Urban Development, Tirane: 2003.
- KOSTA Sotir, “Restaurimi i Mozaikeve te Tiranes”, *Revista Monumentet, Instituti i Monumenteve te Kultures*, Nr. 11, Tirane: 1976, ss. 87-94.
- KRUJA Genti, RASHA Andrin (ed.), *100 Personalitete Shqiptare te Kultures Islame*, Komuniteti Musliman Shqiptare, Tirane: 2012.
- KÜPELİ Özer, “Osmanlı Devletinde Panayır Organizasyonları ve Gönen Hacı İsa Panayırının Tarihine Dair”, Osmanlı, Editör: Güler Eren, *Yeni Türkiye Yayınları*, C. 3 (İktisat), Ankara: 1999, ss. 490-497.
- KÜTÜKOĞLU Mübahat S., *XVI. Asırda Tavas Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı*, Tavas Köy ve Belediyelere Hizmet Götürme Birliği Yayını, İstanbul: 2002.
- LLUKANİ Andrea, *Folklori Kristian*, Botimet Trifon Xhagjika, Tirane: 2013.
- MIHO Koço, *Trajtatë profilit urbanistik të qytetit të Tiranës*, Shtepia Botuese 8 Nentori, Tiranë: 1987.
- MİRAJ Fatmira, “Muret e Persqopit”, *Revista Monumentet, İ. M. K. Yayınları*, Nr. 2. Tiran: 1971, ss. 153-155
- MİTROJORGJİ Joli, “Pazaret-Veshtrim mbi morfologjine urbane dhe strukturen e tyre hapësimore”, *Revista Monumentet, İ. M. K. Yayınları*, Nr. 56, Tirane:2017, ss. 19-53.
- MORTAN Kenan., KÜÇÜKERMEN Önder., *Çarşı, Pazar, Ticaret ve Kapalıçarşı*, Türkiye İş Bankası kültür Yayınları, İstanbul: 2010.
- MYDERRİŞİ Osman, *Qyteti i Tiranes*, Pergatiti G. Bakiu, Shtypshkronja Erik, Tirane: 1998.

- NAKRACAS Georgios, *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni*, çev. İbrahim Onsunoğlu, İstanbul: 2005.
- NARİN Resül, “Osmanlı Devletinde 19. Yüzyılda Misyonerlik ve Adapazarı’ndaki Misyoner Okulları”, *Orgeneral Ali Fuat Cebesoy Anısına Armağan*, Sakarya: 2010.
- NEŞRİ Mehmet, *Kitab-ı Cihan Nüma*, C. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1949.
- ORHONLU Cengiz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehir Mimarları", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul: 1981, c.II, ss.1-30.
- Cengiz, GÖYÜNÇ Nejat, “Has”, *D.İ.A.*, C. 16, İstanbul: T.D.V. Yayınları, 1997, ss. 268-270
- OSTROGORSKY Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1995.
- ÖNGÖREN Reşat , “Arnavutluk’taki Tasavvuf Faaliyetlerinin Karakteri”, *Balkanlarda İslâm Medeniyeti*, II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, (Tiran-Arnavutluk, 4-7 Aralık 2003), s. 345-350.
- ÖZBİLGİN Erol, *Bütün Yönleriyle Osmanlı, Adab-ı Osmaniyüzyılda*, İz Yayıncılık, İstanbul: 2003.
- ÖZCAN Abdulkadir, *Zübde-i Vekayiat*, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1995.
- ÖZLÜ Zeynel, *19. Yüzyılda Bir Batı Karadeniz Kenti Gümüşâbâd/Gümüşova*, Fırat Basım, İstanbul: 2015.
- PAMUK Bilgehan, “Güney Arnavutluk’ta Osmanlı Hâkimiyeti”, *Rumeli Balkanlar Özel Sayısı, Yeni Türkiye Yayınları*, C. I, Sayı: 66, (Mart-Haziran 2015), ss. 640-655.
- POPOVİC Aleksandre, *Balkanlarda İslam*, çev. Komisyon, İnsan Yayınları, İstanbul: 1995.

- PULAHA Selami, “Pronesia feudale ne toka shqiptare (shek. XV-XVI)”, *Instituti i Historise*, Tirane: 1988, ss. 36-37.
- PUTRA Shaban, (ed.), “İsmail Efendi Ndroqi”, *Revista Kultura Islame*, Organ i K.M.Sh, nr. 7-8, Mars-Prill, Tirane: 1944, ss. 88-90.
- Shaban (ed), “Dituria Islame”, *Organ i Komunitetit Musliman Shqiptar*, Viti 5, Nr. 1, Shtator: 1943, s.14-15.
- SAMİ Şemseddin, *Kamus-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul: 2007.
- Şemseddin, “*Kamus-ul Alam - Dictionnaire Universel d’Histoire et de Geographie*”, C. 1- 3, Mihran Matbaası, İstanbul: 1898.
- SEVGİN Nazmi, “Efsaneden Hakikate Sarı Saltuk ve Aiyos Spiridon”, *Tarih Konuşuyor*, C. VIII, Sayı: 52, Mayıs 1968, ss. 2732.
- SEZEN Tahir, *Osmanlı Yer Adları* (Alfabetik Sırayla), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay, Nu: 21, Haz: Murat Şener, Salih Dutoğlu, Nevzat Karataş, Ankara: 2006.
- SHJUFLAJ Milan, *Qytetet dhe Keshtjellat e Shqiperise*, Onufri, Tirane: 2009.
- SHKODRA Zija, *Esnafet Shqiptare (shek XV-XX)*, Akademia e Shkencave e R. se Shqiperisi, Instituti I Historise, Tiran: 1972.
- SHPUZA Gazmend, “ Hafiz Mustafa Doraci”, *Drita Islame*, Nr. 4(135) Tirane: 1998, ss. 2-3.
- SHTYLLA Valter, “Portat e Arta te Via-Egnatias ne Ballkan”, *Revista Monumentet*, Instituti i Monumenteve te Kultures Yayınları, Tirane: 2005. nr. 47, ss. 33-40
- Valter, *Rruget dhe urat ne Shqiperi*, Botimet Toena, Tirane: 1998.

- SPAHIU Hena, “Monedha Bizantine te shek. V-VIII te zbuluara ne territorin e Shqiperise”, *Iliria Reviste Arkeologjike*, Nr. 9-10, Tirane: 1979-1980, ss. 1-4.
- SÜREYÜZYILDAA Mehmet, *Sicill-i Osmani*, C. 3, Sebil Yayınevi, İstanbul: 1996.
- ŞAHİNALP Mehmet Sait, Veysi Günal, “Osmanlı Şehircilik Kültüründe Çarşı Sisteminin lokasyon Ve Çarşı İçi Kademelenme Yönünden Mekânsal Analizi”, *Millî Folklor*, , Yıl 24, Sayı: 93, Ankara: 2012, ss. 149-168.
- ŞİMŞEK Hüseyin, “Osmanlı Döneminde Kısa Süreli Öğretmen Yetiştirme Uygulamaları (Darulameliyat Ve Taşrada Öğretmen Yetiştirme)” *Y.Y.Ü Eğitim Fakültesi Dergisi* (Yüzyıldau Journal Of Education Faculty), Cilt: XI, Sayı: I, 2014, ss. 77-95.
- TABAKOĞLU Ahmet, “Osmanlı İctimaî Yapısının Ana Hatları”, *Osmanlılar*, Yeni Türkiye Araştırma Merkezi Yayınları, C. IV, Ankara: 1999, ss. 17-31.
- TAF AJ Sinan, “İsmail Teqja”, *Gazeta Drita Islame*, Nr. 16, Tirane: 1992, ss. 3-4.
- THENGJILLI Petrika, “Detyrimet e jashtezakonshme shteterore, barre e rende per fshataresine shqiptare gjate shek. 17-18”, *Studime Historike*, Nr. 3, A. Sh. te Shqiperise, İnstituti i Historise, Tirane: 1985, ss. 109-121.
- Petrika, “Taksat e zakonshme shteterore ne tokat shqiptare gjate shek 17-18”, *Studime Historike* 2. A.Sh. İnstituti i Historise, Tirane: 1987, ss. 132-144.
- TUNA Tuğçe, *Balkanlar’daki Miras, Tekkeler*, H Yayınları, İstanbul: 2013.
- TURGUT Bahattin, “Osmanlı’da Toprak Sistemi”, *Diyanet İlmi Dergi*, cilt: XXXVI, Sayı: 1, 2000, ss. 85-98.
- Uzunçarşılı İsmail H., *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1-4, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1990.

ÜLKÜTAŞIR M. Şakir, “Eğitim Tarihimizden: Sıbyan Mektepleri”, *Türk Kültürü*, III. Sayı: 33, Ankara: 1965, ss. 594-600.

VUÇİTERNİ Sali, *Shqipëria para tre shekujsh*, Evlija Çelebiu ‘Muhammed Dhil-li ibn Dervishi, BESA, Tirane: 2000.

XHANİ Ramiz, “Sahati i Tiranës, Historia dhe vlerat e tij kulturore”, *Gazeta Dajti*, Tirane: 4 Nëntor 1995, ss. 5-6.

YILMAZ Özgür, “Tanzimat döneminde Osmanlı taşra idare meclisleri (1840-1871)”, *History Studies, International Journal of History-Uluslararası Tarih Araştırma Dergisi*, C. 6, Sayı: 6, Ankara: 2014, ss. 253-280.

YILMAZÇELİK İbrahim, “Osmanlı Hâkimiyeti Süresince Diyarbakır Eyaleti Valileri (1516-1838)”, *F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ: 2000.

ZACHARİADOU E. A., *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde ViaEgnatia (1380-1699)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul: 1999.

ZAMPUTİ İnjac, *Relacione mbi Gjendjen e Shqiperise Veriore dhe te Mesme ne Shek. XVII*, İnstituti i Historise dhe Gjuhesise, Tirane: 1965.

ZHEKU Koço, “Kalaja e Dorsit”, *Mjeshterit dhe Arkitektura Popullore*, Tirane: 1976, ss. 14-18.

----- Koço, *Tirana ne rrjedhen e shekujve*, Botimet Toena, Tirane: 2007.

C. DİĞER KAYNAKLAR

<http://www.zeriislam.com/artikulli.php?id=657> (30.05.2019).

www.tirana.gov.al (30.05.2019)

EKLER

Ek. 1: TABLOLAR

Tablo 8: Vilayeti Akçahisar, Tımarlı Sipahileri, Köyleri ve Nüfusu (871/1467)⁴⁸¹

Vilayeti Akçahisar, Hassa-i Mirliva				Vilayeti Akçahisar. Tımar-ı Nikola ve Gerg biraderi mezkur.			
Nr.	Köy.	Hassa-i Mirliva	Hane	Nr.	Köy.	Tımar-ı Mezkur	Hane
1	Karye-i Mişgrad	Hassa-i Mezkur	9	1	Karye-i Berat	Tımar-ı mezkur	3
2	Karye-i Mavroşak	Hassa-i Mezkur	6	2	Karye-i Dom	Tımar-ı mezkur	3
3	Karye-i Nuvay	Hassa-i Mezkur	5	3	Karye-i Luz	Tımar-ı mezkur	Hali
4	Karye-i Çizin	Hassa-i Mezkur	7	4	Karye-i Filakit	Tımar-ı mezkur	Hali
5	Karye-i Gönim (derbend)	Hassa-i Mezkur	6				
Tımar-ı Vilayet Akçahisar Tımar-ı Peter Suma ve Andre Kimize ve Dimitri kardaştır, askerler.				Tımar-ı İlyas. Müsliman nev.			
1	Karye-i Jiye	Tımar-ı mezkur	4	1	Karye-i Viliz	Tımar-ı mezkur	2
2	Karye-i İskondil	Tımar-ı mezkur	3	2	Karye-i Birat	Tımar-ı mezkur	Hali
3	Karye-i Kukani	Tımar-ı mezkur	2				
4	Karye-i İşkalaz	Tımar-ı mezkur	3	Tımar-ı Mahmud. İsteluş vermiştir ve veled.			
				1	Karye-i Buvazi		Hali
Tımar-ı Uğurlu				2	Karye-i Pirazi		Hali
1	Karye-i Kuzeş		Hali	Tımar-ı Doğan, müslim nev.			
2	Karye-i Briska		Hali	1	Karye-i Ji		
3	Karye-i Şin İştıyafin		Hali	2	Karye-i İşkumil		
4	Karye-i Şindeli		Hali	3	Karye-i Kukani		
5	Karye-i Buvilla		Hali	4	Karye-i İşkalaz		
Tımar-ı Vilayet-i Akçahisar.							
Nr.	Köy			Nr.	Köy		
1	Karye-i Asani	Hali		12	Karye-i Kalmeti		Hali
2	Karye-i Bilanik	Hali		13	Karye-i Pinyari		Hali
3	Karye-i Kakrik	Hali		14	Karye-i Patez		Hali
4	Karye-i Uzgurdış	Hali		15	Karye-i İkrüşkoza		Hali
5	Karye-i Viryon	Hali		16	Karye-i Domi		Hali
6	Karye-i Şingerk	Hali		17	Karye-i Dolina Kaşar		Hali
7	Karye-i Barkineş	Hali		18	Karye-i Bobotiş		Hali
8	Karye-i Kurtsek	Hali		19	Karye-i Bubik		Hali
9	Karye-i Burin	Hali		20	Karye-i Boviytul		Hali
10	Karye-i Bogomeş	Hali		21	Karye-i Kalakeş		Hali
11	Karye-i Kinami	Hali		22	Karye-i Mazarak		Hali

Tablo 9: Benda Vilayeti, Tımarlı Sipahiler, Köyleri ve Nüfusu (871/1467)⁴⁸²

Vilayet-i Bende, Hassa-i Mirliva			Nahiye-i Bende. Tımar-ı Mustafa Atık Hızır Bey bin Barak Bey.		
Nr.	Köy.	Hane	Nr.	Köy	Hane
1	Karye-i Piyaç	10	1	Karye-i Bastar	5
2	Karye-i Muniz	5	2	Karye-i Folora	2
			3	Karye-i Benş	3
Tımar-ı Vilayet-i Bende			Tımar-ı Vilak birader-i Urani		
1	Karye-i Botomiş. Tımar-ı Mustafa mezkur. Tabi Akçahisar.	8	1	Karye-i Bulşeş	3
Tımar-ı Bahadır.			Tımar-ı Umer an tahvili Urani Uzgur		
1	Karye-i Şengin	5	1	Karye-i Şinpal	4
2	Karye-i Favreş	2	2	Karye-i Kotisa	3
3	Karye-i Selita	3	3	Karye-i İmrüş	2
Tımar-ı Vilayet-i Bende.			Tımar-ı Urani an tahvili Yusuf.		
	Karye-i Luneza. Tımar-ı Bahadırı mezkur	8	1	Karye-i Brusa	13

⁴⁸¹ BOA. MAD., 508, s. 23-24/ 167-171.

⁴⁸² BOA. MAD., 508, s. 25/ 172-176.

Tablo 10: Nahiye-i Tamadya, Tımarlı Sipahiler, Köyleri ve Nüfusu (871/1467)⁴⁸³

Nahiye-i Tamadya							
Tımar-ı Yusuf, müslim nev.							
Nr.	Köy.	Tabi	Hane	Nr.	Köy	Tabi'-i	Hane
1	Karye-i Şengerk	Tımar-ı mezkur	12	4	Karye-i Şinmiri	Tımar-ı mezkur	9
2	Karye-i Pazul	Tımar-ı mezkur	4	5	Karye-i Şingin	Tımar-ı mezkur	5
3	Karye-i Kasala	Tımar-ı mezkur	2	6	Karye-i Kovaceş	Tımar-ı mezkur	4

Tablo 11: Akçahisar Nahiyesi Tımarlı Sipahiler , Köyleri ve Nüfus (1519)⁴⁸⁴

Nr.	Tımar Sipahileri	Köyler	Müslim-Muc	Gebran	Gebran-Muc	Bive
1	Arnavud Ali	Baluni	-	90	13	-
2	Mehmet v. Hafiz	Minika	1	33	4	2
3	Mehmet v. Mustafa v. Tanrıvermiş	Bogomiş	-	37	4	1
		Viryon	-	46	5	2
4	Mustafa v. İskender	Şindeli	-	16	1	-
5	Mahmud	Simo-bogane	-	1	-	-
6	Pervane Dizdar-ı kal'a-i mezbure (Akçahisar) ve Karaağaç ve Mehmed v. Mustafa	Rodeş	-	130	15	2
7	Mehmet v. Dizdar-ı kedhüda kal'a-i Akçahisar	Borane	1	46	5	-
8	Ahmet Fakih hatib-i kal'a-i Akçahisar	Şorak	1	30	3	2
9	Topçu Hayredin Sertopçıyan	Kurtisan	-	23	2	1
		Karbura	-	30	3	-
10	Saraç İsmail	İşkal	-	14	1	1
11	Mirza v. Dünder, Yusuf Hallaç, Yeniçeri Yusuf, Topçu Kasım, Mustafa Süraddan, Mustafa Yörtüdan, Karagöz Ağazade	İskundeş	3	33	5	-
		Kakrik	-	5	-	1
		Markineş	2	3	-	-
12	Hacı Yahya, Mustafa Dizdar, Davud Engürü, Seydi Ramazan v. Yusuf, Mustafa Dizdar, Koçi v. Murad, Mustafa v. İsmail, Mustafa v. Ramazan, Mehmed v. Hızır, Abdi v. Ayas	Lonkoç	-	26	3	1
13	Hacı Ömer ve Şir Murad Yorgi ve Hamza Halife	Ozguros	5	30	3	2
		Şimri ma'a Bot	-	35	3	3
14	Mustafa v. Ayaş, Ali v. Yusuf, Hacı Kasım	Bovila	-	78	8	2
15	Mehmet v. İsmail, İbrahim v. Yunus, Mustafa v. Timurbaş	Avlamlas	-	33	3	1
16	Musa Vakanlu, Hacı, İlyas Kesriye, Mahmud Halife, Kara İlyas, Ramazan v. Mazarlu, Mehmed v. Ali, Halil v. Karagöz, Seydi İbrahim, Ali v. İsmail v. Ayas	Küçük Priska	2	73	8	-
		Kalmet	2	9	-	-
17	Hacı Hamza v. Yerbülükçü ve Ali zade Kutalmış ve Yusuf b. Dizdar	Buz	-	20	2	1
18	Köse Yusuf, Saru V. İskender, Yeniçeri Ali, Hüseyin B. Saruca, Köse İbrahim, Dizdar İskender, Ali Halife İmam, Derviş Ali, Yeniçeri Osman, İbrahim V. İsmail	Dom	-	9	-	-
19	Hızır v. Mehmet	Kinam	-	24	2	-

Tablo 12: Bende Nahiyesi Tımarlı Sipahiler, Köyleri ve Nüfusu (1519)⁴⁸⁵

Nr.	Tımar Sipahileri	Köyler	Müslim	Gebran	Mücerred	Bive
1	Ayas v. Ali ve Mehmet v. Hasan	Bastar	2	80	7	4
		Şemri	-	88	10	4
2	Hasan v. Cunejd	Murt	-	9	-	1
3	Mustafa ve Mehmet vel Bayram, Destan Halife, Murat veledi Timur	Kasala	-	24	2	-
4	Mirza v. Dünder, Yusuf Hallaç, Yeniçeri Yusuf, Topçu Kasım, Mustafa Surtidza, Mustafa Yuriza, Karagöz Ohriza	Lulç	-	17	3	2
		Kovatos	-	22	2	-
		Duş-Kimazde	-	24	3	-
		Daça-Maliste	-	24	2	-
5	Hacı Yahya, Mustafa Dünder, Davud Engürü,	Mener	2	65	7	1

⁴⁸³ BOA. MAD., 508, s. 142-144⁴⁸⁴ BOA. TT. d., 81, s. 85-101. (Yavuz Sultan Selim dönemi 1519 tarihli, Ohri livasının ve kalelerindeki müstahfızlara aid tımarların icmal defteri.)⁴⁸⁵ BOA. TT. d., 81, s. 89-100.

	Seydi ve Ramazan vel. Yusuf, Mustafa Dizdar Koçi v. Murad, Mustafa v. İsmail, Mustafa v. Ramazan, Mehmed v. Hızır, Abdi v. Ayas	Bulşuş	2	32	4	1
		Cedin	-	82	9	3
6	Hızır, Mehmed v. Şir Mehmed, Hacı Mahmud, İsa v. Musa,	Selita	-	79	8	5
7	Karagöz Serbölük ve Mehmed v. Kola	Selbe	-	30	3	-
		Küçük-Şengin	-	10	1	-
8	Musa Vakanlu Serbölük, Hacı Yusuf Serbölük, İlyas Kesriye, Mahmud Filipe, Kara İlyas, Ramazan v. Mazarlu, Mehmed v. Ali, Halil v. Karagöz, Seydi İbrahim, Ali ve İsmail vel. Ayas	İşkala	-	8	-	1
		Dom	1	36	4	-
		Parapun	-	54	6	-
9	Müezin Hamza	Darşin	-	18	1	-
10	Hacı Hamza b. Yerbülükçi ve Ali zade Kurtulmuş ve Yusuf b. Dizdar	Folora	-	49	5	3
11	Hacı Hamza ve Kuyucu Osman ve İskender Derviş ve Mehmed b. Ramazan ve Hacı Abdi ve İlyas b. Yusuf ve Yeniçeri İsmail	Şengerk	-	158	17	-
12	Hacı Mustafa ve Mehmed b. Yusuf ve İsmail b. Yusuf ve Ali b. Hamza ve Ali b. Ramazan, Hamza ve Atmaca Behruz ve Mustafa b. İlyas ve Mehmed ve Tanrıvermiş v. Yusuf	Büyük Şengin	-	80	8	3
		Kraçış	-	46	5	5
		Favreş	-	61	6	2
		Sikrumpalid	-	3	-	-
13	Köse Yusuf ve Saru İskender ve Yeniçeri Ali ve Hüseyin b. Saruca ve Köse İbrahim ve Dizdar İskender ve Ali Hoca İmam ve Derviş Ali ve Osman ve İbrahim v. İsmail	Derye	-	77	8	-
14	Ali b. Sinan Serbölük ve Hacı Ayas ve İlyas b. İskender	Şenbali	-	70	6	4
15	Koçi ve Ali ve Sucu Hüseyin ve Hüseyin Şirmend ve Mustafa ve Hızır	Bikiş	-	45	5	3
			-		-	-
	Zaimler	Köyler	Mus.	Geb.	Muc.	Biv.
	Mehmet Bey b. Tanrıvermiş	Burusye	3	81	9	3
	Hüseyin Bey b. Kozgöz	Baliç	-	90	9	4

Tablo 13: Petri Gönime Nahiyesi Tımarlı Sipahileri, Köyleri ve Nüfusu (1519)⁴⁸⁶

Nr.	Tımar Sipahileri	Köyler	Müslim-Muc	Gebran	Gebran-Muc.	Bive
1	Mustafa v. İskender	Şingin	-	33	6	1
		Varda	-	24	5	-
2	Mahmud	Matriş	-	30	5	1
	Kaya v. Hamza	Karyei Şod	-	37	5	1
3	Ahmet v. Kasım Tatar	Dilak	-	21	2	-
		Borizan	-	20	2	-
4	Ali v. Karaca	Gayip	-	87	10	1
5	Kara Ali	Kondan	-	4	-	-
		Merkite	-	39	5	1
		Tirkeş	-	6	1	-
		Manatya	-	17	3	-
		Şalet	-	4	-	-
6	Mahmud v. Mustafa	Lurt	-	10	2	-
7	Köse Yusuf , Saru V. İskender ,Yeniçeri Ali, Hüseyin B. Saruca ,Köse İbrahim, Dizdar İskender ,Ali Halife İmam, Derviş Ali, Yeniçeri Osman, İbrahim V. İsmail	Fank	-	12	2	-
8	Yeniçeri Yusuf, Rustem v. Hamza, Mustafa v. Hafız, Karagöz İskender.	Kapurul	-	59	7	3
		Griy	-	28	3	1

Tablo 14: Kurbin Nahiyesi, Tımar Sipahileri, Köyleri ve Nüfusu (1519)⁴⁸⁷

Nr.	Tımar Sipahileri	Köyler	Müslim- Muc	Gebran	Gebran-Muc.	Bive
1	Kara Ali	Kırkani	-	22	6	2
2		Laştı	-	10	2	-
3		Mavrişte	-	7	1	-
		Kugla	-	12	1	-
4		Rubişt	-	32	6	-
5		Mınol	-	6	-	-

⁴⁸⁶ BOA. TT. d., 81, s. 85-100

⁴⁸⁷ BOA. TT. d., 81, s. 87-100

6	Mehmet v. Mustafa	Selita	-	40	7	3
7	Seydi Ali v. Hamza ve Hızır v. Yusuf	Madeş	-	13	2	1
8		Likopak	-	57	10	
9	Hamza	Nefsi Kurbin	-	90	16	1
		Mali Barz	-	44	7	7
10	Muezzin Kazai Akçahisar	İsmak	1	28	4	
11	Yahya v. Mehmet	Tuvas	1	20	2	2
12	Mehmet v. İsmail ve İbrahim ve Mustafa v. Timurbaş	Mavrosek	-	42	6	2
13	Musa Vakanlı Serbölük, Hacı Yusuf Serbölük, İlyas Kesriye, Mahmud Filipe, Kara İlyas, Ramazan v. Mazarlu, Mehmed v. Ali, Halil v. Karagöz, Seydi İbrahim, Ali ve İsmail v. Ayas	Galata	-	70	15	-
14	Hacı Hamza ve Kuyucu Osman ve İskender Derviş ve Mehmed b. Ramazan ve Hacı Abdi ve İlyas b. Yusuf ve Yeniçeri İsmail	Kaçulan	-	50	8	3
15	Yeniçeri Yusuf, Rustem v. Hamza, Mustafa v. Hafız, Karagöz İskender.	Şinkol	-	48	5	-

Tablo 15: Karlı Nahiyesi Tımar Sipahiler, Köyleri ve Nüfus (1519)⁴⁸⁸

Nr.	Tımar Sipahileri	Köyler	Müslim	Gebzan	Mücerred	Bive
1	Hamza Çavuş Karlı oğlu. ⁴⁸⁹	Gora	-	34	3	-
		Koca Kavaş	-	39	3	-
		Kutuk Lalm	-	45	6	-
		Angek Lalm	1	49	5	1
		Çotine	-	6		-
2	Mahmud Çavuş Mustafa Paşa el Merhum	İsbinaş	-	75	6	-
		Şunimi	1	26	3	-
		Gorboş	-	14	1	-
3	Hasan v. Cunejd	Berjite	1	73	7	-
		Bebas	-	2	-	-
4	Turhan v. Mehmet Bey	Hakvala	-	17	1	-
		Koryeziz	-	30	3	-
		Persoleş	-	10	1	-
5	Nasuh v. Kasım	Kaltaniş	-	21	1	-
6	Yusuf Voyvoda	Baya	-	70	7	3
		İşiş	-	20	2	-
7	Üveys Kapıcıbaşı merhum Mehmet Bey v. Karlı	Şare	-	83	9	-
8	Müezzin-i Kaza-i Akçahisar	Kavreş	-	28	3	-
		Lib	-	18	2	-
		Maskaşış	-	16	2	-
9	Yahya v. Mehmet	Payaz	-	3	-	-
10	Mustafa v. Mehmet v. Bayram ve Sinan Halife ve Kurd v. Sunbur	Goryan Lalm	1	63	7	-
11	Hızır v. Mehmet ve Mahmud v. Şir Mehmet ve Hacı Mahmud ve İsa v. Musa	Kirşor	-	12	1	-
12	Yakub v. Gon ve Nasuh Hoca ve Ahmet Hoca ve Kasım Körboz	Petroç	1	63	7	-
		Vora	-	20	2	-
13	Köse Yusuf ve Saru İskender ve Yeniçeri Ali ve Hüseyin b. Saruca ve Köse İbrahim ve Dizdar İskender ve Ali Hoca İmam ve Derviş Ali ve Osman ve İbrahim v. İsmail	Brar	3	68	7	2
14	Hamza v. Kasım ve Ali v. Hamza ve Eyüzyıltaup v. İskender ve Katip Süleyman ve Hacı Hasan ve Hasan v. Davud ve Hasan v. Karagöz ve İbrahim ve Jusuf	Tuyan derb	1	70	10	-
		Line katos	-	134	15	-
15	Ahmet v. Hamza ve Ahmet inbardar kal'a	Üskuter	-	34	4	-
		Mumayes	-	9	-	-
16	Inebey ve dizdar kal'a-i Petril ve Derviş v. İshak	Dorşin	-	42	4	1
		Çerme	-	38	4	1
17	İlyas kethüda kazai mezkur ve Mehmet bin İsfendiyyar	Priskalop	-	41	4	3
		Pilaç	-	4		-
18	İsfendiyyar Sofi Ahmet Ağa hatib ve imam kal'a-i Petril	Mal	-	49	1	-

⁴⁸⁸ BOA. TT. d., 81 v. 89-103

⁴⁸⁹ Karlı bir hristiyan tımarlı sipahi olarak Çelebi Mehmet ve II. Murat zamanında Akçahisarda 30 köyden büyük bir tımar tasarruf etmekteydi ve nahiye'nin geldiği düşünüyorum. Karlı oğulları Ali, Andre, Mujak, Akçahisar bölgesinde bir çok köyleri tımar olarak tassarruflarında bulundurmaktadırlar. Onlardan Hamza çavuş Karlı oğlu 1 tımar sahibi.

	ve Ali Yuli					
19	Hızır inbardar ve Mehmet v. Hızır	Şinkol	-	9	1	-
		Magula	-	9	1	1
		Ibe	-	8	-	-
20	Hasan v. Topçu Şir Mehmet	Istermas	1	19	2	1
21	Kaya v. Mehmet	Tiran	1	9	1	-
22	Sofi Ali	Souk	-	17	1	-
23	Koçi ve Ali ve Sofi Hasan ve Hüseyin Reşlimend ve Mustafa	Nikal	-	36	4	-
		Muşkata	-	75	9	-
24	Hasan Yerbülük ve Derviş Ali ve Petri v. Durmuş ve Nasuh v. Yusuf ve Mehmet v. Kola ve İlyas	Vebali	-	59	6	-
		Mazarak	-	17	1	-
		Pruş Lalm	-	43	5	-
		Rigamor	-	5	-	-

Tablo 16: Nefs Akçahisar Nüfusu (1530)⁴⁹⁰

Muselleman Nefs Akçahisar		Meremetçiyan kal'a-i Akçahisar.		Gebran Nefs Akçahisar.	
Hane	Gebran	Gebran		Hane	Mücerred
65	36	4		53	10

Tablo 17: Kazâ-i Akçahisar, Hâssa-i Mir-livâ(1530)⁴⁹¹

Nr.	Köyler	Hane		Mücerred			Nr	Köyler	Hane		Mücerred		
		Ms	Gb	Gb	Msl	Bive			Ms	Gb	Gbr	Ms	Bive
1	Şengerek Gödemî	-	8	1	-	-	17	Miyoli	-	44	4	-	1
2	Hasan	-	10	1	-	-	18	Rod Lalmi	-	36	4	-	-
3	Grosa n.d. Selita	1	21	1	-	1	19	Markazerkuniş	-	34	6	-	1
4	Buşaneş	-	92	10	-	-	20	Kaşar	-	130	25	-	4
5	Laç	-	80	9	-	1	21	Gönöma n.d. Tumanî	-	21	4	-	-
6	Şafadan	-	5	-	-	-	22	Irmak Lalmi	-	23	4	-	-
7	Vilze	-	13	1	-	-	23	Berzul	2	80	14	-	1
8	Klos	-	7	1	-	-	24	Suryel	-	71	20	-	-
9	Barbaş	2	13	3	-	-	25	Şişlegere	-	3	-	-	-
10	Farka	4	78	10	-	11	26	Kolakeş	1	10	1	-	-
11	Dom	2	71	14	-	2	27	Büyük Priska	-	104	11	-	-
12	Malibarz Lalmi	-	36	5	-	1	28	Ruka	-	80	16	-	3
13	Salbot	-	8	2	-	1	29	Budleya	-	69	7	-	-
14	Çavuş	-	12	1	-	-	30	Salsabeze	-	35	8	-	4
15	Kurd Lalmi	1	52	5	-	5	31	Deliyas	-	110	10	-	6
16	Orşen Lalmi	-	22	2	-	-	32	Salnure	-	50	7	-	2

Tablo 18: Yekün Hâssa-i Mirlivâ (1530)⁴⁹²

Nefs	Kura	Mazraa	Hane mus.	Hane geb.	Muc	Bive	Hasıl
1	32	8	78	1521	219	44	97130

Tablo 19: Tımâr-ı Zuamâ ve Erbâb-ı Tımâr (1530)⁴⁹³

Nr.	Köyler	Hane		Mücerred			Nr	Köyler	Hane		Mücerred		
		Ms	Gb	Gbr	Msl	Bive			Ms	Gb	Gbr	Ms	Bive
1	Göleme	-	205	24	-	4	57	Boğumuş	-	37	4	-	1
2	Dolyan	-	2	-	-	-	58	Şerki	1	34	3	-	2
3	Brez	-	213	23	-	-	59	Viryon	-	46	5	-	2
4	Laç	-	156	20	-	-	60	Sogon	-	33	6	-	1
5	Bobotış	-	21	3	-	-	61	Varda	-	24	5	-	-
6	Boytöle	-	58	6	-	-	62	Şendeli	-	16	1	-	-
7	Selita Mirak	-	12	1	-	1	63	Mataris	-	30	5	-	1
8	Karator	-	93	10	-	1	64	Simobogan	-	1	-	-	-
9	Şimri	-	40	5	-	-	65	Karyeşot	-	37	5	-	1

⁴⁹⁰ BOA. TT. d, 367, s. 404

⁴⁹¹ BOA. TT. d., 367, s. 404-407.

⁴⁹² BOA. TT. d., 367, s. 406

⁴⁹³ BOA. TT. d., 367. s. 407-416

10	Bubik	2	19	2	-	1	66	Halak	-	21	2	-	-
11	Laleş	-	112	12	-	-	67	Berzane	-	20	2	-	-
12	Meliz	-	72	8	-	2	68	Gayib	-	87	10	-	1
13	Klos	-	55	6	-	-	69	Kargani	-	22	6	-	2
14	Doraç	-	22	2	-	-	70	Laştı	-	10	2	-	-
15	Pendovaç	-	54	5	-	-	71	Burisne	-	7	1	-	-
16	İşburgini	-	27	3	-	-	72	Koklad	-	12	1	-	-
17	Rumani	-	26	3	-	-	73	Rubişt	-	32	6	-	-
18	Şindolaş	-	28	3	-	1	74	Kaşki Derberend	-	30	3	-	2
19	Şindekurik	-	28	3	-	-	75	Lasyan	-	18	2	-	-
20	Mujil	-	59	7	-	-	76	Kondan	-	4	-	-	-
21	Balçi	-	119	13	-	-	77	Merkite	-	39	5	-	1
22	Kabis ve İskafada	-	13	1	-	-	78	Merkaş	-	6	1	-	-
23	Karbunar	-	12	1	-	1	79	Manatya	-	17	3	-	-
24	Karpen	-	11	1	-	-	80	Şalet	-	4	-	-	-
25	Şin-todor	-	44	5	-	-	81	Minol	-	6	-	-	-
26	Kançe	1	58	6	-	-	82	Selit	-	40	7	-	3
27	Rudniş	-	24	3	-	-	83	Lurt	-	10	2	-	-
28	Baştina-maalit	-	11	1	-	-	84	Madeş	-	13	2	-	1
29	Hagin	-	23	2	-	-	85	Likupak	-	57	10	-	-
30	Bogani	-	8	1	-	1	86	Nefsi Kurbin	-	90	16	-	1
31	Gorkani	-	8	1	-	-	87	Mali Barz	-	44	7	-	7
32	Belit	-	61	2	-	-	88	Bastar Derberend	-	80	7	-	4
33	Bodinat	-	1	-	-	-	89	Şemri	-	88	10	-	4
34	Şiş	-	63	7	-	-	90	Gora	-	34	3	-	-
35	Mamal	-	-	-	-	-	91	Koca Kovaş	-	39	4	-	-
36	Miriska	-	11	1	-	-	92	Konok Lalmi	-	45	6	-	-
37	Laka	-	5	1	-	1	93	Algek Lalmi	1	49	5	-	1
38	Vukaş	1	7	-	-	-	94	Çotine	-	6	-	-	-
39	Bubş	2	26	-	-	-	95	İşbinas	-	75	6	-	-
40	Boraç	-	11	1	-	-	96	Şulmin	1	26	3	-	-
41	Merkas	-	13	1	-	-	97	Gorboş	-	14	2	-	-
42	Pesirad	-	22	3	-	-	98	Murd Bende	1	73	7	-	-
43	Bala	-	20	2	-	-	99	Murs	-	9	1	-	-
44	Şubal	-	36	4	-	-	100	Kafas	-	2	-	-	-
45	Savket	1	40	5	-	2	101	Hakavahı	-	17	-	-	-
46	Mogaş	2	8	-	-	-	102	Toryeziz	-	30	3	-	-
47	Mihalyani	-	35	4	-	-	103	Persoleş	-	10	1	-	-
48	İstarza	-	4	-	-	-	104	Kaltaneş	-	21	1	-	-
49	Karat	2	17	-	-	-	105	Piya	-	70	7	-	3
50	Krabani Derb	-	39	4	-	-	106	İşiş	-	20	2	-	-
51	Mamli Derb	-	73	10	-	-	107	Şara	-	82	9	-	-
52	Brusa	3	81	9	-	3	108	Kavreş	-	28	3	-	-
53	Yukarı Şandre	-	14	1	-	-	109	Lib	-	18	2	-	-
54	Baliç	-	90	9	-	4	110	Maşkaşes	-	16	2	-	-
55	İşkırat	-	51	6	-	3	111	İsmali	1	28	4	-	-
56	Mlak	-	90	12	-	-			-	-	-	-	-

Tablo 20: Yekûn Tımar-ı Zuama ve Erbab-ı Tımar ⁴⁹⁴

Kura	Mazraa	Hane-i Müs	Hane-i Geb	Muc	Bive
112	8	110	3178	474	64

Tablo 21: Tımar-ı Merdüm-ı Kal'a-i Akçahisar (1530) ⁴⁹⁵

		Hane		Mücerred					Hane		Mücerred		
Nr.	Köyler	Ms	Gb	Gbr	Msl	Bive	Nr	Köyler	Ms	Gb	Gbr	Ms	Bive
1	Rodeş	-	130	15	-	2	31	Şinkol	-	48	5	-	-
2	Burane	1	46	5	-	-	32	Kabrol	-	59	7	-	3
3	Bisrak	1	30	3	-	2	33	Griy	-	28	3	-	1
4	Koraisak	-	23	2	-	1	34	Tunyan Derb	1	70	10	-	-
5	Marmura	-	30	3	-	-	35	Linekatnos	-	134	15	-	-
6	Tovay	1	20	2	-	2	36	Mener	2	65	7	-	1

⁴⁹⁴ BOA. TT. d., 367, s. 411

⁴⁹⁵ BOA. TT. d., 367, s. 413

7	Bebaz	-	3	-	-	-	37	Lunkoç	-	36	3	-	1
8	Goryan Lalmi	1	63	7	-	-	38	Bulşes	2	32	3	-	1
9	Kasal	-	23	2	-	-	39	Deras	-	86	9	-	3
10	İşkal	-	14	1	-	1	40	Selbe	-	79	8	-	5
11	İşkotil	3	45	5	1	-	41	Kirşor	-	12	1	-	-
12	Boleç	-	47	2	-	2	42	İzgürüz	5	30	3	3	2
13	Kakanik	-	5	1	-	-	43	Şemri maa Las	-	35	3	-	3
14	Kovatos	-	22	2	-	-	44	Bodile	-	68	8	-	2
15	Duş Miharovan	-	13	1	-	1	45	Golemas	-	33	3	-	1
16	Dalça Maliste	-	24	2	-	-	46	Maroşik	-	42	6	-	2
17	Barkaneş	2	3	-	-	-	47	Selit	-	30	3	-	-
18	Bor	-	20	2	-	1	48	Küçük Şengir	-	10	1	-	-
19	Pakraç Kovas	1	63	6	-	2	49	Küçük Priska	-	2	73	-	8
20	Vora	-	20	2	-	1	50	Kalmet	-	2	9	-	-
21	Şingerk	-	158	17	-	-	51	İskala	-	8	1	-	-
22	Kaçulan	-	50	8	-	3	52	Dom	1	36	4	-	-
23	Büyük Şingin	-	80	8	-	3	53	Marabun	-	54	6	-	-
24	Kovaş	-	46	5	-	5	54	Galata	-	70	15	-	-
25	Farveş Derb	-	61	6	-	2	55	Variştin	-	18	1	-	-
26	Sumbalid	-	-	2	-	-	56	Flora	-	49	5	-	2
27	Derje	-	77	8	-	-	57	İskuder	-	39	3	-	-
28	Brar	3	68	7	-	2	58	Kanas	-	9	-	-	-
29	Dom	-	9	-	-	-	59	Şinpal	-	70	6	-	4
30	Fank	-	12	2	-	-	60	Kinam	-	24	2	-	-

Tablo 22: Yekün Tımar-ı Merdüm-ı Kal'a-i Akçahisar⁴⁹⁶

Dizdar	Kethüda Nefer	Hatib ve İmam Nefer	Topçu Nefer	Merdüm-ü Kal'a Nefer		
1	1	1	1	102		
Kura	Mezraa	Hane Müslim	Müc	Hane Geb	Müc	Bive
60	3	26	6	2514	272	65

Tablo 23: Nefs-i Akçahisar ve Varoş-i Akçahisar Nüfusu (1613)⁴⁹⁷

Tımar	Nr.	Köy	Nefer	Çift	Bennak	Muc	Hane. Geb	Geb. Muc
Avariz Mirliva Ohri	1	Akçahisar Varoş	71					
	3	Nefs Akçahisar	108	21	40	34	3	

Tablo 24: Bende Nahiyesi, Köyleri ve Nüfusu (1613)⁴⁹⁸

Nr.	Köy	Nefer	Çift	Nim	Bennak	Muc	Hane. Geb	Geb. Muc
1	İskala	147	17	5	41	6	40	38
2	Çirme	88	17	-	16	8	40	33
3	Selbe	136	2	-	36	3	80	36
4	Piçe		7	3	19	3	50	30
5	Bastar	116	-	-	-	-	143	4
6	Kudrik	6	3	-	-	2	3	-
7	Kodos	7	1	-	1	1	3	1
8	Bulşes	84	10	-	44	23	5	-
9	Şinpal	131	48	-	4	4	50	15
10	Şingin	19	7	-	-	4	6	8
11	Brusa	130	8	-	63	7	40	13
12	Folona	56	6	-	13	3	30	5
13	Favreş	70	-	-	-	-	67	3
14	Bekiş	41	33	-	3	1	10	5
15	Duş kımazde	35	17	-	9	6	3	-
16	Lunçe	43	17	-	18	7	-	-

⁴⁹⁶ BOA. TT. d., 367, s. 413

⁴⁹⁷ BOA. TT. d., 717, s. 590-591

⁴⁹⁸ BOA. TT. d., 717 v. 571-585

Tablo 25: Tamadya Nahiyesi, Köyleri ve Nüfusu (1613)⁴⁹⁹

Nr.	Köy	Nefer	Çift	Nim	Bennak	Muc	Hane. Geb	Geb. Muc
1	Şengirek	301	13	-	5	3	200	81
2	Şenmeri	-	14	-	14	-	100	41
3	Dom Küçük	43	11	-	12	3	43	-
4	Şengin	142	5	-	-	34	100	-
5	İşkala	27	3	-	2	4	12	6
6	Selbe	51	3	-	3	-	30	13
7	Brusa	17	2	-	1	-	10	4
8	Kasala küçük	35	-	-	-	-	20	15
9	Parapunya	39	8	-	4	1	20	6
10	Kovaçeş	97	7	-	5	-	60	25
11	Darşin	22	4	-	-	-	10	8
12	Fag	25	-	-	-	-	20	5

Tablo 26: Malişe Nahiyesi, Köyleri ve Nüfusu (1613)⁵⁰⁰

	Nr.	Köy	Nefer	Çift	Nim	Bennak	Muc	Hane. Geb	Geb. Muc
Zuama-i Nahiye-i mezbur	1	Dom	238	6		29	22	50	89
	2	Kafa Mola (qafmoll)	71	4		5	4	50	8

Tablo 27: Rindişte Nahiyesi, Köyleri ve Nüfusu (1613)⁵⁰¹

Tımar	Nr.	Köy	Nefer	Çift	Nim	Bennak	Muc	Hane. Geb	Geb. Muc
Hassa-i Padişah Alem Penah.	1	Rodeş	196	54	-	22	23	50	78
	2	Mal Bastar	10	4	-	5	1	-	-
	3	Akçahisar Varoş	71	-	-	-	-	-	-
	4	Akçahisar musliman	10	-	-	-	-	-	-
	5	Nefs Akçahisar	108	21	-	40	34	3	-
	6	Zeamet		-	-	-	-	47	-
	7	Ştunimi	25	2	3	4	2	10	4
	8	Rigat	26	5	1	4	4	10	2
	9	Kamse	51	8	4	8	6	40	6
	10	Rezanova	109	3	-	11	6	60	30
	11	Bogomiş	78	3	-	11	-	40	25
	12	Priska küçük	107	28	-	36	9	30	8
	13	Şinkol	85	15	-	12	6	40	12
	14	Simobugani	9	2	-	1	-	5	1
	15	Barkaneş	17	4	-	3	-	5	1
	16	Brusa	126	-	-	-	-	70	43
	17	Hasan	20	-	-	-	-	-	-
	18	İsbitan	34	13	-	10	7	3	1
	19	Klos	11	3	-	5	-	3	-
	20	Grapse	17	3	-	10	2	2	-
	21	Şengerek kurbin	21	-	-	2	-	15	4
	22	Kakrik	14	2	-	4	1	5	2
	23	Pinar	13	6	-	4	2	-	-
	24	Burisne (Burizan)	89	10	-	13	13	40	14
	25	Kurtisan	109	13	-	29	8	40	19
	26	Golemas	14	2	-	8	3	-	-
	27	Kalimat	5	2	-	1	1	1	-
	28	İzgurdeş	50	14	-	17	3	10	6
	29	Lonkuç	19	8	-	5	5	1	-
	30	Budil	74	13	-	15	8	31	7
	31	Kinam	46	2	-	13	-	25	6
	32	Luz	30	2	-	-	-	20	8
	33	Brar	107	22	18	19	3	30	14
	34	İşkal	52	-	-	-	-	46	4

⁴⁹⁹ BOA. TT. d., 717 s. 551-563⁵⁰⁰ BOA. TT. d., 717, s. 564-567⁵⁰¹ BOA. TT. d., 717, s. 587-614

Tablo 28: Petro Gönime Nahiyesi, Köyleri ve Nüfusu (1613)⁵⁰²

Tımar-ı	Nr.	Köy	Nefer	Çift	Nim	Bennak	Muc	Hane. Geb	Geb. Muc
Zuama-i Nahiye-i Petri Gönime	1	Gayip	55	3	-	-	8	39	3
	2	Müsliman İспенç karyei Gayip	18	3	-	1	-	10	5
	3	Yekun (karyei gayip)	71	8	-	-	9	40	5
	4	Lurt	32	4	-	1	1	20	7
	5	Rupçe	158	3	-	4	13	100	38
	6	Pedan	249	13	-	10	7	100	131
Tımar-ı sipahiyan Nahiye-i Mezbura	7	Merkite	45	-	-	3	-	30	13
	8	İştiban	21	-	-	-	-	16	6
	9	Varda	60	1	-	-	-	40	19
	10	Manatya	41	3	-	2	3	30	3
	11	Kaştık	99	-	-	-	-	96	3
	12	Borizan	32	2	-	4	-	20	6
	13	Budul	10	1	-	3	-	5	1
	14	Şalet	8	1	-	1	-	1	5
	15	Kondan	15	-	-	1	-	10	3
	16	Karyei Şod	100	14	-	4	1	70	12
	17	Dilak	49	7	-	-	1	20	17
	18	İmrisiye	34	1	-	1	-	30	2
Tımar-ı Mustahfızan	19	Matrakine	80	-	-	3	1	70	6
	20	Varoş Leş	38	1	-	27	4	6	-
	21	Makreş	35	2	-	2	-	20	11
	22	Solgon (Şongon)	35	1	-	-	-	20	14
	23	Şine	17	-	-	1	-	10	7

Tablo 29: Kurbin Nahiyesi, Köyleri ve Nüfusu (1613)⁵⁰³

Tımar-ı	Nr.	Köy	Nefer	Çift	Nim	Bennak	Muc	Hane. Geb	Geb. Muc
Hassa-i Hazret-i Padişahı Alempenah	1	Buşeş	54	-	-	2	-	40	12
	2	Şilas	147	10	-	7	20	100	11
	3	Dulbiniş	287	6	-	15	13	100	103
	4	Milyot	103	4	-	8	4	70	17
	5	Şefade	35	-	-	2	-	20	13
	6	Laç	204	3	-	5	5	150	41
	7	Selita	74	5	-	2	4	50	13
	8	Nefs Kurbin	72	9	-	5	3	40	15
	9	Tuvaş	140	9	-	23	4	70	34
Tımar-ı sipahiyan Nahiye-i Mezbur	10	Kırkani	21	1	-	4	-	10	6
	11	Mali Barz	76	8	-	4	1	40	23
	12	Burisne	26	1	-	1	2	20	2
	13	Debudla	43	6	-	1	1	30	5
	14	Şufade	56	1	-	5	2	40	8
	15	Madeş	19	-	-	1	2	10	6
	16	İsmak	25	4	-	2	3	10	6
	17	Binuç (karyei Rek)	37	1	-	3	-	5	28
	18	İşkalaz	53	-	-	7	1	30	14
	19	Dom	90	7	-	20	13	40	11
Tımar-ı Zuama Kethüda-i Kal' a-i Akçahisar	20	Gönüm	287	17	-	14	3	150	95
	21	Rek	100	2	-	4	-	81	14
	22	Şerok mea Şendeli	110	12	-	20	3	60	15
	23	Tuvaş	115	5	3	21	2	70	11
	24	Mavrişin	68	5	-	7	5	40	12
	25	Galata	120	14	-	21	7	60	18
	26	Marluç	113	5	-	12	4	70	21
	27	Şemriye	39	-	-	10	5	20	4
	28	Griy	-	3	-	-	1	20	5
	29	Vigra	30	-	-	-	-	-	-
	30	İştuniş	19	7	-	3	4	5	-
	31	Laştı	17	-	-	3	-	10	4
	32	Kaçulani	55	5	-	8	5	20	17

⁵⁰² BOA. TT. d., 717, s. 534-551

⁵⁰³ BOA. TD. 717, s. 499-532

Tablo 30: TD 717 Karlı Nahiyesi Köyleri ve Nüfusu (1613) ⁵⁰⁴

Nr.	Köy	Nefer	Çift	Nim	Bennak	Muc	Hane. Geb	Geb. Muc
1	Dom	90	-	-	-	-	-	-
2	Pulyabarz	75	-	-	-	-	-	-
3	Ranya	5	-	-	-	-	-	-
4	Berjit	34	-	-	-	-	-	-
5	Goryan lalm	51	-	-	-	-	-	-
6	İrman lalm	85	-	-	-	-	-	-
7	Kaşar	234	-	-	-	-	-	-
8	Toryeziz	121	-	-	-	-	-	-
9	Suril	94	-	-	-	-	44	44
10	Kriz lalm	87	7	-	25	7	40	8
11	Kik lalm	54	3	-	1	14	10	8
12	Kolak lalm	57	10	-	10	4	20	9
13	Lana katnoş	53	11	7	20	17	1	14
14	Şingın	46	6	-	25	5	10	-
15	Priska	157	-	-	-	-	107	49
16	Yekse	18	5	-	3	-	7	2
17	Yrşek	93	15	-	22	13	30	14
18	Berzul	205	18	5	27	9	100	61
19	Kasala	71	32	3	26	10	-	-
20	Kikinse nam diğeri Tumanı	15	2	1	4	2	5	1
21	İşiş	20	5	2	5	-	7	-
22	Mavreş : Kavraş	144	12	-	15	-	100	17
23	Pruş lalm	67	8	-	-	-	45	15
24	Line katnoş	96	14	3	21	10	40	9
25	Karan	23	3	-	1	4	15	-
26	Şingın	7	2	-	3	-	3	1
27	İskura	36	17	5	6	6	3	-
28	Tatiz	36	9	-	25	1	1	-
29	Mazararak	29	11	9	7	1	1	-
30	Sarbelut	13	7	-	-	1	5	-
31	Savuk	40	13	3	15	11	-	-
32	Rut lalm	34	9	4	17	3	-	-
33	Vora	13	3	-	4	7	-	-
34	Şendeli	20	3	-	10	7	-	-
35	Manes	5	3	-	-	2	-	-

Tablo 31: Petril Nahiyesi, Köyleri ve Nüfusu (1613) ⁵⁰⁵

Nr.	Köy	Nefer	Çift	Nim	Bennak	Muc	Hane. Geb	Geb. Muc
1	Çotina	23	-	-	-	-	-	-
2	Gora	52	-	-	-	-	-	-
3	Bebas	11	-	-	-	-	-	-
4	Kukazez	39	-	-	-	-	-	-
5	Persuleş	19	-	-	-	-	-	-
6	Viryon	52	-	-	-	-	-	-
7	Burimas	27	-	-	-	-	-	-
8	Piya	28	-	-	-	-	-	-
9	Şara	45	-	-	-	-	-	-
10	Durşin	40	19	-	14	7	-	-
11	Derya	33	7	-	-	5	16	4
12	Şandre	21	10	-	4	6	-	-
13	Kaltaniş	32	15	-	9	8	-	-
14	Nefs Petril	105	-	-	-	-	-	-
15	Lib 37	-	-	-	-	-	-	-
16	Selbe	10	-	-	-	-	-	-
17	Selite	23	4	-	4	7	8	-
18	Kıraşor	41	16	-	16	8	-	-
19	Mamel	60	-	-	-	-	40	20
20	Varoş	32	-	-	-	-	-	-
21	Persoleş	47	-	-	-	-	-	-
22	Piçali	44	-	-	-	-	-	-
23	Farka	127	33	-	50	8	30	8

⁵⁰⁴ BOA. TT. d., 717 v. 617-646.⁵⁰⁵ BOA. TT. d., 717, s. 649-674

24	Mal	109	28		42	28	11	4
25	Pulumas	18						
26	Mullet	7						
27	İşkaran	43						
28	Durişte	9						
29	Paskaş	11						
30	Kakunya	18						
31	İstermas	5						
32	Pinet	28						
33	Şinkol	15						
34	Uskoder	25						
35	Vişay	27						
36	Barbas	29						
37	Uşkate	40						
38	Tiran	33						
39	İmyol	61						
40	Küçük Tiran	13						

Tablo 32: 1065/1654 Tarihli Tımarlar ve Tımar Sahipleri Yoklama Defteri⁵⁰⁶

Nahiye-i Tiran der liva-i mezbur (Ohri)				
Nr.	Tımar		Tabi'-i	Yekun
1	Tımar-ı Süleyman	Ma'a berat	Tabi'-i Petril	11000
2	Tımar-ı Hüseyin	Ma'a berat	Tabi'-i Petril	3000
3	Tımar-ı Ahmed	Ma'a berat	Tabi'-i Petril	13400
4	Tımar-ı Yusuf	Ma'a tezkere	Tabi'-i Petril	8000
5	Tımar-ı Mehmet	Ma'a tezkere	Tabi'-i Karli ili	10000
6	Tımar-ı Hüseyin ve Ali	Ma'a Berat	Tabi'-i Karli ili	12000
7	Tımar-ı	Ma'a berat	Tabi'-i Karli ili	6000
8	Tımar-ı Hüseyin	Ma'a tezkere	Tabi'-i Malisya	10204
9	Tımar-ı Derviş	Ma'a berat	Tabi'-i Petril	10000
10	Tımar-ı Ali	Ma'a berat	Tabi'-i Tamadya	5999
11	Tımar-ı Bali	Ma'a tezkere	Tabi'-i Karli ili	12000
12	Tımar-ı Mehmet	Ma'a tezkere	Tabi'-i Petril	13999
13	Tımar-ı Mustafa	Ma'a tezkere	Tabi'-i Karli ili	3000
14	Tımar-ı Mehmet	Ma'a tezkere	Tabi'-i Petril	4000
15	Tımar-ı Mehmet	Ma'a tahvil	Tabi'-i Petril	3000
16	Tımar-ı Ömer		Tabi'-i Kurbin	10000
17	Tımar-ı Hızır	Ma'a tezkere	Tabi'-i Bende	9000
18	Tımar-ı Yusuf	Ma'a tezkere	Tabi'-i Kurbin	3000
19	Tımar-ı Süleyman	Ma'a berat	Tabi'-i Petril	3000
20	Tımar-ı Sinan	Ma'a berat	Tabi'-i Petril	3000
21	Tımar-ı Hüseyin	Ma'a berat	Tabi'-i Karli ili	6000
22	Tımar-ı Hüseyin	Ma'a tezkere	Tabi'-i Karli ili	8000
23	Tımar-ı Ali	Ma'a tezkere	Tabi'-i Karli ili	6000
24	Tımar-ı Ali	Ma'a tezkere	Tabi'-i Karli ili	11000
25	Tımar-ı Mustafa	Ma'a tezkere	Tabi'-i İskuray	6000
26	Tımar-ı Hüseyin	Ma'a tezkere	Tabi'-i Kurbin	10000
27	Tımar-ı Mustafa	Ma'a tezkere	Tabi'-i Karli ili	3500
28	Tımar-ı Mustafa	Ma'a tezkere	Tabi'-i Kurbin	3000
29	Tımar-ı Sinan	Ma'a tahvil	Tabi'-i Petro Gönime	3000
30	Tımar-ı Sinan	Ma'a tezkere	Tabi'-i Petro Gönime	3000
31	Tımar-ı Ahmed	Ma'a berat	Tabi'-i Karli ili	5000
32	Tımar-ı Mahmud	Ma'a tezkere	Tabi'-i Petril	2000
33	Tımar-ı Hızır	Ma'a tezkere	Tabi'-i Rendiste	3000
34	Tımar-ı Hasan	Ma'a berat	Tabi'-i Karli ili	2500
35	Tımar-ı Sinan	Ma'a tezkere	Tabi'-i Petril	3000
36	Tımar-ı Mehmet	Ma'a berat	Tabi'-i Kurbin	6000
37	Tımar-ı İbrahim	Ma'a berat	Tabi'-i Petro Gönime	6000
38	Tımar-ı Hızır	Ma'a tahvil	Tabi'-i Karli ili	6000
39	Tımar-ı Mehmet	Ma'a berat	Tabi'-i Petril	9000
40	Tımar-ı Ahmed	Ma'a tahvil	Tabi'-i Karli ili	3000
41	Tımar-ı Mehmet	Ma'a berat	Tabi'-i Karli ili	3500
42	Tımar-ı Mustafa	Ma'a berat	Tabi'-i Karli ili	8999
43	Tımar-ı Mehmet	Ma'a tezkere	Tabi'-i İskuray	4400
44	Tımar-ı Hüseyin	Ma'a tezkere	Tabi'-i Karli ili	3000

⁵⁰⁶ BOA. TT. d. 786, s. 60-61

45	Tımar-ı Şaban	Ma'a tahvil	Tabi'-i Petro Gönime	3000
46	Tımar-ı Hüseyin	Ma'a tezkere	Tabi'-i Petril	3000

Tablo 33: Tiran Bölgesinde Zeamet ve Tımarlır, Havi Mufassal Tahrir Defteri (Tarihsiz)⁵⁰⁷

Nr.	Zuama ⁵⁰⁸	Tabi'-i	Yekun
1	Mehmet Çavuş Dergahı Ali	İskurya	27000
2	Mustafa	İskurya	19000
3	Malkoç	Kurbin	22000
4	Derviş Ahmed	Tamadya	20000
5	Abdi Kethüdayı	Rendiste	25000
6	Hızır Subaşı	Petri Gönime	16000
7	Arnavud Hüseyin	Tamadya	17000
8	Kasım	Tamadya	20000
9	Debran Ali	Karli ili	9000
10	Mehmet Çavuş Dergah Ali	Petril	9500
11	Yusuf	İskurya	6900
12	Mustafa	Karli ili	17310
13	Yusuf	Kurbin	13000
Nr.	Nahiye-i İskurya ⁵⁰⁹	Tabi'-i	Yekun
1	Tımar-ı Mehmet Mustafa	İskurya	7940
2	Tımar-ı Hamza Serasker	İskurya	9000
3	Tımar-ı Muharrem Çavuş Hafız Ahmet Ağa	İskurya	7000
4	Tımar-ı Ahmet v. Hüseyin	İskurya	3000
5	Tımar-ı Mehmet v. Hüseyin	İskurya	3000
6	Tımar-ı Haydar v. Salih	İskurya	4400
	Nahiye-i Karli ili		
7	Tımar-ı Hasan	Karli ili	5999
8	Tımar-ı Mustafa v. Mehmet	Karli ili	
9	Tımar-ı Süleyman v. Yusuf	Karli ili	8000
10	Tımar-ı Arnavud Mehmet	Karli ili	10000
11	Tımar-ı Ali Süleyman	Karli ili	8500
12	Tımar-ı Mehmet v. Hüseyin	Karli ili	6500
13	Tımar-ı Hüseyin Mustafa	Karli ili	5999
14	Tımar-ı Sinan v. Mustafa	Karli ili	6999
15	Tımar-ı Mehmet Süleyman	Karli ili	2500
16	Tımar-ı Mehmet	Karli ili	4000
17	Tımar-ı Turgut	Karli ili	4000
18	Tımar-ı Hüseyin Cafer ve Hasan Cafer	Karli ili	4000
19	Tımar-ı Ali	Karli ili	4000
	Nahiye-i Petril ⁵¹⁰		
20	Tımar-ı Hamza v. Süleyman Rustem (tekaud)	Petril	3000
21	Tımar-ı Süleyman v. Hamza	Petril	9000
22	Tımar-ı Ali v. İlyaz Ağa	Petril	5999
23	Tımar-ı Hızır v. Hüseyin	Petril	
24	Tımar-ı Mehmet v. Cafer	Petril	4000
25	Tımar-ı Ali v. Ahmet	Petril	5800
26	Tımar-ı Osman v. Ali	Petril	2000
27	Tımar-ı Ali v. İbrahim	Petril	2000
28	Tımar-ı Ahmet v. Mustafa/ Hüseyin v. Mustafa	Petril	8000
29	Tımar-ı Mustafa	Petril	3000
	Nahiye-i Tamadya ⁵¹¹		
30	Tımar-ı Ali v. Hamza	Tamadya	5999
	Nahiye-i Benda ⁵¹²		
31	Tımar-ı İbrahim v. Hasan	Benda	
32	Tımar-ı	Benda	
	Nahiye-i Rendiste ⁵¹³		
33	Tımar-ı Mehmet v. Çavuş Haydar Paşa	Rendiste	7320
34	Tımar-ı Bekir v. Sinan	Rendiste	5999
35	Tımar-ı Burak v. Mustafa	Rendiste	4400

⁵⁰⁷ BOA. TT. d. 747, s. 156-198

⁵⁰⁸ BOA. TT. d. 747, s. 156

⁵⁰⁹ BOA. TT. d. 747, s. 192

⁵¹⁰ BOA. TT. d. 747, s. 194

⁵¹¹ BOA. TT. d. 747, s. 195

⁵¹² BOA. TT. d. 747, s. 195

⁵¹³ BOA. TT. d. 747, s. 196

	Nahiye-i Kurbin ⁵¹⁴		
36	Tımar-ı Hasan v. Süleyman	Kurbin	7000
37	Tımar-ı Hasan	Kurbin	8000
38	Tımar-ı Mehmet v. Ali	Kurbin	4000
39	Tımar-ı Davud v. İsmail	Kurbin	5999
40	Tımar-ı Mustafa v. Mahmud	Kurbin	5999
41	Tımar-ı İdris v. Salih	Kurbin	
42	Tımar-ı Ali v. Hızır	Kurbin	3900
43	Tımar-ı V. Abdullah	Kurbin	3000
44	Tımar-ı	Kurbin	3000
45	Tımar-ı Abdullah Çavuş Hafız Ali Ahmet ağa	Kurbin	4500
	Nahiye-i Petro Gönime ⁵¹⁵		
46	Tımar-ı Mustafa v. Mehmet	Petro Gönime	6200
47	Tımar-ı Yusuf v. Abdullah	Petro Gönime	4000
48	Tımar-ı Pervan Abdullah	Petro Gönime	5000
49	Tımar-ı Ali	Petro Gönime	
50	Tımar-ı	Petro Gönime	
51	Tımar-ı Hasan	Petro Gönime	3000
52	Tımar-ı Ali	Petro Gönime	3050

Tablo 34: Tiran Kasabası, Mahalleler ve Nüfusu. 1180/1767⁵¹⁶

Nr.	Mahalle	Yekun hane.	İmam	Müezzin	Hatib	Kayım	Vaiz	Şeyh	Mütevelli	Erbabı tımar	Mücerred	Gebran	Mütemidci	Bennak	Fırar	Bekar	Dul	Muslim
1	Muya	60	1	5	3	-	-	-	1	2	-	1	-	1	-	1	5	40
2	Muharrem bey	19	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-	-	1	-	-	-	14
3	Şeyh Hüseyin	62	1	1	-	2	-	1	-	2	-	-	-	2	1	-	1	51
4	Veli Naşı	33	1	-	1	-	1	1	-	1	2	-	-	2	-	-	1	23
5	Şeyh Ali	26	-	1	1	1	-	1	-	2	-	1	-	-	-	-	-	19
6	Baba Hüseyin	47	-	-	-	-	-	-	-	2	1	2	1	2	1	-	1	39
7	Mustafa Efendi	16	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	4	-	-	1	9
8	Hacı Hüseyin	39	-	4	-	1	-	-	-	1	-	1	-	7	-	-	-	24
9	Mehmet Efendi	19	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	16
10	Şeyh Hasan	20	-	-	1	-	-	1	-	1	1	-	-	1	-	-	-	15
11	Süleyman Efendi	53	2	2	-	-	-	-	-	1	1	2	1	2	1	-	-	46
12	Hacı Mustafa	63	2	2	-	-	-	-	-	4	-	8	10	8	-	-	-	28
	Toplam	457	7	15	6	4	1	4	1	21	5	16	12	31	3	1	9	320

Tablo 35: Benda Nahiyesi, Köy Sayısı ve Nüfus Yapısı (1767).⁵¹⁷

Benda Nahiyesi	Yekun	Çift	Müslüman	Erbabı Tımar	Kübriciyan	İmam	Müezzin	Beğçi	Bennak	Nim Çift	Gebran hane	Fırar	Mücerred	Sarec	Meremetçi	Dul
Köy 25	446	3	354	8	21	9	5	4	4	14	26	10	2	1	4	1

⁵¹⁴ BOA. TT. d. 747, s. 196

⁵¹⁵ BOA. TT. d. 747, s. 197

⁵¹⁶ BOA. NFS. d. 5422, s.7

⁵¹⁷ BOA. NFS. d. 5422, s. 5

Tablo 36: Karlı-İli Nahiyesi, Köy Sayısı ve Nüfus Yapısı (1767).⁵¹⁸

Karlı-ili Nahiyesi	Yekun	Çift	Müslüman	İmam	Müezzin	Köprüciyan	Erbabı Tımar	Dul	Nim Çift	Gebran hane	Fırar
Köyler 20	137	23	106	3	3	1	4	1	7	3	11

Tablo 37: Kurbin Nahiyesi, Köy Sayısı ve Nüfus Yapısı (1767).⁵¹⁹

Kurbin Nahiyesi	Yekun	Çift	Müslüman	İmam	Müezzin	Hatib	Erbabı Tımar	Bekçi	Gebran hane	Nim Çift	Fırar	Dul	Reaya hane
Köyler 66	730	61	457	8	3	1	5	3	24	10	4	12	203

Tablo 38: Rendesiyeye Nahiyesi, Köy Sayısı ve Nüfus Yapısı (1767).⁵²⁰

Rendesiyeye Nahiyesi	Yekun	Müslüman	Erbabı Tımar	Gebran Hane	Nim Çift	Fırar	Dul
Köyler 13	116	101	1	2	4	2	6

Tablo 39: Kraba Mea Petril Nahiyesi, Köy Sayısı ve Nüfus Yapısı (1767).⁵²¹

Kraba mea Petril Nahiyesi	Yekun	Çift	Müslüman	Erbabı Tımar	İmam	Hatib	Müezzin	Nim Çift	Gebran hane	Dul	Fırar	Sarec	Köprüciyan
Köy 46	346	26	286	7	8	2	1	6	15	6	10	3	2

Tablo 40: Moş mea Şiyak Nahiyesi, Köy Sayısı ve Nüfus Yapısı (1767).⁵²²

Moş mea Şiyak Nahiyesi	Yekun	Çift	Müslüman	Sipahiyan	İmam	Müezzin	Hatib	Kayım	Nim Çift	Fırar	Dul	Saran	Gebran müc
Köy 89	378	216	309	14	6	2	1	1	7	14	3	2	20

Tablo 41: Tiran Kasabasının Mahalleler, Hane, Erkek Sayısı ve Tahmini Nüfus (1840) ⁵²³

Nr.	Nefs-i kasaba kaza-i mezbur.	Hane.	Erkek Sayısı	Nüfus Sayısı
1	Mahalle-i Cedid	127	232	635
2	Mahalle-i Ali Bey	144	255	720
3	Mahalle-i İsmail Efendi	118	245	590
4	Mahalle-i Cami-i Şerif	94	195	470
5	Mahalle-i Abdi (Abdullah) Bey	121	235	605
6	Mahalle-i Süleyman Paşa	87	158	435
		691	1320	3455

Tablo 42: Tiran Nahiyesi Köyleri ve Nüfusu (1840)⁵²⁴

Nahiye-i kazai mezbur.								
Nr.	Köy	Hane	Nr.	Köy	Hane	Nr.	Köy	Hane
1	Lunder	11	11	Linza	12	21	Kaşar	16

⁵¹⁸ BOA. NFS. d. 5422, s. 5⁵¹⁹ BOA. NFS. d. 5422, s. 5⁵²⁰ BOA. NFS. d. 5422, s. 5⁵²¹ BOA. NFS. d. 5422, s. 6⁵²² BOA. NFS. d. 5422, s. 6⁵²³ BOA. NFS. d.,5417. 20.⁵²⁴ BOA. NFS. d. 5417, s. 25-42

2	Kus	19	12	Sauk	8	22	Surel	9
3	Selita	7	13	Bat(h)ore	6	23	Priska Kebir	22
4	Şarra	15	14	Vakar	17	24	Kukak	8
5	Şunmiri	7	15	Gropan	7	25	İştipoza	6
6	Mzez	11	16	Pruş	16	26	Menik	17
7	Lana Bregas	9	17	Mazrek	15	27	Bercul	26
8	İzbiriş	14	18	Farka	31	28	Priska Sagir	8
9	İškoza	15	19	Vora	17	29	Tunakat	8
10	Brar	18	20	Ürşek	10	30	Tufin	6

Tablo 43: Petril Nahiyesi, Köyleri ve Nüfusu (1840)⁵²⁵

Nr.	Köy	Hane	Nr.	Köy	Hane	Nr.	Köy	Hane
1	Petril (selbe)	29	13	Vişek	4	25	Hekul	9
2	Şenkola	9	14	Pişkaş	5	26	Mumayes	8
3	Altatak	6	15	Duzudra	4	27	Mulet	23
4	Demirciyas	6	16	Berjita	20	28	Musketa	19
5	Demirci	8	17	Devizeş	16	29	İşjamas	6
6	Fuzara	9	18	Durişta	7	30	Kruzez	16
7	Pulumas	6	19	Krab	7	31	Pical	19
8	Bal	24	20	Eskidad	7	32	Bircileş	4
9	Mamel	32	21	Mihās	16	33	Badis	4
10	Cakay	6	22	Şutak	8	34	Daiyas	5
11	Çerme	9	23	Arbuna	15			
12	Bultica	9	24	İb	32			

Tablo 44: Malisya (Malisiya) Nahiyesi, Köyleri ve Nüfusu (1840)⁵²⁶

Nr.	Köy	Hane	Nr.	Köy	Hane	Nr.	Köy	Hane
1	Selbe	22	7	Şengini Kebir	29	13	Fraveş	9
2	Selita	45	8	Kabaş	14	14	Darşin	9
3	Kafmala	17	9	Facor	8	15	İşkala	16
4	Desaka	25	10	Mursa	8	16	Bastar	75
5	Şengerek	95	11	Şupal	18	17	Barbuny	7
6	Şemri	39	12	Dom	2	18	Şengini Sagir	12

Tablo 45: Preze Nahiyesi Köyleri ve Nüfusu (1840)⁵²⁷

Nr.	Köy	Hane	Nr.	Köy	Hane	Nr.	Köy	Hane
1	Prez	124	4	Piza	5	7	Markinet	9
2	Maneş	5	5	Muzel	3	8	Palaj	2
3	Kuzça	3	6	Bubk	3	9	Fundan Şarga	4

Tablo 46: Kasaba Akçahisar Tabi'i Tiran, Nüfusu (1840)⁵²⁸

1	Kala	88
2	Varoş	222

Tablo 47: Rendesiyе Nahiyesi, Köyleri ve Nüfusu (1840)⁵²⁹

Nr.	Köy	Hane	Nr.	Köy	Hane	Nr.	Köy	Hane
1	Karba Cezile	45	4	Bungamiş Buzana	15	7	Hezak	28
2	Barganeş	15	5	Laruşk	7	8	Bulçeş	12
3	Kurtizan	17	6	Kinam ve Kallmet	18			

Tablo 48 Tiran Kazası Köylerindeki Müslim ve Gayrimüslim Yoklama Defteri (1849)⁵³⁰

		Muslim Nefer							Mucerrred		
Nr.	Köy	Han	Tuvana	Sabi	Musin	Nizamiye	Timarlu	Zabita	Tuvana	Musin	Yekun
1	Petril mea Darşen	133	114	82	73	5	-	-	5	-	279

⁵²⁵ BOA. NFS. d. 5417, s.43- 61

⁵²⁶ BOA. NFS. d. 5417, s.61-85

⁵²⁷ BOA. NFS. d. 5417, s.118-124

⁵²⁸ BOA. NFS. d. 5417, s. 129-132

⁵²⁹ BOA. NFS. d. 5417, s.139-146

⁵³⁰ BOA. ML. CRD., Dosya No: 934, s. 11-15.

2	Durişte	14	15	6	10	5	-	-	2	-	38
3	Şinkola	16	11	8	11	2	-	-	-	-	32
4	Mulet	38	32	23	15	1	-	-	2	-	72
5	Dobreş	25	22	18	17	3	-	-	-	-	60
6	Demirci	12	10	6	7	1	-	-	-	-	24
7	Mihayas	31	25	17	14	4	-	-	3	1	63
8	Çerme	15	11	12	8	3	-	-	1	-	35
9	Mamel	59	49	38	37	3	-	-	7	-	125
10	Musketa	39	23	11	25	5	-	-	5	-	79
11	Kraba	8	9	5	6	-	-	-	1	-	21
12	İskudar	8	7	4	9	4	-	-	4	-	28
13	Bultice	12	5	7	12	1	-	-	3	-	28
14	Hekal	17	9	5	9	2	-	-	-	-	25
15	Kruzez	36	21	6	13	4	-	-	-	-	44
16	Berjite	30	25	11	14	2	-	-	-	-	53
17	Şutay	10	9	8	3	1	-	-	-	-	21
18	Barbas	7	9	2	6	1	-	-	-	-	18
19	----	14	8	4	6	2	-	-	-	-	20
20	----	13	13	9	7	-	-	-	-	-	29
21	Gura	--	24	16	19	1	-	-	1	-	63
22	Daiyas	11	4	5	7	2	-	-	-	-	18
23	Perseleş	7	6	2	1	-	-	-	-	-	16
24	Fikas	11	9	3	6	1	-	-	-	-	19
25	Selbe	36	49	14	15	7	-	-	10	-	94
26	Darşen	9	8	7	8	3	-	-	6	-	32
27	Murs	14	16	7	11	2	-	-	9	1	46
28	Ibe	35	21	16	14	3	1	-	9	1	75
29	Paşkaşes	7	7	9	7	2	-	-	-	-	25
30	Rozaver	6	5	1	2	2	-	-	3	-	13
31	Fraveş	14	11	6	9	3	-	-	9	-	38
32	Parpunye	10	9	10	8	-	-	-	5	1	33
33	Dom cebel	15	20	9	8	3	-	-	10	1	50
34	Şengin Kebir	32	22	23	17	3	-	-	31	-	95
35	Şengerek	159	91	63	106	14	-	-	-	-	-
	Şengerek Mah.Kasala	-	116		53	-	-	-	-	-	493
36	Şimri	66	28	31	30	7	-	-	-	-	-
	Şimri 1. Mahalle	-	87		11	-	-	-	-	-	194
37	Faces	7	5	4	6	1	-	-	12	-	28
38	Kafmola	19	12	8	11	1	-	-	12	4	48
39	Işkala	31	23	12	14	8	-	-	12	2	71
40	Şengin sagir	16	12	7	8	2	-	-	-	-	29
41	Bastar	141	107	49	82	19	-	-	2	-	-
	Bastar 1 mah.	-	26	2	9	-	-	-	-	-	296
42	Derye	30	17	7	16	8	-	-	-	-	-
	Derye 1 mah.	-	31	1	8	-	-	-	-	-	88
43	Dayt	3	2	3	2	1	-	-	-	-	8
44	Akçahisar Varoş	174	141	125	80	70	-	-	4	-	490
45	Kal'a-i Akçahisar	250	220	113	110	9	-	-	5	1	458
46	Işkoza	25	25	23	10	1	-	-	1	-	72
47	Lanabregas	10	14	4	7	2	-	-	-	-	27
48	Priska kebir	43	36	16	32	6	-	-	1	-	99
49	Farka	52	48	52	39	6	-	-	3	1	148
50	Surel	15	24	16	10	4	-	-	7	-	72
51	Malibarz	16	13	9	8	-	-	-	-	-	30
52	Zogay	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1
53	Şilaz	6	4	4	4	-	-	-	-	-	12
54	Burs	6	5	3	2	-	-	-	1	-	11
55	Matarest	13	12	4	9	2	-	-	-	-	27
56	Şemri	5	6			-	-	-	-	-	6
57	Şkreta	10	16	6	2	1	-	-	-	-	21
58	Serana	10	16	5	7	-	-	-	-	-	17
59	Busraka	15	12	6	6	1	-	-	-	-	25
60	Burizan	16	7	13	11	1	-	-	-	-	32
61	Souk	12	9	6	9	1	-	-	-	-	25
62	Mazrek	15	7	14	15	1	-	-	-	-	37
63	----	-	-	-	-	-	-	-	-	-	25
64	----	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5
65	----	-	-	-	-	-	-	-	-	-	25
66	Kukan	22	12	7	17	-	-	-	-	-	36

67	Fuş bez	8	6	6	4	-	-	-	-	-	16
68	Cezen	60	37	36	37	4	-	-	-	-	111
69	Veriyas	4	1	3	4	-	-	-	-	-	8
70	Kinam	39	24	16	18	-	-	-	-	-	65
71	Feleş	19	1218	7		-	-	-	-	-	37
72	Heray	63	50	53	28	3	-	-	-	-	134
73	Turan	7	6	5	6	-	-	-	-	-	17
74	Rojes	6	3	5	2	-	-	-	-	-	10
75	Bogomuş	14	7	8	7	2	-	-	-	-	24
76	Puret	15	9	4	8	2	-	-	-	-	23
77	Ferişan	41	20	21	24	4	-	2	-	-	71
78	Barbaneş	16	8	14	12	2	-	-	-	-	36
79	Ibragozdeş	6	5	6	5		-	-	-	-	16
80	Bureş	46	33	26	34	4	-	-	-	-	97
81	Dom	22	16	6	9		-	-	2	-	36
82	Fraveş	10	6	3	7	1	-	-	-	-	17
83	Bulçeş	44	22	16	24	7	-	-	2	-	79
84	Rad	17	19	17	19	1	-	-	-	-	56
85	Fizeş	23	16	25	20	1	-	-	-	-	62
86	Kulay	37	37	18	10	3	-	-	-	-	58

Tablo 41'nin devamı.

Nr.	Köy	Hane	Tuvana	Sabi	Musin	Nizamiye	Tımarlu	Zabıta	Tuvana	Musin	Yekun
1	Laruşk	13	9	5	6						20
2	Fodriş	20	14	14	14				1		46
3	Griy	2	1	2	3						6
4	Milyot	9	4	8	8						20
5	Malbarz	7	10	7	4	1					22
6	Selita	66	31	28	29	12			21	6	127
7	Laç	3	3	1							3
8	Lus	11	10	4	3						17
9	Dikul	7	4	8	9	2					23
10	Umuras	13	7	8	9						24
11	----	5	3	3	1						7
12	Buşneş	17	15	7	9						31
13	Işkala	25	45	17	14	1					77
14	Manez. Mamel	22	22	19	16	6			1		64
15	Hamala	14	16	7	7	1					32
16	Valamas	4	6	2							8
17	Razen	5	5	1	2	2					10
18	Pirkuni	3	3	1							4
19	Tuzan Muzel	14	10	10	8	5					33
20	Muter	111	87	51	68	12			4	1	223
21	Banes	16	10	7	13	2					32
22	Tunyan	20	12	8	13	1					34
23	Şupal	25	16	11	12	2			8	1	50
24	Brar	31	23	19	28	8					78
25	Şengin	8	5	5	3						13
26	Peze	18	15	10	16	3					44
27	Şispaze	8	13	8	2	2					25
28	Lundra Allmuçaj	19	17	9	10	5			2		44
29	Mangul	13	13	10	6	1					30
30	Sauk	16	14	9	9	2					34
31	Picala	18	17	4	12	3					36
32	Istermas	8	3	4	7	2					16
33	Priska sagir	23	21	5	11	4					41
34	Arbana	39	36	17	13	4					60
35	Bultas	11	14	9	7	2					33
36	Mases	15	11	7	15	1			1		35
37	Nimdrış	15	17	9	7	3					36
38	Kurtazen	9	11	2	3				1		16
39	Şara	42	39	36	37	5					117
40	Varkar	30	37	21	23	4					75
41	Mınık	24	20	12	18	5					55
42	Çavuş	10	15	11	8	1					35
43	Lalm	8	5	6	9	1					21
44	Pruş	22	22	15	12	2					51
45	Sauket	39	35	28	25	3					91

46	Şütay	41	38	35	32	4					99
47	İsteraza	15	10	11	15	2			1		39
48	Gerşaş	12	17	9	11						37
49	Gerbeleş	15	13	16	9						38
50	Küçük maminas	23	1112	19	1						43
51	Çizmeli	14	16	10	7						33
52	Parpunak	27	25	12	21	1					60
53	Likes	13	11	9	7	3			1		31
54	Masalara	21	13	20	23	1					57
55	Nakulura	11	12	2	6	3					33
56	Şnakinak	16	21	21	7				1		50
57	Sukt	10	13	5	10						27
58	Terzi	18	12	25	16	1					54
59	Karpen	17	20	16	10	2					48
60	Gurzan	4	5	3	2						10
61	Çolak	11	9	9	6	3					26
62	Kıneta	20	12	18	4				1		45
63	Barakan	9	11	8	9						28
64	Pinet	39	31	26	24	1					82
65	Şeş	32	30	19	17	6					73
66	Buzancıyas	50	42	32	19	5			1		99
67	Rumintas	25	16	15	14	4					49
68	Zuran	12	11	9	6						26
69	Menes İskudri	19	13	20	11	3					47
70	Arzišta	12	19	15	8	2					44
71	Vilaşay	15	19	15	8	1					43
72	Işim	175	173	74	78	11					296
73	Lalz	21	21	12	12						45
74	Kurat	42	21	14	5	2					42
75	Jupa	2	1	1	1						3
76	Ruşkul	16	36	6	9	2					53
77	Ursin	10	17	7	6	3					26
78	Dumatrin	11	6	2	9						17
79	Izbiriş	14	16	8	12	2					39
80	Selita Grop	16	21	16	9	2			1		59
81	Kaşar	24	30	20	25	7					82
82	Kus	22	19	23	20	5					67
83	Bercul	24	43	14	13	6					75
84	Vora	30	21	18	14	3					56
85	Kukan	19	19	7	14	4					44
86	Mazrek	24	14	7	15	7			1		44
87	Babrol	21	15	17	12				1		45
88	Barguzen	26	23	20	17	5					65
89	Grapay	12	11	12	10	1					24
90	Mezez	14	10	11	10	4					35
91	Laknas	10	11	4	4						19
92	Kamza mea Valiyas	59	56	37	40	1					134
93	Preza	255	263	109	112	16			1		501
94	Bubq	11	6	4	8	4					22
95	Şarga	6	4	4	4	1					13
96	Markinet	20	22	12	12	2					48
97	Furaş	8	7	3	5	1					16
98	Pal	53	58	37	43	4					142
99	Algata	6	9	9	7	1					26
100	Paskare	24	31	27	15	1					74
101	Jet	24	42	22	9	1					74
102	Dardes	16	16	14	16						46
103	----	12	12	6	5						23
104	----	13	11	11	6	3					31
105	Minos	31	31	27	21	2					81
106	Pelas	15	19	19	10						48
107	Rezala	17	25	12	9						46
108	Rabik	51	49	51	24						124
109	----	6	9	1	4						14

Tablo 49: Tiran Kazasının Reaya Latin Nüfusu (1849)⁵³¹

Tiran kazası	Cizye miktarı		
Hane	E'ala	Evsat	Edna
433	9	464	777

Tablo 50: Tiran ve Akçahisar Kazasında Karışık Nüfus Defteri (1849)⁵³²

Nr.	Hane	Sakin ve mütevettin
1	6199	Müslim
2	123	Kıpti müslim
3	431	Reaya (rum)
4	83	Latin (katolik)
	6848	Toplam

Tablo 51: Tiran Kazasında Nüfus ve Hane Müslümanlar Kıptileri (1849)⁵³³

Hane	Nefer
123	Kebir 176. Sagir 62 toplam 238

Tablo 52: Tiran Kazasında Yerli Reayanın Zükur, Nüfus Defteri(1846)⁵³⁴

Nr.		Hane	Nefer erkek	Cizye miktarı		
				A'ala	Evsat	Edna
1	Tiran kasabası	122	323	12	80	115
2	Jey ve İşkoza	56	165		43	64
3	Yupa Reşen	37	121		19	51

Tablo 53: Tiran Kazasında Ticaret Yapan Yabancı Reaya (1846)⁵³⁵

Nr.		Nefer erkek	Cizye miktarı		
			A'ala	Evsat	Edna
1	Tiran kasabası	23		11	12
2	Karye-i Miyahas	4		1	3
3	Karye-i Muşketa	6		4	2

Tablo 54: Tiran Kurlarında Sakin ve Mütevettin Latin (Katolik) Reayanın Defteri(1847)⁵³⁶

Nr.	Köy	Hane	Erkek
1	İşkala	4	11
2	Yuba	13	29
3	Ruşkul	24	63
4	Hamala	14	28
5	Koder Laç	15	39
6	Bret	1	2
7	Dariç	4	11
8	Piza	9	25
9	Şaptak	5	12
10	Mujil	3	4
11	Matrakin	4	4

Tablo 55 : Tiran Çalışında Çalışan Yabancı Rum Milleti (1847)⁵³⁷

Nr.	Dükkan sahibi	Sanat	Geldiği kaza	İsim
1	Salih Sefer Huta	Cerrahlık	Tepedelen	Kostandin v. Nikola

⁵³¹ BOA. ML. CRD. Dosya No: 934, s.15⁵³² BOA. NFS. d. 5425, s.2.⁵³³ BOA. NFS. d. 5425, s.2.⁵³⁴ BOA. NFS. d. 5418. s, 1-51.⁵³⁵ BOA. NFS. d. 5418 s,48⁵³⁶ BOA. NFS. d. 5419. s, 2-25.⁵³⁷ BOA. NFS. d. 5421, s. 2-5.

2	Usta İbrahim Kanaç	Balıkçılık	Ohri	Simon v. Gon (Gjon)
3	Mehmet Ağa	Yorgancılık	Üstruga	Mato v. Yuvan
4	Mehmet Ağa	Bardakçılık	Kavaya	Nikola v. Kostandin
5	İbrahim Efendi	Bardakçılık	Kavaya	Anastas v. Thoma
6	Salih Koldaga	Bardakçılık	Kavaya	Anastas v. Dimitri
7	Süleyman b. Kaplan Paşa	Bahçevanlık	Delvina	Yani v. Bato
8	İbrahim Hayro	Çiftçilik	Yanya	Anastas v. Tiryoako

Tablo 56: Tiran Köylerinde Yabancı Rum Milleti Nüfusu (1847)⁵³⁸

Nr.	Köy	Sanat	Geldiği kaza	İsim
1	Derven	Hizmetkarlık	İlbasan	Mitro v. Pagon
2	Civar kasaba mahallesi	Çiftçilik	Berat	Paşk v. istol
3	İşpat	Değermencilik	Ergiri	Mato v. Şimazi
4	İşpat	Değermencilik	Ergiri	Bido v. Simi
5	Izbiriş	Hizmetkarlık	Muzakiye	Mato v. Laska
6	Pişkaze	Papashlık	Progran	Bato v. Kristo
7	Arhista	Çiftçilik	Müzakiye	Yano v. Barzi
8	Ruşkul	Çiftçilik	Müzakiye	Kosta v. Vasil
9	Karpen	Çiftçilik	Müzakiye	Yanki v. Yani

Tablo 57: Tiran Kasaba Çarşısında Bulunan Yabancı Katolik Reaya Nüfusu (1847)⁵³⁹

Nr.	Dükkan sahibi	Sanat	Geldiği kaza	İsim
1	Hasan Ağa Gurali	Emtia ticareti	İşkodra	Zef v. Gon (Gjon)
2	Halil Süleyman	Ticaret	İşkodra	Fillip v. Kola
3	Mola Abdullah	Sapuncu	İşkodra	Mati v. Lazer
4	Zef Leşi	Çirak	İşkodra	Kean v. Dimiç
5	Salih Sefer Huta	Boyacılık	İşkodra	Mati v. Kola
6	Şahin Nalband	Eşya ticaretiyle	Manastır	Görk v. Şuva ⁵⁴⁰

Tablo 58: Tiran Köylerinde Yabancı Katolik Nüfusu (1847)⁵⁴¹

Nr.	Köy	Sanat	Geldiği kaza	İsim
1	Benda	Papashlık	İşkodra	Kola v. Frank
2	Yuba	Papashlık	İşkodra	Yak v. Mark
3	Matrakine	Papashlık	İşkodra	Mark v. Yak
4	Şına Premte	Papashlık	Roma	Rafayel v. Romeryo
5	Bozana	Papashlık	Roma	Patre Roni
6	Zemiş	Papashlık	Roma	Patre Mateo
7	Laç	Papashlık	Bosna	Petro v. Yak
8	Gurza	Çiftlik işlemek için Leş ve Zadrime kazasından 51 kişi gelmiştir.		
9	İskuray	Çiftçilik	Mat	Nikola v. Gebfer
10	İskuray	Çiftçilik	Mat	Dok v. Pyeter

Tablo 59: Tiran ve Akçahisar Kazası Reaya Nüfusu (1849)⁵⁴²

Cizye miktarı			Cizye miktarı				
Eala	Evsat	Edna	Sabi	Musin	Müc Evsat	Müc Edna	Yekun
9	464	277	351	32	15	1	1149

Tablo 60: Tiran ve Akçahisar Kazası Reaya Latin Nüfusu(1849)⁵⁴³

Nefer	Mücerred
157	59

Tablo 61: Tiran Ve Akçahisar Hane Sayısı ve Nüfusu (1849)⁵⁴⁴

Nr.	Hane	Sakin ve mütevettin
1	6199	Müslim

⁵³⁸ BOA. NFS. d. 5421 s, 5-10

⁵³⁹ BOA. NFS. d. 5421. s, 13-20.

⁵⁴⁰ BOA. NFS. d. 5421 s, 14. (bu defterdeki yehudi olarak kayd edilir tek kişidir).

⁵⁴¹ BOA. NFS. d. 5421. s, 15-19

⁵⁴² BOA. NFS. d. 5425. s, 2

⁵⁴³ BOA. NFS. d. 5425. s, 2.

⁵⁴⁴ BOA. NFS. d. 5425. s, 2.

2	123	Kıpti müslim
3	431	Reaya (rum)
4	83	Latin (katolik)
	6848	Toplam

Tablo 62: Tiran Kasabası ve Kazasında Yerl  Ehl-i Zimme, Cizye Defteri(1846)⁵⁴⁵

Nr.		Hane	Nefer erkek	Cizye miktarı		
				A'ala	Evsat	Edna
1	Tiran kasabası	122	186	10	70	99
2	Jey ve İşkoza	56	95		38	54
3	Yupa Reşen	36	49		15	26
4	Fareş	1	2			2

Tablo 63: Tiran ve Akçahisar Kasabasında Milleti Rum Cizye Defteridir (1849)⁵⁴⁶

Nr.		Hane	Cizye mikdarı		
			A'ala	Evsat	Edna
1	Tiran kasabası	18		8	
2	Karye-i Jey ve İşkoz	11		4	
3	Karye-i Hamala	1			
4	Karye-i Ruşkul	2			
5	Karye-i Şaptak ve Muzel	2			
6	Karye-i Koder Laç	2			
7	Karye-i Malbarz	1			
8	Karye-i Selita Kurbin	2			
9	Karye-i Tomana	1			

Tablo 64: İşkodra Salnamesi Göre Tiran Kazasında Emâkin-i Umûmiye ve S ire⁵⁴⁷

Bina Adı	Aded	Bina Adı	Aded	Bina Adı	Aded
Hane	6601	Dükkân	638	Han	31
Hamam	2	Dakik değirmeni	149	Zeytin değirmeni	407
Fırın	25	Saat k�lesi	1	Kiremithane	12
K�l�pe	285	Eczahane	1	Meyhane	20
Kahvehane	17	Zeytin makinası	1	Gazhane	1

Tablo 65: Emâkin M riye⁵⁴⁸

Adı	Aded	Adı	Aded
H�k�met konağı	1	Kışla	1
Debboya	1	Cephane	1
Telgrafhane	1	Talimhane	1

Tablo 66: Meabid, Mekatip ve Saire⁵⁴⁹

Bina Adı	Aded	Bina Adı	Aded	Bina Adı	Aded	Bina Adı	Aded
Cami	2	Mescid	62	Tekke	15	Zaviye	32
Mektep	25	Medrese	1	Rüşdiye	1	Rum mektepi	1
Katolik mektepi	1	Rum kilisesi	2	Katolik kilisesi	1		

Tablo 67: Tiran Kazasında Mekatib-i Sib  n (1299/1881)⁵⁵⁰

Nr.	Mektep.	Müderris.
1.	Mulet (Mullet) Karyesi.	Yusuf Efendi
2.	Mere Hoca.	Hasan Efendi
3.	Petrela Karyesi.	İslâm Efendi
4.	�arşıda (Beşir Ağa)	Mahmut Efendi
5.	Zaimi (Mescidi)	Hüseyin Efendi
6.	Lam Vogli (Mescidi şerif)	Mehmet Efendi

⁵⁴⁵ BOA. ML. VRD. CMH. Dosya NO: 841, s 2-8.

⁵⁴⁶ BOA. ML. CRD. d. 1341, s. 4-8.

⁵⁴⁷ İ. V. S, 3.defa, 1312 tarihli, s. 124.

⁵⁴⁸ Age. s. 123.

⁵⁴⁹ BOA. NFS. d. 5417, s. 124

⁵⁵⁰ İ. V. S, I defa sene 1299, s. 74.

7.	Kokonoz (Mescidi)	Hüseyin Efendi
8.	Şeh Zela. (Mescidi)	Hacı Efendi
9.	Met Firi. (Mescidi)	Hafız Mustafa Efendi
10.	Kula Karyesi	Mehmet Efendi
11.	Farka Karyesi	Salih Efendi
12.	Çarşıda (Hüseyin Ömer Mektebi)	Ramazan Efendi
13.	Tabakhane (Mescidi)	Mustafa Efendi.

Tablo 68: Tiran Kasabasının Camileri (1912 Tarihine Kadar)⁵⁵¹

Nr.	Caminin Adı	Caminin Yeri	İnşaat Tarihi	Günümüzdeki durumu.
1	Stüeyman Paşa külliyesi.	Meçhul asker anıtı	1614-1945	Meydan.
2	Bali camii (mescit)	M. Grameno Cd.	17y.y- 1967	Özel konut.
3	Met Fire camii (Beşir)	Barrikadave Cd.	1707-1970	Apartman
4	Muyo camii (Şerif) mescit	Budi Cd.	1737-1970	Apartman
5	Kokonoz camii (yeni çarşı)	Yeni çarşı	1750	Cami
6	Zaymi camii	Thanas Ziko Cd.	1777-1967	Apartman
7	Stermas camii (Çarşı camii)	Barrikadave Cd.	1840-1960	Park
8	Şerif Mahala camii	Tabak camii	18y.y. başlarında	Cami
9	Karapic camii (Esnaflar)	İskenderbey meydanı	18y.y. başlarında	Ulusal müzesi
10	Et'hem Bey külliyesi	İskenderbey meydanı	1821	Cami
11	Vathi camii (mescit)	Qemal Stafa Cd.	19y.y. baş- 1966	Apartman
12	Hacı Yasa camii	I. Zog Bul.	?-1930	Geraldine – doğumevi
13	İslam Alla camii	Fortuzi Cd.	?-1966	J. de Rada Okulu
14	Bami camii	Varri Bami	?-1967	Apartman
15	Berxolli camii	Ali P. Gucia Cd.	?-1967	Apartman
16	Şeyh Zela camii (mescit)	Shyqyri Berxolli Cd.	?-1967	K. Kristoforidhi Okulu
17	Tenekeli camii (Şarofi)	Hoxha Tahsin Cd.	?-1967	Apartman
18	Şeh Vogli camii	Vllazen Huta Cd.	?-1967	Apartman
19	Merje camii	Eski sanatoryum yeri	? en eskilerden	Öğrenci yurdu (q. Studenti)
20	Şeh Muharrem camii	İslam efendi Mah.	? en eskilerden	?
21	Toqi camii	Abdullah Bey Mah.	? en eskilerden	?

Tablo 69: Tiran Kazasına Bağlı, Şengerek Nahiyesi Köyleri ve Nüfusu (1908)⁵⁵²

Nr.	Köy	Yekun	Nüfus		Hane	Milleti
			Erk	Kad		
1	Şengerek Karyesi /Kasala Mah.	484	224	260	150	İslam
2	Bujik Mah.	238	114	124	79	--
3	Buray (Burimas) Mah.	167	76	90	57	--
4	Kubri (Ure) Mah.	517	249	268	171	--
5	Façes Karyesi	123	54	69	37	--
6	Mujiç Karyesi	751	338	416	232	--
7	Şupal Karyesi	210	99	111	76	--
8	Baş Karyesi	146	61	85	40	--
9	Bastar Karyesi	823	390	422	254	--
10	Vilza Karyesi	288	144	144	93	--
11	Selita cebel Karyesi	586	253	333	165	--
12	Şemri Karyesi	599	261	338	175	--
13	Şengin Kebir Karyesi	265	128	137	91	--
14	Domye Cebel Karyesi	140	59	81	36	--
15	Derye Karyesi	219	102	118	70	--
16	Kafmola (Qafmolla) Karyesi	206	88	118	56	--
17	İşkalla Cebel Karyesi	278	165	143	85	--
18	Selbe Karyesi	233	112	121	73	--
19	Darşen Karyesi	109	46	63	32	--
20	Parpunya Karyesi	72	34	40	20	--
21	Murs Karyesi	102	46	57	28	--
22	Şengin Sagir Karyesi	100	42	58	29	--
23	Dayt Karyesi	33	15	18	11	--
	Yekün	6692	3066	3626	2061	

⁵⁵¹ Edmond Sharka, “Tirana, Qyteti i themeluar nga xhamite”, Drita Islame, Komuniteti Musliman i Shqiperise, Viti XXII. Nr.8. Gsht 2013,s. 22-23.

⁵⁵² BOA. ŞD, Dosya No: 1963, Gömlek: 7, s. 1.

Tablo 70: Tiran Kazasında Müslüman Kiptileri (1847)⁵⁵³

Nr.	Tiran kasabası	Nefer.
1	Civar mahallesi	44
2	Demirciye mahallesi	54
3	Cedid mahallesi	66
Nr.	Köy.	Nefer
1	Preza	10
2	Drinde	11
3	Şiyak	20
4	Kulay	4
5	Ruşkul	9
6	Arbana	13
7	Muşketa	3
8	Mamel	1
9	Pelumas	1
10	Petrit	3
11	Lunder	5
12	Mullet	2
13	Şengerk	4
14	Şengin	3
15	Şemri	4
16	Bastar	3
17	Mezez	3
Toplam		253 kişi

⁵⁵³ BOA. ML. VRD. CMH. Dosya No: 3019, s. 2-5.

Ek. 2: ŞEKİLLER

Şekil 1: Tiran çarşısı'nın fiziki yapısı.⁵⁵⁴

Şekil 2: Çarşı etrafında dini binalar.⁵⁵⁵

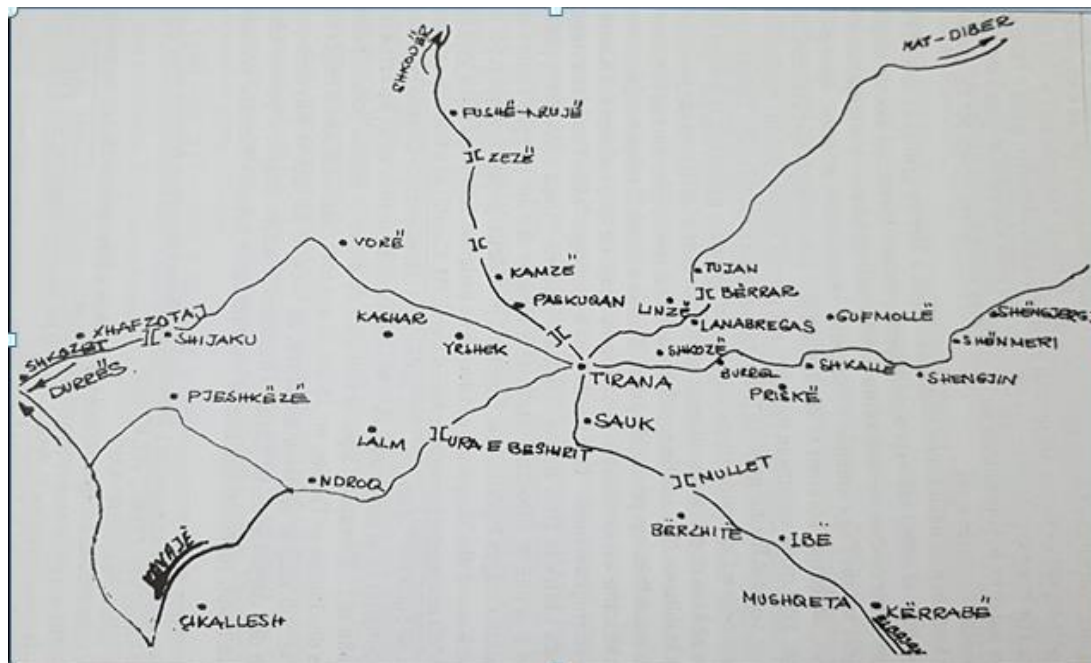

⁵⁵⁴ Joli Mitrojorgji, “Pazaret, veshtrim mbi morfologjine urbane dhe strukturen e tyre hapësinore”, Revista Monumentet, I. M. K. yay. Nr. 56, Tirane: 2017, s. 19.

⁵⁵⁵ Mitrojorgji, *a.g.e.*, s. 19.

Ek. 3: HARİTALAR.

Harita 1: Tiran bölgesinde ticarî yolların haritası (XIX. yüzyıl).⁵⁵⁶

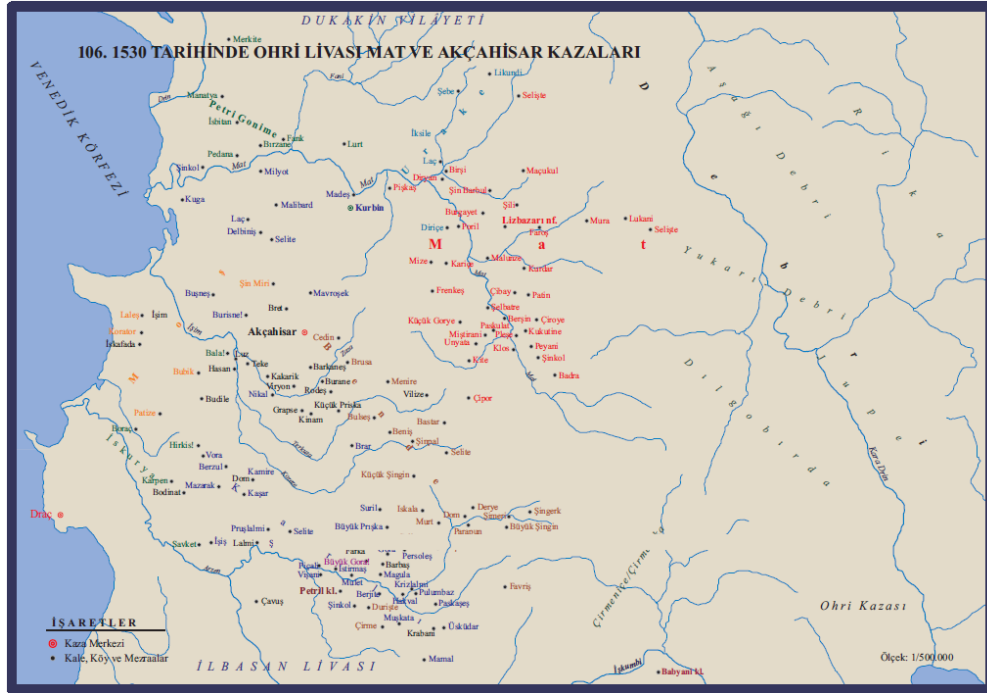

Harita 2: Draç (Durazzo) - Tiran yolu planı.⁵⁵⁷

⁵⁵⁶ Kristo Frasheri. "Historia e Tiranes". s. 72.

Harita 4: 1530 tarihinde Ohri livası. Mat ve Akçahisar (Tiran) kazaları.⁵⁵⁹

⁵⁵⁹ Haz. Ahmet Özkilinc, vd. "Rumeli Eyaleti (1514-1550)", T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara: 2013, s. 987.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	BEHAR KAÇELİ
Tez Adı	OSMANLI DÖNEMİNDE TİRAN
Enstitü	SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Anabilim Dalı	İSLAM TARİHİ VE SANATLARI
Tez Türü	YÜKSEK LİSANS TEZİ
Tez Danışman(lar)ı	Prof. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 09/09/2019

İmza :